T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

HÂFIZ-I ŞÎRÂZÎ'NİN BAZI GAZELLERİNE ŞERH TEKNİĞİ AÇISINDAN SÛDÎ ve KONEVÎ'NİN YAKLAŞIM TARZLARI

Hazırlayan
Mehmet Taha AYAR
2501030333

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Atillâ ŞENTÜRK

İstanbul - 2007

ÖZ

Tezimizin konusu, klasik edebiyatımızda Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanı üzerine şerhleriyle tanınmış, biri 16.yy'da diğeri 19.yy'da yaşamış Sûdî ve Vehbî-i Konevî'nin, Hâfız'ın özellik arzeden gazellerini şerhederken kullandıkları metodun mukayesesidir.

Söz konusu çalışma ile Osmanlı şerh geleneğinde otoritesi yadsınamayacak Sûdî-i Bosnevî'nin Hâfız şerhinin kritiğinin yanı sıra, bu geleneğin daha çok tasavvufî kolunu temsil eden Vehbî Efendi şerhinin kendi içinde bir sistem takip eden yorumlarını inceleme amaçlanmıştır.

Bu şerhlerin analitik mukayesesine geçilmeden önce şerhi yapılan Hâfız-ı Şirâzî'nin yaşam öyküsü, edebiyatımızda şerh geleneği, iki şârihin hayatları, eserleri ve mezkûr şerhlerinden örnekler verilmiştir.

Bunlardan sonra Sûdî ve Vehbî-i Konevî'nin Hâfız divanını şerhlerinden seçilen 9 gazel çağdaş ve geleneksel Hâfız bilimcilerin de görüşleri sunularak mukayese edilmiştir.

Son bölümde ise iki şârihin metinlere yaklaşım tarzlarının niteliği ve bu niteliklerin edebiyatımız için ehemmiyeti konu edilmiştir.

ABSTRACT

The subject matter of our thesis is the comparison of the methods applied by Sudi (16th century) and Vehbî Konevi (19th century), who are wellknown in our classical literature with their annotations on Hafez of Shiraz, in their annotations on some typical ghazals of Hafez.

What is aimed in this work is a critique of the annotations of Sudi Bosnevi, whose authority in the Ottoman tradition of annotation cannot be denied, and an analysis of the interpretations of the annotations of Vehbî Efendi, who is more a representative of the sufistic branch of this tradition.

The biography Hafez of Shiraz, the tradition of annotations in our literature, the biographies of the two annotators, their works and examples from their mentioned annotations are included before moving on to the analytical comparison of these annotations.

Following these, 9 ghazals chosen from Sudi's and Vehbî-i Konevi's annotations of the Divan of Hafez are compared, along with the views of contemporary and traditional Hafez scholars.

In the last chapter, the qualities of the styles of these two annotators in their approaches to the texts and the significance of these qualities is treated.

ÖNSÖZ

Şerhler Türk edebiyatı için her zaman başvurulan kaynaklar olagelmiştir. Osmanlı devletinin siyasi coğrafyasına paralel olarak komşu kültürlerle sürekli alışveriş içinde olan Türk edebiyatı, dünya ölçeğinde büyük eserler ve yazarlar ortaya koymuş bir oluşum arzeder. Bu edebiyatın karanlıkta kalmış kısımları aydınlatıldığı takdirde hem edebiyat hem diğer ilmi sahalar için büyük kazançların elde edileceği kanaatindeyiz.

Osmanlı edebiyatının nazım merkezli bir edebiyat olduğu yönündeki görüş, şerhler itinayla incelemelere tabi tutulduklarında, üzerinde tekrar düşünülmesi gereken bir görüştür. Şerhlerin sadece filolojik çalışmalar olarak görülüp hakkıyla edebî sahanın içine dahil edilmeyişinin bu eserlere olan yönelimi bir parça sekteye uğrattığı fikrindeyiz. Oysa dikkatli bir çalışmayla bir "Osmanlı Edebiyatı Şerh Kanonu" çıkarılması halinde Osmanlı medeniyetinin edebî ve kültürel haritasının daha sağlıklı okunabileceğini düşünüyoruz. Kanaatimizce Sûdî, bu "kanon"un ilk sırasında yer alacak şârihlerden biridir. Tezde, bu şârihin asırlar boyu İran'da ve Türk topraklarında hangi açıdan değerlendirildiğine işaret edildi.

Esasında çalışma boyunca Osmanlı'da yazılmış bütün şerhlerin muteber tarihi belgeler hükmünü haiz oldukları inancıyla hareket edildi. Herhangi bir şerhin herhangi bir sebeple reddinin yahut yok sayılmasının gerekçelerinin doğru tayin ve tespit edilmesi yönündeki düşüncemiz bizi Vehbî Efendi'nin Hâfız Divanı şerhine farklı bir açıyla bakmaya sevketti.

Tasavvufî düşüncenin derinden etkilediği Osmanlı şiirinin anlaşılması için tasavvufî perspektifle ortaya konan şerhlerin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Sûdî şerhinin de yeterince tenkit konusu yapılmayışının Türk edebiyatında bir duraklamaya sebep olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bu çalışmada, Hâfız gibi dünya edebiyatını etkileyen bir şairin iyi anlaşılması için başvurulan bir kaynak olan Sûdî şerhi, ilmi kıstaslar dairesinde eleştiriye tabi tutuldu.

Bu eleştirilerin yetersiz olduğunu bilmekle birlikte çalışmamızın bu alanda bir adım olmasını ümit ediyoruz.

Tezimizde iki şârihin özellik arzeden şerhlerini merkeze aldık. Hâfız'ın bugün dahi Fars kaynaklarında en çok anılan ve irfânî yahut dünyevî oldukları bahislere konu edilen 9 gazeli, Sûdî ve Vehbî Efendi şerhlerinin karakteristik hususiyetlerini göstermemiz açısından çalışmamızda bize kolaylık sağladı.

Tezin başında Hâfız'ın şiirlerinin neden bu kadar farklı yorumlara yol açtığı fikrini aydınlatacak bazı bilgiler sunularak bu şerhlerin farklılaşmasında şârihlerin dünya görüşlerinin şerhe yansımasına işaret edildi. Ayrıca tez boyunca Hâfız Divanı'nın diğer şerhleri üzerinde durularak yorumların tarihsel olarak değişkenlik arzeden yanları gösterildi.

Bu çalışmamızda bizi, Osmanlı edebiyatını doğru anlamaya sevkeden başta danışman hocam Prof. Dr. A. Atillâ Şentürk'e ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez konumun tespitinde yardımlarını ve tavsiyelerini aldığım Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e ve yüksek lisans öğrencisi Berin Bavik'e teşekkür borçluyum.

Mehmet Taha Ayar

Mart 2007, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	adı geçen eser
a.e.	aynı eser
bkz.	bakınız
C.	cilt
Çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Fak.	Fakültesi
Haz.	Hazırlayan
İ.A	İslâm Ansiklopedisi
mad.	Maddesi
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
Müt.	Mütercim
No.	Numara
ölm.	Ölümü
s.	sayfa
S.	sayı
Ünv.	Üniversitesi
vb.	ve benzeri
vs.	ve saire
yay.	Yayınevi, yayınları
yy.	yüzyıl
h.	Hicri

GİRİŞ

Türklerin İslâmî medeniyet havzasına dâhil olmalarından sonra başarıyla yerine getirdikleri işlerin başında, bu dini kendilerinden önce kabul etmiş olan Arap ve İran gibi iki uygarlığın kültür taşıyıcısı olan dillerine vakıf olup, bu dillerde kaleme alınan eserleri edebî abideler şeklinde yorumlamaları gelmektedir.

Osmanlı şiiri, "İslâmî edebiyatın bütün özelliklerine sahip olmak için XI. asırdan XV. asra kadar uzun bir intibak devresi"[1] geçirmiştir. Bu devre, İran edebiyatının Sa'dî, Hayyâm, Mevlâna, Hâfız gibi güçlü şairlerinin ortaya çıktığı devredir. Hâfız, gazel formunda yazdığı şiirlerinde, değindiği konuların yeniliği ve bu şiir biçimindeki başarısıyla Osmanlı şairlerinin her zaman için ilgi odağındaki bir şairdir. Onun, mazmunları kullanımıyla ilgili şiir becerisi kendisinden sonraki şairler için her zaman aydınlatıcı olmuştur. Hatta Hâfız, Osmanlı şairlerinin şiirle münasebetleri konusunda etkili olup, "gazel"de hüner ortaya koyan bir şair tipinin ortaya çıkmasında öncü olmuştur denebilir.

Arapça va Farsça yazılmış, anlaşılması güç bazı metinleri şerh etmek, Klasik Türk edebiyatında bir gelenek oluşturacak kadar disipline bağlı ciddi çalışmalardır. Yer yer eleştirilen bu geleneğin, esasında Osmanlı şiiri ve tarihini anlamak için belge niteliği taşıyan edebî ve tarihi ipuçlarıyla örülmüş olduğu inancındayız. Tarihsel gelişim ve değişimler neticesinde evrilen Türk edebiyatının seyrini görmek açısından günümüz çağdaş okuyucusunun bu metinlerden büyük kazançlar sağlayabileceğini düşünüyoruz. Tarihsel bir metin ancak böyle bir gelenek içerisinde hedefine ulaşır.

Hâfız gibi bir şairin çözülemeyen ve üzerinde hâlâ polemik yapılan metinleri vardır. İşte bu metinler Türkçe dışında bir dilde olunca şerh kaçınılmaz olmuştur. Yüzyıllarca süren edebî çabalaradan sonra Osmanlı edebiyatı dünya edebiyatına büyük şârih ve şairler kazandırmıştır. Örneğin, İran'da ve İran edebiyatına az çok aşina olanların zihinlerine bugün bile "Hâfız" deyince, bu büyük şairin en iyi yorumcusu olarak kabul edilen Osmanlı şârihi Sûdî-i Bosnevî gelmektedir. Hayatı ve

---

[1] Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1995, s.5

bazı eserleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Sûdî'nin şerhteki başarısı, çalışmalarının ekseninde olan ve yöntem olarak esas aldığı şârihane tecessüstür. Sûdî, ömrünün büyük bir kısmını vâkıf olduğu Arapça ve Farsça eserleri tetkik ile geçirmiştir.

Sûdî'nin her zaman şârihliği üzerinde durulmuş olması ve edebiyatçı sıfatıyla nitelenerek Türk edebiyatında inceleme konusu yapılmayışı bir eksiklik olarak hâlâ durmaktadır. Çalışmamızın bir nebze de olsa bu kıymetli şârihe dikkatleri tekrar yöneltmek açısından bir adım olmasını umuyoruz. Öte yandan Vehbî Efendi şerhi, Hâfız şiirlerini tek kalıba soktuğu için kendisinden bahsedenler tarafından hak etmediğini düşündüğümüz ifadelerle yerilmiştir. Bu iki şârihe, bazı metinlere yaklaşım tarzları açısından bakıldığında, Vehbî Efendi şerhinin okuyucuya, anlam yelpazesi yönünden daha geniş bir perspektif sunduğu görülecektir.

Sûdî şerhinin, bir metni tarihsel bir alana ve olaya sabitleyip şerhediş tarzı üzerinde de yeniden düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Buna karşın, Vehbî Efendi'nin, metinleri zamansal bağlamlarından bağımsız olarak yoruma tabi tutması, şerh tekniği kurallarınca bazı kusurlar taşımakla birlikte, eldeki metnin bize sunacağı şerh imkânları açısından hakkıyla değerlendirilmesi gerektiği inancındayız.

Biz bu çalışmamızın ağırlıklı kısmını teşkil eden Hâfız'ın 9 gazelinin Sûdî ve Konevî tarafından yapılan şerhlerini ihtiva eden **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız** nüshasını esas aldık. Bu şerhin orta kısmında Vehbî Efendi[2]; yan kısımlarda ise Sûdî[3] şerhi bulunmaktadır. Eserin başında şunlar kaydedilmiştir:

> " Tarîkat-ı mevlevîyye meşâyihinden pîşvâ-yı ehl-i kemâl ve muktedâ-yı ehl-i dâniş ve efdal-i mevlânâ Seyyid Muhammed Vehbî ibn-i Seyyid Hasan el-Eşʿarî el-Konevî hazretlerinin Hâfız Dîvân'ına yazdığı şerh-i latîf ve te'lîf-i zarîfdir.

2 Muhammed Vehbî b. Hasan b. Konevî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız,** İstanbul, 1288/ 1871, Matbaa-i Amire, c.I

3 Ahmed Sûdî-i Bosnevî, **Şerh-i Sûdî,** İstanbul, 1288/ 1871, Matbaa-i Amire, c.I (**Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'**ın kenarında)

Hâmişde dahi Sûdî merhûmun kezâlik dîvân-ı mezkûr üzerine yazmış olduğu şerh-i münîf kâmilen derc kılınmışdır."[4]

Tezde, divanı Türk edebiyat tarihi içinde çeşitli zamanlarda şerhe tabi tutulan İran'lı şair Hâfız-ı Şîrâzî'nin hayatı ve eseri hakkında bir takım bilgiler sunulmuştur. Daha sonra Osmanlı şerh geleneği ve bu gelenek içinde yer alan Hâfız Dîvan'ı şerhleri, şârihleriyle açıklanmıştır. Bunu müteakip, tezin konusunu oluşturan Sûdî-i Bosnevî ve Vehbî Konevî'nin, hayatları, eserleri, kişilikleri, şerh usûlleriyle birlikte ele alınmıştır. Şerh yöntemleri ayrıca orijinal eserden latinize edilmiş örnekleriyle gösterilmiştir.

Metin bölümünde Sûdî-i Bosnevî ve Vehbî Konevî şerhlerinin karakteristik özelliklerini elde edebileceğimiz Hâfız'ın 9 gazelini şerh etme tarzları üzerine mukayeselere geçilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu iki şerhin, Türk edebiyatındaki yerleri, gereğince değerlendirildiği takdirde elde edilecek edebî kazanca temas edilmiştir.

4 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** (sayfa numarası kaydedilmemiştir.)

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂFIZ-I ŞÎRÂZÎ ve OSMANLI ŞERH GELENEĞİ

1.1. Hâfız-ı Şîrâzî'nin Hayatı ve Divanı

Hayatı hakkında bilimsel nitelik taşıyacak çok az belge bulunan Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız, (717/1317)- (726/1326) yılları arası bir tarihte, İran'ının güneybatısında kalan Şiraz şehrinde dünyaya gelmiştir. Biyografisine dair elde bulunan en eski ve muteber belge, onun şiirlerini ölümünden sonra toparlayıp bir divan haline getiren sınıf arkadaşı Muhammed Gülendâm'ın bu divana yazdığı önsözdür. "Hâfız" lakabı kendisine Kur'an-ı Kerim'i ezbere bildiğinden ötürü verilmiştir. Kendi dönemindeki felsefe, mantık, dilbilim, kelam gibi bilimler hakkında öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılmaktadır.

Her büyük şairde olduğu gibi Hâfız'ın yaşamı da menkabevi öykülerle örülmüş ve böylece biyografisi hakkında kesin bilgiden yoksun kalınmıştır. Annesi Kâzerûn'lu olan şairin, babasının Salgurlular döneminde Kûhpâye'den Şiraz'a geldiği söylenir. Tezkirelerin verdiği bilgiye göre babası öldüğünde ailesini geçindirmek amacıyla bir süre fırında çalışmış ve yine bu döneminde ilme ilgi duymuştur. Şair, Kıvamüddin Ebu'l-Bekâ b. Mahmud-ı İsfahânî-yi Şîrâzî gibi zamanının büyük hocalarından ders alarak bu şahsiyetlerden büyük bir saygıyla söz etmektedir. Henüz bir öğrenciyken şiire ve ilme düşkün olan Hâfız, Gazan Han zamanında Şiraz'da kısa bir süre yönetimde bulunan, (1307–1357) "rind" bir hayat tarzı ve dünya görüşüne sahip, aynı zamanda eğlenceye düşkünlüğüyle de bilinen Fars valisi Ebu İshak tarafından himaye edilmiştir. İşte böyle bir ortamda döneminin iktidarıyla yakın ilişkilerde bulunan Hâfız'ın ünü, Fars ülkesini aşıp Hindistan'a, Bengal'e ulaşmıştır. Ebu İshak'ın son dönemlerinde, hükümeti baskıcı bazı yönetimler ele geçirince Hâfız, Şiraz'ı terk etmek zorunda kalmıştır.[1]

[1] Geniş bilgi için bkz., Tahsin Yazıcı, **TDV İslam Ansiklopedisi**, "Hâfız"mad., İstanbul, 1997, c.XV s.103-106

Yaşamı ve yaşadığı coğrafyayla ilgili bilgiler her ne kadar şiirlerinden çıkarılsa da hakkında yazılanlarla bu bilgiler bazen birbiriyle çelişmektedir. Hâfız'ın ölüm tarihi ebced hesabıyla "hâk-ı musallâ" olarak 791/1389 olarak geçmektedir.[2]

Sûfi öğretiyle tanıştığı muhakkak olan Hâfız'ın bağlı olduğu tarikat ya da şeyh hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Fars muhayyilesinin hafızası olarak kabul edilen Hâfız, kaside, rubai ve kıtalar yazmış olmasına rağmen ona asıl şöhret kazandıran gazelleridir. Bütün şiirlerinin toplandığı Divan'ında altmış altı rubai, mesnevî türünde bir Sâkînâme ve bir Muganninâme, beş kasîde, bir muhammes, dört mesnevî, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel vardır. Hâfız'ın en büyük başarısı gazelde yaptığı yeniliktir. Bu yenilik şöyle açıklanabilir:

> "Fars şiir tarihinde gazelin kendine özgü bir çizgisi vardır. h.4 ve 5. asırda dahi gazel tam olarak kasideden ayrılmamakta ve kasidenin iftitahiyye ya da tagazzül ve teşbîb bölümleri sevgiliden çok tabiat güzelliklerini betimlemekteydi… Gazel, Hâfız'a kadar tek konusu aşk olan bir temada süregelmiştir. Bu tema Mevlâna'da zirveye ulaşmıştır. Hâfız, merhum Deştî'nin tabiriyle, Mevlânâ'nın ârifâne söyleyişle, Sa'dî'nin âşıkâne üslûbunu birleştirmiştir. Ama şair, gazelin bir iki mazmundan öteye geçmediğini kavrayıp başka yollar düşünmüştür. O yol da gazelin beyitlerini bağımsız bir form olarak ele almaktır…"[3]

Dolayısıyla Hâfız, gazelin konseptini değiştirmiş, şiirde sanatsal becerinin beyte odaklanmasını sağlamıştır.

Her şair gibi Hâfız'da da kendinden önceki şairlerin etkisi hissedilir. Bu şairler Hacû-yı Kirmânî, Selmân-ı Sâvecî, Ömer Hayyam, Mevlana Celaleddin-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Kemâleddin-i İsfahânî olarak sayılabilir. Bugün bir çok Avrupa diline çevrilmiş Hâfız Divan'ı aynı zamanda fal kitabı olarak da kullanılmaktadır. Dünya edebiyatını da derinden etkilemiş olan bu şair "Lisânü'l-Gayb" ve "Tercümânü'l-Esrâr" olarak isimlendirilmiştir.

---

2 Edward Brown, Çev.Gulam Hüseyin, **Tarih-i Edebiyat-ı İran**, Tahran, İntişarat-ı Mürvarîd, hş.1368, s.107

3 Bahaüddin Hürremşahî, **Hâfızname**, Tahran, Süruş yay., hş.1280: c.I s.32-33

Hâfız, Osmanlı şiirinde, başta Ahmed Paşa, Şeyhî, Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Nef'î, Nâilî, Neşâtî, Nâbî, Şeyh Gâlip gibi birçok Osmanlı şairine de ilham kaynağı olmuştur

1.2. Osmanlı Şerh Geleneği

Türk edebiyatında şerh geleneğine değinmeden önce "şerh"in etimolojik ve terimsel açıdan işaret ettiği yerler hususunda durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. "Şerh"in 'Kamus Tercümesi'ndeki izahı; "müşkil, mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek, fehmeylemek, kesmek, açmak"[4]şeklindedir.

"Kâmus-ı Türki"de "Bir kitâbın ibâresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âherde tafsîl ve izâh ederek müşkilâtı açma" [5] olarak tanımlanmıştır. Şerh, Kur'an'ı anlama ve koruma çabasıyla ortaya çıkan, kök olarak "sefare"(görünen ve maddi varlıklar için) ve "fesare"(gizli ve maddi olmayan varlıklar için) eylemlerine dayanıp, "açmak" manasındaki "tefsir"[6] ile de anlam akrabalığına sahip bir kavramdır.

Türk edebiyatında göze çarpan şerh örnekleri "müşkilât" ve "şathiyât" adı verilen, görünüşte din dışı ama içerik olarak irfânî anlamlara işaret eden metinlerdir. İster bu tür metinlerin ister başka metinlerin şerhleri, şârihin dünya görüşüne göre şekil almaktadır. Buna Yunus Emre'nin bir şathiyesi örnek olarak verilebilir. Yunus Emre'nin "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü" şiiri farklı şârihler tarafından farklı biçimde şerhe tabi tutulmuştur. [7]

Edebî metin şerhi, bir metnin daha iyi anlaşılması için, içinde geçen kelimelerin tahlili, edebî sanatların tesbiti, mazmunların işaret ettiği yerlerin tarifi ve aynı metnin ilişki içinde olduğu benzer metinlerle mukayesesi şeklinde yapılmıştır. Türk klasik edebiyatının ürünleri sayılan metin şerhleri, ilk bakışta her ne kadar filolojik çalışmalar olarak görülse de dikkatli incelendiklerinde bunların edebî

---

4 Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûs Tercümesi,** İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1304, c.I s.484
5 Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Bedir Yay., 1978, s.773
6 İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab,** Beyrut, Daru'l Sadır, 1410/1990, C.V, s.55
7 Necla Pekolcay,Emine Sevim,**Yunus Emre Şerhleri**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay., 1991, s.12

kaygılarla ortaya konmuş sanat ürünleri olduğu görülür. Manzum metin şerhleri, Sûdî ve Vehbî Efendi şerhlerinde görüldüğü gibi, beytin merkeze alınmasıyla parçadan bütüne doğru bir plan takip edilerek yapılan çalışmalardır. Bu durumda şerhlerin kendisi de en az şerhi yapılan metin kadar edebî hususiyetleri haiz bir vesika haline gelebilmektedir. Bu tür şerhlerde şârih, kişisel kanaatlerini de esere uygular. Manzum eserler bu açıdan bakıldığında eleştirel metinler olarak da yorumlanabilirler.

Metin çözümlemelerinin ağırlıkta olduğu bu şerhlerde öncelikle şerhe tabi tutulacak metin başa konur. Daha sonra Sûdî ve Konevî'de olduğu gibi metinde geçen sözcüklerin gramatikal tahlilleri yapılır. Bu bölümlerde yer yer anlaşılması güç kavramlar başka şair ya da yazarlardan örneklerle desteklenir. Bu yöntem, Kur'an'ı anlama çabası sonucunda ortaya çıkan tefsir usulünün plan olarak takip ettiği yöntemdir. Buna göre kelimelerin "delâlet "ettikleri anlam geleneksel yönteme sadık kalınarak analiz edilir. Öyle ki beyitte kullanılan lafızlar şârihlere adeta "kılavuzluk" eder.[8]

Osmanlı kültüründe şerh geleneği o kadar güçlüdür ki bu gelenek içinde manzum lügat, mu'amma ve lügaz türlerine yazılan şerhlerin de önemli bir yer kaplar. Osmanlı şerh tarihinde, edebî niteliğine bakılmaksızın bazı metinler de şerhe tabi tutulmuştur. Şerhler bazen de din öğretisini halka yaymak amacı güdülerek yapılmıştır. Sa'di'nin Bostan ve Gülistan, Mevlana'nın Mesnevî-i Manevî şerhleri hep bu amacın ürünleridir.

Doğu edebiyatında tasavvuf sistemi, hem ortaya konan metnin oluşumunda hem bu metnin şerhinde daima yapıcı ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla Şerhler bir takım tasavvufî mazmunların ışığında kaleme alınmıştır.

XVI. yüzyıl, Osmanlı'nın hem politik hem de edebî alanda verimli bir yüzyılıdır. Sûdî'nin de içinde bulunduğu bu asırda Osmanlı şiiri ve nesri zirveye

---

8 "Delâlet"tin "kılavuzluk" manası için bkz. Mustafa b. Şemseddin el-Karahisâri, **Ahter-i Kebîr**, s.389

doğru yükselmektedir. Bu yükselmede Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi yöneticilerin payı büyüktür.

Osmanlı eğitim sistemi içinde şerhler başlıca ders kaynaklarıdır denebilir. “Aritmetikte Bahâüddin el-Âmilî’nin Hulâsatü’l-Hisâb’ına yazılmış şerhin, geometride Şemsüddin es-Semerkandî’nin Eşkâlü’t-Te’sîs’ine Kadızâde er-Rûmî’nin yazdığı şerhin, astronomide el-Çağminî’nin el-Mulahhas Fi’l-Hey’e’sine yine Kadızâde’nin yazdığı şerhin, tıpta İbni Sînâ’nın el-Kânûn adlı eserine yazılmış şerhlerin, fizikte Esîrüddîn el-Ebherî’nin Hidâyetü’l-Hikme’si ile Necmüddîn el-Kâtibî’nin Hikme-tü’l-ʿAyn’ına yazılmış şerhin ders kitabı olarak okutuldukları bilinmektedir.”[9]

1.3. Hâfız Divanı Üzerine Yazılan Şerhler

1.3.1. Sürûrî ve Dîvân-ı Hâfız Şerhi

Sürûrî 16. asrın meşhur hadis, tefsir ve belagat bilginlerindendir. Asıl adı Sürûrî Muslihuddîn Mustafâ b. Şaʿbân el-Gelibovî er-Rûmî şeklinde geçmektedir. 897/1491 yılında Gelibolu’da dünyaya gelmiştir. Vefatı “Mîreved be-behişt” ve “Gitti cihân-ı Sürûrî” terkiblerinin delaleti olan 969 tarihinde, kabri, Kasımpaşa semtinin Beyoğlu tarafında yaptırdığı mescid avlusundadır.[10] Küçük yaşlarda babasının teşvikiyle ilme başlamıştır. Devrinin, Kara Davud, Kadrî Efendi, Taşköprizâde Mustafa ve Abdulvâsi gibi saygın bilginlerinden dersler almıştır. Devlet kademesinde görevler almış fakat adı siyasi bir takım yolsuzluklara karışınca görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra Emir Buhârî tekkesi şeyhi Nakşibendî Mahmud Efendi’ye bağlanıp tarikat yoluna girmiştir. [11] Sürûrî’nin **“Bahrü’l-Maʿârif”** ve **“Şerh-i Mesnevî**” ismiyle, tanınmış iki büyük eseri vardır. “Bahru’l-Maʿârif” eseri Osmanlı edebiyatı ile meşgul olan zâtlara lüzumlu eserlerdendir ki bir mukaddime, üç makale, bir hâtime üzerine tertip olunmuştur. Bu

---

9 Cevat İzgi(1994): “**Osmanlı Medreselerinde Riyâzî ve Tabiî İlimlerin Eğitimi”**, İstanbul Üniv.**Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, s.23

10 Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri,** İstanbul, Meral Yay., 2000, C II., s.347

11 Geniş bilgi için bkz., Ömer Faruk Akün, “Sürûrî”, **DİA,** s.249,250

ikinci eseri onun "Şârih-i Mesnevî" olarak anılmasına vesile olmuştur.[12] Osmanlı müellifleri eserinde Sürûrî'nin eğitim durumuyla ilgili şu ifadeler kayıtlıdır:

> "…Farsça'nın derinliklerine aid bazı noktalarda hataları bulunur. Şairlikte ilk devir şairlerinin orta derecelilerindendir.[13]

Hâfız divanına yazılan en eski şerh, mesnevî şârihi Sürûrî'nindir.[14] Bu şerh, kendisinden sonra gelen şârihlerce, özellikle Sûdî tarafından eleştirilmiştir. Diğer eserleriyse şu şekilde sıralanabilir:

- **Hâşiye-i Tefsîr-i Beyzâvî**
- **Şerh-i Buhârî ile Nısıf**
- **Hâşiye-i Evâil-i Hidâye**
- **Hâşiye-i Telvîh**
- **Hâşiye-i ʿİnâye**
- **Şerhu Misbâh**
- **Şerhu Muʿammeyât-ı Câmiʿ**
- **Terceme-i Ravzatü'r-Reyâhîn fî Hikâyeti's-Sâlihîn**
- **Şerhu Şebistân-ı Hayâl**
- **Şerhu İsâgoci**
- **Terceme-i Acâib-i Mahlûkât**
- **Terceme-i Zâhiretü'l-Mülûk**[15]

1.3.2. Şemʿî ve Dîvân-ı Hâfız Şerhi

Prizren'li (Perzerin) Şemʿî olarak bilinen bu şârih, hayatını ders vermekle idame ettirmiştir. Şeyh Vefâ Hazretlerinin kaykamam ve halifesi Ali Dede'nin halifelerindendir. Mutasavvıf bir kimliğe sahip olan Şemʿî 16.yy'ın tanınmış şârihlerindendir. Kaynaklarda ve kendi çalışmalarında sadece ismine rastlanmaktadır.

12 Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.,** s.348
13 **a.e**., s.348
14 Sürûrî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız,** Süleymaniye kütüphanesi., Halet Efendi, no.716-717
15 Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.,** s.348

Osmanlı müellifleri eserinde, bu şârihin hayatının sonlarında "meyhâne âlemine müptelâ" olduğu kaydedilmiştir. Şemʿî Farsça bir çok esere şerh yazmış bir şârihtir. 'Mesnevî-i Şerîf'e, "Dîvân-ı Hâfız'a[16], "Bostan"a, "Pend-i ʿAttâr"a, "Sebhatü'l-Ebrâr"a, "Bahâristân"a, "Tühfetü'l-Ahrâr"a, "Mantıkü't-Tayr"a şerhler yazmıştır.

Vefatı 1000/1591'dedir. Üsküdar'da Rumi Muhammed Paşa Cami-i Şerif'inin kıble tarafındaki avlu kapısı dışarısında medfûndur.[17]

"Şemʿî Mesnevî şerhinde olduğu gibi, Hâfız divanı şerhinde de birçok hatalar yapmış, kelimelerin gerçek manalarını bir kenara bırakarak onlara tasavvufî manalar vermeye çalışmıştır."[18] Sûdî bu hataları şerhinde yeri geldiğince tenkit etmiştir. Sûdî, ayrıca " Şerh-i Bûstân" adlı eserinde Şemʿî'yi reddetmiş hatta hatalarıyla alay ederek, acı nükteler yapmıştır.[19]

1.4. Sûdî-i Bosnevî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Şârih Kişiliği

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli ve kesin bilgiden mahrum olduğumuz bu Osmanlı şârihinin, asıl adı Ahmed'tir. Bosna'nın Foça şehrine yakın Çayniça kasabasına bağlı Sudiçi köyünde doğduğu bilinmektedir. Doğum tarihine ve ailesine ilişkin ise herhangi kesin bir kayıt yoktur.

16. asrın büyük devlet adamı Bosnalı Sokollu Mehmet Paşa zamanında Bosna'dan birçok kişinin İstanbul'la gelip tahsillerini tamamladıkları bilinmektedir. Sûdî de bu kişilerden olmakla beraber, kendisinin hangi hocalardan ders aldığı konusunda kaynaklarda sıhhatli bir bilgi bulunmamaktadır.

Sûdî İstanbul'daki tahsilinden sonra eğilim duyduğu Fars dilini mükemmelleştirmek için Diyarbakır'a (Amid) gitmiştir. Orada zamanın en iyi Farsça

---

16 Şem'î, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız,** Süleymaniyeküt., Kadızâde Mehmed Efendi, no. 403
17 Geniş bilgi için bkz., Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri,** İstanbul, Meral Yay., 2000, s.394
18 Nazif M. Hoca, **a.g.e.,** s.20
19 **a.e.,** s.26

bilgini olarak bilinen Muslihuddin Lârî'den dersler almış, onun meclislerinde bulunarak, içinden çıkamadığı ilmî meseleleri halletmiştir.

Sûdî daha sonra yine aynı amaçla Diyarbakır'dan Şam'a gidip burada da bir süre ilim ile meşgul olmuş ve şair Halim-i Şirvanî'den Gülistan'ı okumuştur. Şam'da kaldığı süre boyunca çeşitli ilmi ortamlarda bulunmuş ve o devrin uleması ile fikir teatisinde bulunmuştur. Sûdî, bu yolculuklar ve müzakereler esnasında şerhlerini yapmayı düşündüğü eserleri zihninde bir taslak olarak beraberinde sürekli taşımıştır.

On yıla yakın süren bütün bu ilim yolculuklarından sonra İstanbul'a dönen Sûdî, tahsiline burada da devam etmiştir. Şârih, İstanbul'da dönemin meşhur bilginlerinden dersler almıştır. Sûdî II. Sultan Selim devrinde, Sokollu'nun yönetimde etkin olduğu bir sırada "Gılman-ı Hassa"ya hoca olarak tayin edilmiştir. Sûdî ileride Osmanlı saray ve idaresinde aktif roller, yüksek statüde vazifeler alacak gençlere ders vermekteydi. Bu görevi ne kadar sürdürdüğü malum değildir. Kaynaklarda az bir emekli maaşıyla görevden uzaklaştırıldığı kaydına rastlanmıştır. Daha sonra kendisi ölümüne kadar inzivaya çekilmiş ve eserlerine yoğunlaşmıştır.

Şârihin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir.[20] Osmanlı müellifleri eserinde ölüm tarihi 1005/1596 yılında İstanbul'da vefat ettiği ve Yusuf Paşa camisi avlusuna defnolunduğu kaydedilmiştir.[21] Eserde Sûdî ile ilgili şu eleştiri de yapılmıştır: "Basılmış eserlerinde Farsça kaidelerine ait bazı hatalarına tesadüf olunmakla beraber istifadelidir."[22]

Sûdî, şerh alanında üstünlüğü tartışılmaz eserler ortaya koyabilmek maksadıyla ömrünün çoğunu ilmi seyahatlerle geçirmiştir. Farsça ve Arapça'ya vakıf olan şârih şerh metodunda alan araştırmalarına dayalı bir sistem takip ederek Şem'î ve Sürûrî Mustafa gibi şahsiyetlerce de şerhe tabi tutulan metinleri onlardan daha ilmi yöntemlerle analiz etmiştir. Sûdî, şerhinde adeta bir eleştirmen gibi başka şerhleri tenkit etmiş, onlardaki kusurları müstehzi bir dille ele almıştır. Sûdî'nin

20 Geniş bilgi için bkz., **a.e.,** s.11-29
21 Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.,** s.432
22 **a.e.,** s.432

şerhteki bu başarısı hayat öyküsünden de anlaşılacağı üzere şerhini yapacağı metinlerle ilgili yaptığı yıllar süren araştırmalarına dayanmaktadır.

1.4.1. Sûdî'nin Farsça Eserlere Dair Yazdığı Türkçe Şerhler

I-Risâle-i Sûdî:

Hâfız-ı Şirâzî'nin ilk gazelinin ikinci beytine yazdığı şerhi ihtiva eden eserdir.

II-Şerh-i Dîvân-ı Hâfız:

Sûdî'nin 1595 tarihinde tamamlamış olduğu bu eseri Mevlâna ve Saʿdî'nin eserlerinden sonra en çok okunan eserdir. Farsça öğrenmek isteyenlerin ilk başvuru kaynaklarından olan eser alanında yazılmış en iyi şerh olarak kabul edilmektedir. İran da dahi hala en iyi Hâfız şerhi olarak nitelenen bu eser Farsça'ya tercüme edilmiştir.[23] Hâfız gibi "Lisânü'l-Gayb" ve "Tercümânü'l-Esrâr" olarak adlandırılan bir şairin çözülemeyen birçok beyti Sûdî'nin isabetli yorumlarıyla aydınlanmıştır.

Esasında Hâfız divanını, Sûdî'den önce, Şemʿî ve Sürûrî gibi şârihler şerh etmişlerse de Sûdî bu iki şârihin eserlerindeki naivlikleri görerek kendisi de aynı eseri şerhe koyulmuştur.

III. Risâle-i Sûdî

Sa'dî-i Şirâzî'nin Gülistân adlı eserindeki bir beytin şerhini içeren risaledir.

IV. Şerh-i Gülistân:

Sûdî'nin 1595 yılında kaleme aldığı ikinci eserdir.

V. Şerh-i Bûstân:

Sûdî'nin 1597 yılında Saʿdî Şîrâzî'nin Bûstan adlı eserine yazdığı şerhtir. Bu eser Farsça'ya tercüme edilmiştir.[24]

---

23 Ali Saadetpur, **Cemâl-ı Afitâb, "Şerhi Ber Divân-ı Hâfız"** 3. baskı, Tahran, İntişarat-ı İhya-ı Kitab, 2003

24 **Şerh-i Sûdî ber Bûstân**, Müt, Ekber Bihrûz, Tebrîz, h.ş.1352, C I.II

VI. Şerh-i Mesnevî:

Kaynaklarda Sûdî'nin, Mevlâna'nın Mesnevî'sine bir şerh yazdığı kaydı olmakla birlikte esere hiçbir kütüphanede tesadüf edilememiştir.

VII. Şerh-i Lügat-ı Şâhidî

Gülşen-i Tevhîd sahibi, Şâhidî'nin Lügat-i Şâhidî ismiyle meşhur manzum Farsça lügatçesine yapmış olduğu şerhtir. [25]

1.4.2. Sûdî'nin Arapça Eserlere Dair Yazdığı Türkçe Şerh Ve Tercümeleri

I. Şerh-i Kâfiye (Tercemetü'l-Kâfiye)

Sûdî'nin Arapça nahve dair yazdığı ilk büyük eseri, İbn-i Hâcib'in Arapça küçük bir nahiv kitabı olan el-Kâfiye adlı eserine 1588 yılında yazdığı şerhtir.

II. Şerh-i Sâfiye:

İbn-i Hâcib'in Arap gramerini içeren el-Sâfiye eserine yazılan şerhtir.

III- Tercüme-i Takrirât ʿala Hutbet-i Feridüddîn:

İbn-i Hâcib'in "Tercüme-i Takrirât ʿala Hutbet-i Feridüddîn" adlı eserine Sûdî'nin yapmış olduğu şerhtir.

IV. el-Zâv'ın Tercümesi:

Sûdî'nin, Tâceddîn İsfarâîn'in Arap nahvine dair yazdığı el-Zâv eserini tercümesidir.

V. Haşiye ʿala Şerh Hidayet el-Hikme:

Kâdı Mîr Hüseyin Maybûdî'nin "Şerhu Hidâyeti'l-Hikme" eserine, Sûdî'nin yazdığı hâşiyeyi ihtiva eden eserdir.

---

[25] Geniş bilgi için bkz. Nazif M. Hoca, **a.g.e.,** s.19-34

1.5. Vehbî Konevî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Şârih Kişiliği

Bir Mevlevî şeyhi olduğu bilinen Vehbî Efendi'nin hayatına ilişkin kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. "Osmanlı Müellifleri" eserinde kendisiyle ilgili şu bilgiler mevcuttur:

> "ʿUrefâ-i mevlevîyeden fâzıl bir zât olup Konya'da Eşʿarîzâde denmekle meşhurdur. Hoca Hâfız-ı Şîrâzî Dîvân'ına yazdığı şerh meşhûrdur. V. 1244, merkadi dergah-ı cenâb-ı Mevlânâ'dadır." [26]

Vehbî Efendi'nin Hâfız Divanı şerhiyle ilgili bir çok tenkit yapılmıştır. Tenkitlerin merkezi, bu şerhin tasavvufî yorumu tercih etmesinden dolayıdır. Tahsin Yazıcı, bu şerh ile ilgili "Hâfız'ın hemen her sözünü tasavvufî açıdan yoruma tabi tuttuğundan onun gerçek düşüncelerini ve sanatını yansıtmamaktadır"[27] derken; A. Gölpınarlı da benzer şekilde Vehbî Efendi şerhini şöyle tenkit etmiştir:

> " … Şüphe yok ki Hâfız'ın en garip ve saf şerhi Vehbî Efendi şerhidir. İkinci Mahmut devrinde (1808–1839), yani çok muahhar bir zamanda Mehmed Vehbî adlı Konyalı bir mevlevî tarafından meydana getirilen bu eser, baştanbaşa saçma, zoraki ve gülünç te'villerle doludur. Vehbî'ye nazaran Hâfız, Mevlevîdir ve her sözünün tasavvufî bir manası vardır!"[28]

Mevlevî terbiyesinin gerektirdiği şekilde dünyaya bakan bu şârihe yapılan tenkitlerin bazen aşırıya kaçtığı kanaatindeyiz. Hâfız'ın şiirlerini anlamak maksadıyla şerhe göz atan bir araştırmacı rahatlıkla şârihin şiirleri 'tercüme' ederken şahsi tasarrufta bulunmadığını; bulunduğu takdirde de "maʿnâ-yı işâreti" üst başlığıyla hareket ettiğini görecektir. Dolayısıyla Vehbî Efendi tasavvufî şerh usulünü şuursuz bir şekilde benimsememiş; aksine takip ettiği şerh metodunu son derece bilinçli olarak tercih etmiştir. Vehbî Efendi şerhindeki mukaddime dikkatli okunduğunda bu şârihin, klasik edebiyatımızda söze konu edilen birçok mevzudan haberdar olduğu ve kendisinin de bu konularla ilgili bir takım fikirler beyan ettiği görülecektir. Dolayısıyla Vehbî Efendi şerhi kendi içinde sistemli bir yol takip etmektedir. Şârih,

---

26 Bursalı Mehmet Tahir, **a.e.**, s.149
27 Tahsin Yazıcı, **İslam Ansiklopedisi,** TDV, Hâfız-ı Şirâzî mad., s.106
28 Abdulbaki Gölpınarlı, **Hâfız Divanı,** İstanbul, MEB, Yay., 1992, s.XXVI-XXVII

mukaddimesinde Hâfız'ın şiirlerinin nasıl anlaşılması ve nasıl anlaşılmaması gerektiği üzerinde durur:

> "…Ol lisânü'l-gayb ve tercümânü'l-esrârdır, nice esrâr-ı gaybiyye ve meʿânî-yi hakîkîyyeyi kisve-i sûretde ve libâs-ı mecâzda göstermişdir…" [29]

Görüldüğü üzre Vehbî Efendi Hâfız'ın iki lakabı üzerinde durarak şerhinin takip edeceği yöntemin ana hatlarını açıklamıştır. Vehbî Efendiye göre Hâfız, "gaybın dili" olduğu için "biçim kılığı" ve "mecâz giysisi" ile merâmını anlatmıştır. Şârihe düşen görev ise, bu "giysi"yi en uygun biçimde çıkarmaktır.

Vehbî Efendi, Hâfız'ın görünüşte bir tarikata mensup olmadığını ama Hâfız gibi kişilerin doğuştan ilahî bir takım sırlara vakıf olduğunu belirtir. Ayrıca Vehbî Efendi'nin şerhini yaptığı şairin hayatına dair malumatının da olduğu şu satırlarda görülmektedir:

> "…Gerçi Hâfız zâhiren bir pîrin dest-i irâdetini tuttıgı maʿlûm degildir. Mahfî olmıya ki vuslat-ı Hakk'a elbette bir vâsıta lâzımdır illâ fakat üveysîler ki anları Resûl-i Ekrem sallallâhu teʿâlâ ʿaleyhi vesellem hücre-i nübüvvetde terbiyyet ider. Hâfız-ı Şîrâzî dahi üveysîlerdendir. Anınçün zâhiren bir pîre inâbet itmemişdir." [30]

Bu satırlardan anlaşıldığı gibi Vehbî Efendi'nin nazarınca Hâfız bir "Mevlevî" olarak değil "üveysî" olarak nitelenmiştir.

Vehbî Efendi daha sonra Hâfız'ın şiirlerindeki kapalılık sebepleri üzerinde durur. Bu açıklamalarında bile Konevî tasavvufî dili elden bırakmayarak "uyarı" mahiyetinde şunları yazar:

> "(tenbîh) Ey ehl-i insâf olan karındaş-ı ʿazîzim, Hazret-i Hâfız ve Hâfız gibi ʿâşık-ı mest-i müdâm kimseler bunun gibi şarâb-ı ʿışk-ı ilâhîyyeyi nûş idüp mazhar-ı tecelliyyât ve füyûzât-ı bilâ-vasıtât olan zevât-ı ʿâlî- himmetlere esrâr-ı tevhîdden bir feth-i bâb olup iskât-ı izâfetle Hak subhânehu ve teʿâla suver-i muhtelifede tecelliyyât-ı müteʿâkibe ve esmâ ve sıfât-ı mütenevviʿa ile

---

29 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.4
30 **a.e.,** s.4

zuhûr ittikde… Taʿbîr-i müşkil olup ve ʿavâm-ı ke'l-hevâmdan setri vâcib oldugıçün kâh sûret-i hezelde kâh sûret-i mecâzda taʿbîr buyururlar…" [31]

Vehbî Efendi adeta kendi şerhinin bir tür savunması denebilecek mukaddimesinde bir takım mazmunların ne anlama geldikleri üzerinde dikkatle durmuştur. Şârih, şerhini oluşturmadan önce yorumlayacağı metinler üzerinde yapılan polemiklere kendi de katılmış ve fikirlerini beyan etmiştir. Hâfız'ın şiirleri gibi metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde bir takım tavzihatta bulunan Vehbî Efendi, kendisinin de takip ettiği tasavvufî şerh metodunu şiddetli bir şekilde savunmuştur:

"Ol eclden ehlüllâhın müteşâbihâta mülhak kelimât-ı kudsiyye-i işârâtiyyelerinde iştibâh idüp mey-i rahmânî ile mey-i şeytânî ve âsmân ile rismânı, zenbûr-ı ʿasel ile zenbûr-ı harânı zâten müşterek zanneylediler, belki mü'min-i mahbûb ile kafir-i mabgûzı dahi maʿna ve rûhen müşterek zanneyleyip kâlellâhu teʿâla (mâ lihâze'r-resûli ye'kulu't-taʿâme ve yemşî fi'l-esvâk)[32] dimege ictisâr idüp melʿûn-ı ebedî oldılar."[33]

Vehbî Efendiye göre en sık kullanılan mazmunlardan olan "şarâb"ın mecazen "ilâhi aşk" olarak yorumlanmaması "bal arısıyla eşek arısını karıştırmak" kadar büyük bir hatadır.

Vehbî Efendi daha sonra Hâfız'ı "ser-defter-i meczûbîn, güzîde-i âşıkân ve kalenderân-ı hakîkat-bîn" gibi sıfatlarla niteleyerek şöyle devam etmiştir:

"Hazret-i Hâfız-ı Şîrâzî lisân-ı gayb ile buyurdıgı gazeliyyât-ı mülhemâtında hezel sûretinde ve mey ve mahbûb-ı mecâzî hey'etinde görinen esrâr-ı maʿneviyyelerin te'vîline kâdir olamazsın, bâri muğ ve muğbeçeden ve zünnârdan ve büt ve zülf ve ebrû ve mahbûb ve mahrûlardan ve çeşm ve leb ve dendândan ve tevangerân ve esb ü esterlerden ve pîr-i mugândan ve bunların emsâli mülhekât-ı müteşâbihâtlardan beyne't-teşbîhi ve't-tenzîh tevhîd murâd olunan elfâz-ı behiyyelerini mecâza haml itmeyüp galebe-i sultân-ı ʿışkla zuhûr iden ta'birâtlarını murâdları maʿnâ-yı mecâzîdir ve mâsivallâhdan baʿzı eşyâ ve baʿzı eşhâsdır deyü iftirâdan hazer idesin ki sû-i hâtimeye sebebdir…"[34]

---

31 **a.e.,** s.5

32 "…bu ne biçim peygamberdir ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır." Kur'an, Furkan,25 /7

33 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.5

34 **a.e.,** s.5-6

Vehbî Efendi bu cümlelerden anlaşılacağı üzere takip ettiği metodun diğer metotlardan ayrılan yönleri üzerinde ısrarla durmuş ve elindeki metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Şârih, Hâfız'ın metinlerinin büsbütün mecazlı söyleyişe dayandığını; aksi takdirde yorumlanması durumunda bunun, metinlere ve şairine bir "iftira" olacağını ifade etmektedir.

Vehbî Efendi mukaddimesinde metinlerde geçen mazmunların, tasavvûfi dilde belli anlamlara gelmesi gerektiğinin sebepleri üzerinde durmuştur:

> "Malʿûm ola ki ehl-i tahkîk ve kibâr-ı ehlullâh rû ve zülf ve hâl ve hat ve ebrû ve leb gibi elfâz-ı mecâziyye ve ʿacîbeleri silk-i nazma çeküp hakâyık ve dakâyıktan beyne'l-ʿarîfîn birer maʿnâ-yı latîfe-i azîmelere işâret buyurup esrâr-ı tarîkatı ʿavâmdan setr itmek içün ʿâşık-ı sâdık kendüye olan tecelli-yi cemâl ve celâl-i ilâhîyye ile maʿşûk-ı hakîkînin miyânında olan lezâiz-i rûhâniyyeleri beyân ve çeşm-i beşâretle mezâhirde müşâhede eyledikleri cemâl-i bî-nişân zâhiri ʿayân eylemişlerdir…"[35]

Bu açıklamalardan sonra şârih, küçük tasavvufî bir sözlük sayılabilecek, Hâfız Divanı'nda geçen lafızların geldikleri anlamlar üzerinde durmuştur:

ʿIşk: İfrât-ı muhabbete dirler.
ʿÂşık: Mütehayyir ve müştâk-ı cemâl ve celâl-i ilâhî
Maʿşûk: Hak Teʿâla bes
Hüsn: Cemʿiyyet
Kemâlât: Vecd-i cezbe-i tâmm-ı Hak
Şûhî: Lezzât-ı teveccühâtta zuhûr iden şîve-i ilâhî
Şîve: Cezbe-i ilâhî
Vefâ: ʿinâyet-i ilâhî
Cefâ: Sâlikin kalbi meaʿârifden perîşân olmaklığa
Cevr: ʿUrûcda seyrden sâliki girü tutmak.
Nâz: Kalbe kuvvet virmek.
İstiğnâ: Derekât-ı mevcûdâtdan mestûr olan heybet-i celâliyyet-i Hak
Tîr-i gamze: Aʿmâl ve ʿibâdâtı redditmek.
Serkeş: Muhâlefet-i irâdet-i ilâhî ve hilâf-ı murâd-ı sâlik
Emîr: İrâdetini câri tutmak.
Tevângerî: Huzûr-ı cemiʿ kemâlât.
Terk-i nâz: Bilâ-vâsıta kable's-sülûk zuhûr iden cezbe-i ilâhî
Târâc: Selb-i ihtiyâr-ı sâlik
Mütevârî: İhâtât ve istilâ-yı ʿışk-ı ilâhî
Âşnâî: Teʿalluk-ı rubûbiyyet

[35] **a.e.,** s.16

Gam-hâregî: Sıfât-ı bâ satyet
Mihr-bânî: Sıfât-ı rahmâniyye
Kâmet: Liyâkat-i ʿubûdiyye
Zülf/ gîsû/ Mûy/ Ebrû/ Turra: Cümlesi gayb-ı hüviyyet ve sıfât-ı zâtı ehadiyyet
Tâb-ı zülf.: Sıfât-ı tecelliyyât
Ser-mest: Zuhûr-ı hâlât
Kemân-ebrû/ Tâk-ı ebrû: İzhâr-ı müşkilât bisebeb-i taksîr
Çeşm-i humâr/ Çeşm-i terk: Zuhûr-ı hâlât-ı kemâliyye
Mâhrûy/ Ruh/ Çehre-i gülgûn: Zuhûr-ı envâr-ı tecelliyyât-ı ilâhî
Hâl: Zât-ı ilâhî
Hâl-i siyâh: ʿÂlem-i gayb
Hatt-ı sebz: ʿÂlem-i berzah
Berzah: Hâil ve hâciz olan şeydir.
Leb: Kelâm
Leb-i laʿl/ Leb-i şekerîn: Feyz-i bâtınî ve lezâiz-i ruhânî[36]
Zebân-ı şîrîn: Emr-i ilâhî
Zebân-ı telh: Nehy-i ilâhî
Dehân: Takdîs tarikıyle olan mütekellimlik sıfatı
Zeneh: Zekan ve müşâhededen hâsıl olan mahall-i mülâhaza mahall-i lezzât-ı ruhaniyye
Nâfe: Nefehât-ı ilâhî
Sîb-i zenâh: ʿİlm-i ledünnî
Çâh-ı zenâh: Müşkilât-ı esrâr-ı müşâhede
Mûy-ı miyân: Dakâyık-ı esrâr-ı tarîkat
Dest/ Saʿid/ Bâzû: Zuhûr-ı kuvve-i kudsiyye
Gevher-i sühan: Feyz ve işâret-i ilâhî
Peyâm/ Hediyye: Nübüvvet ve velâyet
Meclis-i ʿişret: Lezzet-i ünsiyyet-i ilâhî
Tarab/ ʿAyş: Devâm-ı lezzet-i üns bâ-Hak Teʿâla
Şarâb: ʿIşk-ı ilâhî
Hum/ Humhâne/ Kâse/ Kadeh/ Câm/ Sürâhî: Kalb-i ʿâşık
Sâkî: Mürşid
Harâbât: ʿÂlem-i nâsût
Hüşyârî: Makâm-ı sahv
Rindî: Mâsivâdan katʿ-ı nazar idici melâmî
Evbâş/ Lâ ubâlî: Sâlik-i nâ-perhîz
Şemʿ: Nûr-ı ilâhî
Nâhid: Zühre yıldızı ki murâd tecelli-yi ilâhîdir.
Nukl: Keşf ve kerâmet
Subh ve bâmdâd: Zuhûr-ı tecellî
Şebângâh: Ahvâle mâlik olmak
Şeb-i kadr: Likâ-yı envâr-ı tecelliyyât
Şeb-i yeldâ: Elvân-ı envâr-ı tecelliyyâtın nihâyetine vusûl
Kâfir: Sâhib-i aʿmâl-i bâ-tefrika yahûd bir nefes Hak'dan gafletdir.
ʿÎyd: Makâm-ı cemʿdir.
Nevrûz: Makâm-ı tefrika ya zuhûr-ı tecellî
Tersâ: Dakîk olan meʿânî ve hakîkat

---

[36] **a.e.,** s.17

Tersâ-beççe: Meʿâni-yi hakîkati tefekkür
Sabâ: Feyz ve tecellî yâhud vesvese-i nefsden olan perîşânlık
Muğbeçe: Tecelliyyât -ı fâside
Deyr: ʿÂlem-i insânî
Kilîsâ: ʿÂlem-i hayevânî
Cûş ü hurûş: Hâlâtı âşikâre itmek
Namâz: İctihâd-ı sâlik
Rûze: Katʿ-ı taʿallukât
Zekât: Terk-i vücûd ve tasfiye-i bâtın
Hacc: Sülûk fî-tarikillâh
Beyâbân: Vekâiʿ-i tarîk
Kaʿbe: Makâm-ı vuslat
Hırka: Salâhiyyet ve selâmet
Seccâde: Teveccüh ile bâtını şuʿlelendirmek
Der-bâhten: ʿA'mâl-ı mâziyeleri nazardan mahv itmek
Terk: Katʿ-ı emel
Reften: ʿÂlem-i beşeriyyetden ʿâlem-i ervâha ʿurûc
Ricʿat. ʿÂlem-i ervâhtan ʿâlem-i beşeriyyete gelmek.
Derûn: ʿÂlem-i melekût
Bürûn: ʿÂlem-i mülk
Bahâr: Bâtında rûhaniyyet zuhûr itmek.
Tâbistân: Makâm-ı maʿrifet
Zimistân: Makâm-ı kabz
Bûstân: Mahall-i müşâhede
Gülzâr: Güşâdelik ve safâ-yı derûn
Nergis: ʿÂmel vaktinde ferahdan kalbde zâhir olan netîce ve ferah.
Serv: Tefekkürden hâsıl olan ʿûlûm ve istikâmet
Benefşe: Bir fikirdir ki onunla kuvvet-i idrâkiyye ʿâmelde kavî olur.
Sebze: ʿAyn-ı maʿrifet
Reyhân: Riyâzetde gâyet tasfiyyeden hâsıl olan bir nûrdır.
Ebr: Hicâb-ı derûn
Bârân: Nüzûl-ı feyz
Neşv: Terakkî
Nâz: ʿİzzet bulmak
Sürhî: Kuvvet-i sülûk
Sebzî: Kemâl-i mutlak
Zerdî: Sıfat-ı tevâzuʿ
Sefîdî: Yek-rengî
Kebûdî: Taklîdî-i muhib
Cûybâr: Sülûk ve ʿibâdât
Âb-ı revân: Kalb-i sâlikde olan ferah-ı dâimî
Seyl: Galebe-i ahvâl-i kalb
Nesîm: Feyz ve ʿinâyet-i dâimi
Nesîm-i sehergâh: Makâm-ı tefrikada ve makâm-ı cemʿde olan ʿalaka ve ittisâlden âgâh olmak.
Mutrip: Âgâh idici
Def: Maʿşûk-ı hakîkîyi her nefes talebde olmak ya ʿâşıkın ʿindinde mahbûbın esrâr ve haberini ifâde idici.
Terâne: Âyîn-i muhabbet
Nâle/ Zâr: Taleb-i mahbûb

Pây-kûften: Tevhîde dirler
Dest-zeden: Vakt-ı muhâfazat[37]
Kenâr: Esrâr-ı Hüdâ'yı bulmak
Bûse: Keyfiyyet ve meʿâni-i kelâmı kabûle istiʿdâd bulmak.
Külbe-i ahzân: Müfârakattan hâsıl olan hâlet-i hüzn
Gam-kede: Mestûrluk makâmı
Bâm: ʿÂlemiyâtın idrâkinden pûşîde olan mahall-i tecellî
Şehr: Vücûd-ı mutlak
Kûy: Makâm-ı ʿubûdiyyet
Mahalle: Sıfât-ı kemâlât ile muttasıf olmak
Âsitân: Aʿmâl ve ʿibâdâta mülâzemet
Feryâd: Zikr-i hayr
Figân: Ahvâl-ı derûnı zâhir itmek
Renc ü derd: Bir emrin hilâf-ı irâde üzere zuhûrı ve muhibbin ʿadem-i tahammülidir.
Bîmârî/ Üftâdegî: Zuhûr-ı celâlet-i ilahî ve infirâc-ı kalb
Fakr: ʿAdem-i ihtiyâc ila gayrillâh
Bîdârî: Zuhûr-ı feyz-i ilâhî
Saʿâdet: Hânden-i ezeli
Şekâvet: Rânden-i ezeli, neʿûzu billâh min zâlik
Pâk-bâzî: Teveccüh-i hâlis
Huzûr: ʿİbâdet-i hâlis netîcesi olan ferah-ı dil ve makâm-ı vahdet
Hâb: Gaflet ve killet-i ʿibâdet sebebiyle ihtiyârın fâni olmaklıgı
ʿAlef: Müstelzim-i beşeriyyet olan şehevât ve müştehiyât
Sâr-bân: Mürşid-i râh-ı hakîkat
Gevher: Meʿânî
Çevgân: Takdîr-i ezelî-i Hüdâ-yı lemyezeli
Gûy: Takdîr hükmi tahtında mecbûr ve makhûr olmak
ʿİnâyet: ʿİbadet ve teveccühden hâsıl olan muhabbet-i emr-i Hüdâ'dır
Hurde-gîr: ʿÂşıkdan zuhûra gelen taʿbîr-i ihtiyârî
Âftâb: Fenâ-yı mutlak ve vuslat ilallâh
Mâhtâb: Tecelli-yi cemâl ve mihr ve muhabbet
Matlaʿ: Makâm-ı şuhûdu'l-Hak
Mağribu'ş-Şems: Hakk'ın taʿayyunâtla istitârı ve rûhın cesetle istitârıdır.
Basîret: Kalbde bir nûrdır ki anınla hakâyık-ı eşyâ ve bevâtın-ı umûr idrâk olunur. Nitekim basarla mahsûsât ve mubsirât idrâk olınur.
Zerre-i Beyzâ ve hebâ: Şol maddedir ki Cenâb-ı Hak suver-i ʿâlemi andan feth eyledi
Heyûlâ: Şol bâtın olan şeye dirler ki sûret-i zâhir ola.
Hevâ: Nefsin bir şeye meyl itmesidir.
Velâyet: ʿAbdin Hakla ʿinde fenâi'n-nefs kâim olmasıdır.
Hürriyyet: Ağyârdan ve gayr-ı mâsivâdan ve şehevât ve hevâdan âzâd olmak.
Hakîkat-i Muhammediyye: Zâtın taʿayyün-i evvel ve esmâ-ı hüsnâ iʿtibâriyle olan mertebesidir.
İlme'l-yakîn: Enbiyâ ve evliyânın îrâd eyledikleri ʿulûm ve meʿârifle Hakk'ı bilmek.

[37] **a.e.,** s.18

ʿAyne'l-yakîn: Müşâhede-i kalbiyye ile vahdet-i hakîkîyeyi müşâhede kılmak.

Hakka'l yakîn: Makâm-ı cemʿ-ı ehadiyyetde Hakk'ı müşâhede kılmak.

Hikmet: Hakâyık-ı eşyâya ve havâssına ve levâzımına ve ahkâm ve âsârına ʿâlim olmakdır. ʿalâ mâ hiye ʿaleyhi ve muktezâsıyla ʿamel kılmakdır.

Mahv: Fenâ-yı vücûd-ı abddir, zât-ı hakda.

Mevt: İzâle-i hevâ-yı nefs ve ifnâ-yı şehevât-ı tabiʿat kılmakdır.

Sevâdü'l-vech fî'd-dâreyn: Fenâfillâh hâline dirler şol haysiyyetten ki sâlikin zâhiren bâtınan dünyeviyyen ve uhreviyyen vücûdı kalmaya ve fakr-ı hakîkî ve ʿadem-i asliyyesine rücûʿ idüp cümle vücûd-ı Hakk'ı göre. Anınçün "izâ etemme'l-fakru fehuvallâh" dimişlerdir.

ʿAmâ': Hazret-i ehadiyyetdir, bu mertebeye ʿamâ' didikleri Hak'dan gayrı bir ehadin dîde-i idrâki ana irmediginden ve basar basîreti anı görmedigindendir…

Muhabbet-i ilâhîye: Erbâb-ı dâniş (meylü'n-nefsi ile'ş-şey'i bikemâlin edreke fîhî) ile [38] taʿrîf idüp bu maʿnâ beyne'l cismeyn tahakkuk ider pes mümteniʿdir ki Cenâb-ı Hak muhabbet-i hakîkî ile bir şeye muhabbet ide kezâlik ʿabd dahi Cenâb-ı Hakk'a muhabbet-i hakîkî ile muhabbet idemez. Zîrâ muhabbete cinsiyyet lazımdır. Pes Cenâb--ı Hakk'ın bir şeye muhabbeti irâde-i ihsân-ı tâmdan kinâyedir ve ʿabdın Cenâb-ı Hakk'a muhabbeti iradetü't-taʿa ve't-taharruz ʿani'l-maʿâsîden mecâzdır deyüp kinâye ve mecâz ihtiyâr itmişlerdir…"[39]

Vehbî Efendi şiirlerde geçen sevgilinin, bir cinsiyeti olup olmadığına dair de görüşlerini şöyle sıralar:

"…Ol tâife ki muhabbete cinsiyyet ve münâsebet lâzımdır dirler, anlara cevâb oldır ki neʿam, muhabbet semere-i münâsebetdir beyne'l-mütehabbîn. Pes münâsebet-i zâtî beyne'l-Hak ve'l-ʿabd iki vech üzeredir, bir vechi min haysü'l-merâtib, ʿabd mazhar-ı tecellî-yi vücûd-ı Hak'dır ve bir vechi dahi ʿabdin cemiʿ merâtib-i ilâhiyyeden haz almasıdır, yaʿni ahlâk-ı ilâhiyye ile mutehallık ve evsâf-ı nâmütenâhiyye ile muttasıf olmasıdır. Pes her kim ki evsâf-ı hakkâniyye ile ittisâfı ziyâde ola anın Hakk'a muhabbeti ve âşnâlıgı ziyâde olur." [40]

Vehbî Efendi bu açıklamalardan sonra bir tür soru cevap bölümüne geçer. Bu bölümde şark edebiyatın temel teması olan "aşk"ın hangi sebeplerden ötürü şaraba benzetildiği üzerindeki görüşlerini şu şekilde sıralar:

"Eger suâl olınursa ki ʿârifân-ı ilâhî ve ʿaşıkân-ı esrâr-ı nâmütenâhî muhabbet-i ilâhiyyeyi şarâba teşbîh iderler. Pes beynehumâ da münâsebet ve

[38] **a.e.,** s.19
[39] **a.e.,** s.20
[40] **a.e.,** s.20

vech-i müşâbehet nedir dinürse, cevâb budır ki ʿışk ve muhabbetin şarâb-ı sûveriyye bir nice vechile müşâbehet-i tâmmesi vardır. Cümle-i müşâbehetden biri oldur ki şarâbın makâm-ı evveli ve mustakarr-ı aslîsi kaʿîr-i humdır. Be vâsıta-ı cûşiş ve galeyân hûrûc ve zuhûra hareket ve meyelân kılmakdadır. Kezâlik şarâb-ı muhabbet tengnâ-yı sîne-yi ʿuşşâkda ve süveydâ-yı dil-i her müştakda mestûr iken bihükm-i galebe ve istilâ-yı sûret ve iştiyâk-ı mütekâdî-i zuhûr ve muktezî-i burûz ve ʿubûr kılmakdadır ‘kegaleyâni’l-hamri fî’d-deni’

ve vech-i müşâbehetden biri dahi oldur ki şarâb-ı suverî cümle aʿzâya nice sârî ise kezâlik muhabbet vücûd-ı ʿâşıkda öyle sârîdir ve bir müşâbehet dahi mey şâribini nice cevvâd ve sahî iderse kezâlik ʿışk dahi ʿâşık eger bahîl ve leîm ise dahi cûmerd ve kerîm eyler, lakin mest-i mey bezl-i dirhem ve dînâr ider ve mest-i ʿışk isâr ü nisâr-ı cân-ı bîkarâr ider.

Bir müşâbehet dahi bu ikisi mest ve bî-bâl ve lâ ubâli meşrebdir ve sıfat-ı havf ve haşyetinden halîdirler her biri cân-ı şîrînlerinden sîr olup refʿ-i perde-i hayâ vü haşmet ve defʿ-i hicâb-ı nâmûs ve dehşet kılup kayd-ı hestîden halâs ve zevk-ı mestlikle ihtisâs bulmışlardır ve bir müşâbehet dahi tevazuʿ ve niyâzmendlikdir. Zîrâ mey ve muhabbet-i şarib ve ʿâşıkını pîşgâh-ı tereffuʿ ve ser-bülendlikden âsitân-ı bendelige ve müstemendlige tenzîl ve nice ʿazîzân-ı cihânı evc-i ʿizzetden hazîz-i zillete efkende kılup hor ve zelîl ider ve bir müşâbehet dahi ifşâ-yı esrârdır nitekim şârib-i mey ifşâ-yı râz-ı derûn ider. ʿÂşık dahi izhâr-ı hakâyık ve mevâcîd ve ibrâz-ı esrâr-ı bütûn ider. Miskin râyihâsı vücûdına gammâz olup gizlemesi mümkin olmadıgı gibi ifrât-ı muhabbet olan ʿışk dahi ʿâşıkın ihtiyârını selb idüp esrâr-ı derûnını ve ahvâl-i pesendîdelerini nihân itmesi mümkin degildir.

Pes ekser evliyâullâh meʿânî ve hakâyık-ı libâs-ı elfâz ve hurûfla melbes idüp maʿkûlâtı mahsûsat mertebesine tenzîl iderler tâ mahbûsân-ı hevâs ve mahcûbân-ı hads ve kıyâs olanlar hakâyık ve meʿânîden behre-dâr olalar ve esrâr-ı maʿkûlat ve mermûzâtı idrâk ideler eger me’nûs-ı tabʿ ve me’lûf-ı nefsin hilâfı üzere îrâd eyleselerdi mümkin ki fehmi ʿasîr ve idrâki gayr-ı yesîr olaydı ve bir fâide dahi budır ki eger meʿânî ve hakâyık-ı libâs sûretle îrâd olınmasına andan ehl-i maʿnâdan gayrı kimse nesne fehm idemezdi, amma kaçan sûret-i mahsûsada îrâd olınsa nefʿi ʿâmm ve fâidesi tâmm olur ve ekser olmışdır ki nice sûret-perestler meʿânî ve hakâyıkı libâs-ı sûretle mültebis görüp bimuktezâ-yı tabîʿat ana rağbet-i kâmile ile rağbet idüp sûret vâsıtasıyla vâsıl-ı maʿnâ olmışlardır ve lihâze bu tâife-i ʿaliyyeden ekser kibâr güftâr-ı dürer-bârların bu vetîre üzere îrâd idüp zülf ve hâl-ı mahbûbân ve gonc ve dellâl-ı meh-rûyân ve mey ve sâkî ve meyhâne ve bâde ve kâse ve peymâne ve bî-hod ve mestâne ve bûy-ı nâfe ve turra-i nazükâne elfâz ve ʿibâretiyle telaffuz ve tekellüm kılurlar. Nice sâdık kimseler bu üslûb üzere sûretden maʿnâya vâsıl muʿvec-tabʿ ve sefâhet-meşreb bu esrârdan gâfil olup esteʿîzu billâh ‘kullun yaʿmelu ʿalâ şâkiletihi’ esrârı zuhûra gelür. Ve lihâza Hazret-i Hâfız-ı nâzım kaddesallâhu rûhehu, bu dîvân-ı şerîfini bu üslûb üzere beyân idüp buyurır:

الا یا ایها الساقی ادر کأسا وناولها * که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

ELÂ YÂ EYYÜHE'S-SÂKÎ EDİR KE'SEN VE NÂVİLHÂ

Kİ ʿIŞK ÂSÂN NÜMÛD EVVEL VELÎ ÜFTÂD MÜŞKİLHÂ "[41]

Sonuç olarak Vehbî Efendi'nin Hâfız'a bakış açısının, bu esere yazdığı mukaddime göz önüne alınarak tekrar incelemeye konu edilmesi gerektiği inancını taşımaktayız. Mevlevî tarikatının kendi devrinde önde gelen bir ismi olan Konevî, ait olduğu 'irfanî şerh' geleneğinin katı bir savunucusudur. Şârih, esasında bu mukaddimeyi yazmasaydı belki de gerçekten onun Hâfız'ın şiirlerini tek kalıba soktuğu fikrine itibar edilebilirdi. Fakat şârihin, eserinde takip edeceği yöntemi savunması, kendisine yapılan yahut yapılacak tenkitlere cevap mahiyeti taşımaktadır.

[41] **a.e.,** s.21

İKİNCİ BÖLÜM

SÛDÎ ve VEHBİ KONEVÎ'NİN HÂFIZ DÎVÂNI ŞERHLERİ

Vehbî ve Sûdî Efendi, şerhe tabi tuttukları metni yorumlayış tarzları farklı olduğu halde yöntemde geleneksel yolu takip ederler. Şerhlerden kolaylıkla şârihlerin yaşadığı dönemdeki dil ve edebî zevk anlaşılabilir. Vehbî Efendi şerhinde şiirler özel olarak orijinal metinden hemen sonra tercüme edilmiştir. Şârihlerin hayata bakış açıları şerhlerinin teşekkülünde önemli bir role sahiptir. Mevlevî öğretiyle yetişen Vehbî Efendi'nin şerhinde ise bu rol daha da belirginleşmiştir.

Hâfız'ın gazellerinin tam olarak kronolojik bir tasnifi yapılamadığından dolayı onun şiirlerinde ortaya serdiği davranış tarzları da yorumlarda ihtilafa yol açmaktadır. Şiirlerinde aktüel meselelerden çok kendi "ruh haritası"nı çıkarmakla meşgul olan Hâfız, bir gazeli içinde dahi birden fazla ruh hali içinde bulunmaktadır. Bu ruh halinin değişkenliği dolaylı ya da doğrudan şârihlerin metne yaklaşım tarzlarında etkili olmuştur. Örneğin II numaralı gazelde bu ruh halinin değişkenliği son derece barizdir. İlk üç beyitte şair, gece yarısı kendisine gelen bir sevgiliden bahsederken; dördüncü beyitte "ârif", beşinci beyitte ise "zâhit" anılarak, şiir tasavvûfi bir alana yönlendirilmiştir. Dolayısıyla şiirdeki bu anlam/alan kaymaları şârihlerin yorumlarını da etkilemiştir.

İki şârihin şerh usullerinin ayrıldığı bir diğer nokta da kelime analizlerinde göze çarpmaktadır. Sûdî, kelimelerin Türkçe karşılıkları konusunda son derece titizdir. Örneğin, "Şaʿşaʿa"yı izah ederken Sûdî şu açıklamada bulunur:

"Şaʿşaʿa gölgenin yufkasına dirler, yaʿni koyu olmayan gölge amma bunda güneş ziyâsı murâddır." [1]

Vehbî Efendi ise metinde geçen lafızların tercümesinde birebir Türkçe karşılıklarını yazmakla iktifa etmiştir.

---

[1] " Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e,** s.603

Öte yandan metnin bağlamı, Sûdî için son derece önemlidir. Örneğin “dil” kelimesinin anlamı Sûdî şerhinde kontekste göre değişirken, bu değişiklik Vehbî Efendi şerhinde görülmez.

I numaralı gazelde:

ببوی نافهٔ کاخر صبا زان طره بکشاید * زجعد زلف مشکینش چه خون افتاد در دلها

BE-BÛ-YI NÂFEÎ K’ÂHİR SABÂ Z’ÂN TURRA BÜGŞÂYED

Zİ-TÂB-I CAʿD-I MÜŞKÎNEŞ Çİ HÛN ÜFTÂD DER DİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “ Bu oldı ki bir nâfe kokusı sebebiyle veya bir nâfe ümîdiyle ancılayın nâfe ki sabâ ol nâfe-i turra-i canâneden açısardır. Cânânenin müşkli zülfinin burumundan ve bükümünden veya turranın müşkli caʿdının burumundan ve bükümünden **yüreklere** mübâlağa **kan** düşdi…”[2]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Âhir bir nâfe kokusı sebebiyle ki sabâ ol turradan aça. Ol mahbûbun miskli zülfinin kıvırcığından **gönüllere** ne **kan** düşdi…” [3]

Sûdî, özellikle “kan”a ilişkin bir durum söz konusuysa, metinde geçen “dil” sözcüğünü “yürek” şeklinde tercüme etmeyi uygun bulmuştur.

III numaralı gazelde:

ازآن رنك رخم خون در دل انداخت * وزین کلشن بخارم مبتلا کرد

EZ ÂN RENG-İ RUHEM HÛN DER DİL ENDÂHT

V’EZ-ÎN GÜLŞEN BE-HÂREM MÜBTELÂ KERD

---

2 **a.e.,** s.22

3 Vehbî-i Konevî,**a.g.e.,** s.23

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: " ʿIşk ol reng-i ruh-ı gülden **yüregime kan** bırakdı, yaʿni yüreğimi hûn eyledi dahî bu gülşenden beni hâre mübtelâ eyledi…" [4]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Ol reng-i ruhdan gül benim **gönlime kan** atdı, dahî bu gülşenden beni hâre mübtelâ eyledi." [5]

Sûdî, "hûn" ve "dil" lafızlarının birlikte geçtiği bu beyit şerhinde de aynı titizliği gösterir:

"…bunın gibi yerlerde dilden murâd yürekdir, gönül degil..." [6]

"Dil"in geçtiği IV numaralı gazelde :

سالها دل طلب جام جم از ما میکرد ❊ وانچه خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد

SÂLHÂ DİL TALEB-İ CÂM-I CEM EZ MÂ MÎKERD

V'ÂN Çİ HOD DÂŞT Zİ BÎGÂNE TEMENNÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Nice yıllar gönül bizden câm-ı cem taleb eylerdi. Yaʿni esrâr-ı gaybiyyeyi gösterir bir âyîne isterdi, ammâ hâlbuki kendide olanı yaʿni kendi mâlik oldığını bîgâneden isterdi."[7]

Vehbî Efendi Tercümesi:

" Nîce yıllar gönül bizden câm-ı cem taleb eyledi ve ol nesneyi ki kendi tutardı bîgâneden temennâ eyledi." [8]

---

[4] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.334
[5] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.334
[6] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.334
[7] **a.e.,** s.352
[8] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.351

Sûdî , “dil” için, “dil lafz-ı müşterekdir. Gönül ile yürek mabeyninde. Bunda gönül murâddır ki yürek anın zarfıdır” [9] diyerek “gönül” ve “yürek” kelimelerini, metinde kullandıldıkları yere göre son derece dikkatli bir tarzda tercüme etmiştir. Konevî ise bu lafızlar arasında herhangi bir ayrım gözetmeksizin iki beyitte yer alan “dil” sözcüğünü “gönül” olarak tercüme etmiştir.

Yalnız unutulmamalıdır ki Konevî, şerhinin daha başında bir takım kodlamaları verirken “dil” ve benzeri kelimelerin kendi şerhinde nasıl izah edileceğinin ipuçlarını vermiştir. İki şârih de mısralarda geçen kelimeleri, Arapça nahv ve sarf kurallarına göre açıkladıktan sonra, bir tür toparlama denebilecek başlıklarla, inceleme konusu yaptıkları beytin şerhine koyulmuşlardır. Sûdî, toparlama ya da şerh denebilecek bölüme “Mahsûl-i Beyt” derken; Konevî “Maʿna-yı İşâreti” demiştir.

Şârihler, ellerinde bulunan tarihi bilgiler ışığında gazelleri şerhe tabi tutmuşlardır. Örneğin Sûdî, Hâfız’ın tasavvufî terminolojiyi en çok kullandığı gazellerinden biri olan ve irfânî anlamda söylenmiş en kapsamlı şiirlerden biri olarak kabul edilen VII numaralı gazelini ısrarla beşerî bir düzlemde şerhetmiştir:

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند ❋ واندران ظلمت شب آب حیاتم دادند

DÛŞ VAKT-I SEHER EZ GUSSA NECÂTEM DÂDEND

V’ÂN DER-ÂN ZULMET-İ ŞEB ÂB-I HAYÂTEM DÂDEND

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i Beyt: “Dün gice seher vaktinde bana gussadan necât virdiler, yani gussa ve gam-ı ʿışkdan bana halâs virdiler. Hâsılı, cânân beni gam-ı hicrândan kurtardı ve ol zulmet-i şeb-i hicrânda bana âb-ı hayat visâl virdiler…” [10]

---

[9] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.353

[10] **a.e.,** s.603

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Dün gice seher vakti gussadan bana necât virdiler ve ol zulmet-i şebde bana âb-ı hayat virdiler."[11]

Sûdî bu gazeli, şerhinin en başında verdiği şu rivayetle yorumlar:

> "Rivayet olunur ki Hâce'nin cânânı bir seher hânesine gelüp, müşerref eyler. Hâce dahi bu gazeli nazma getürür." [12]

Sûdî bu bilgiyi nereden aktardığı konusunda herhangi bir bilgi vermezken; Konevî kendi şerh planına uygun olarak bu beyitte geçen mazmunların çoğunu, sûfiyane çağrışımlarıyla yorumlamıştır.

2.1. Sûdî ve Vehbî Konevî'nin Hâfız Divanı'ndaki Beyitleri Şerh Planı

2.1.1 Sûdî'nin Şerh Planı

1.adım: Beytin orijinal metni.

2.adım: Beyitte geçen kelimelerin tahlilleri.

3.adım: "Mahsûl-i Beyt" diye isimlendirilen yorum kısmı.

2.1.2. Vehbî Efendi'nin şerh planı

1.adım: Beytin orijinal metni.

2.adım: Beytin Türkçe mensur hali.

3.adım: Müfredât (Beyitte geçen kelimelerin tahlilleri)

4.adım: "Maʿnâ-yı İşâreti" diye isimlendirilen yorum kısmı.

---

[11] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.603

[12] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.603

2.2. Sûdî’nin Bir Beyti Şerh Ederken Takip Ettiği Yönteme Örnek Metin

دوش دیدم که ملائك در میخانه زدند * گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند

DÛŞ DÎDEM Kİ MELÂİK DER-İ MEYHÂNE ZEDEND

GİL-İ ÂDEM BE-SİRİŞTEND Ü BE-PEYMÂNE ZEDEND

“Hâce, ezmine-i sâbıkadan dûş lafzıyla taʿbir ider, nitekim elif kâfiyesinde “dûş ez mescid sûy-i meyhâne âmed pîr-i mâ” buyurmış idi. Pes, Dûş, dün gice dimekdir.”Dîdem” bunda fiʿl-i kalbdir; “dânistem” maʿnâsına, “ki” harf-i beyân, melâik ve “melâike” “tâ” ile mülkin cemʿidir. ʿAcem “firişteye” dir, “der-i meyhâne” yaʿni “der-i ʿışk ve muhabbet” zikr-i mahal ve irâde-i hâl kabîlindendir. Zîrâ ʿışk ü muhabbetden şarâbla ve bâde ile taʿbir iderler. ʿZedend”,”urdılar” yaʿni ʿkakdılar”.

Hâsılı, daʿvâ-yı ʿışk ü muhabbet eylediler. “gil-i âdem” izafeti lâmiyedir. “be-sireştend”, “bâ” harf-i te’kîd, “siriştend” “yogurdılar” dimekdir. “be-peymâne” “ba” harf-i sıla, “peymâne”, lügatde “ölçekdir”,amma bunda “şol kâlıb murâddır ki içinde âdemin madde-i cesedi olan türâbı ve balçıgı tahmîr eylediler. Baʿzı kitâbda yazmışlar ki Allâhu teʿâla Âdem’i halk eylemek murâd eyledigi zemânda firiştelere buyurmış ki toprağın envâʿından birer mikdâr getüreler, yaʿni ak toprak ve kızıl ve sârı toprakdan cemʿ idüp ve mezkûr kâlıba tolduralar ve yoguralar, bu cihetdendir ki insanın kimisi ak kimisi kara kimisi buğday renglidir. Pes âdemin mahlûk olup zî-rûh oldıkdan sonra muhabbetullâhda âdeme hased eylediler. İmdi,

Mahsûl-i beyt: “Bana maʿlum oldı ki ezelde melekler muhabbet daʿvâsını eylediler, yaʿni Âdem’den muhabbetimiz gâlibdir Allâh’a didiler. Âdem’’i tahkîr idüp didiler ki toprağı biz taşıdık ve kâlıba toldırup balçığı biz yogurdık, pes muhabbetde ol bizimle kanda olabilür, yaʿni olmaz.” [13]

2.3. Konevî’nin Aynı Beyti Şerh Ederken Takip Ettiği Yönteme Örnek Metin

دوش دیدم که ملائك در میخانه زدند * گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند

[13] Sûdî-i Bosnevî, **a.e.,** s.613

DÛŞ DÎDEM Kİ MELÂİK DER-İ MEYHÂNE ZEDEND

GİL-İ ÂDEM BE-SİRİŞTEND Ü BE-PEYMÂNE ZEDEND

"Dün gice gördim ki melâik meyhâne kapusunı urdılar, Âdem'in tıynini yogurdılar ve peymâneye urdılar."

Müfredât: (dûş) dün gice, (dîdem) gördim, (melâik) mim, (der): kapu, (meyhâne)mim (zedend) urdılar, (gil) çâmur, (Âdem aleyhisselam) mim, (besirişțend) yogurdılar, (bâ) li'l-mulâbese, (peymâne)kadeh, (zedend) urdılar

Maʿnâ-yı işâreti:
(Ve iz kâle rabbuke li'l-melâiketi innî câʿilun fi'l-ardi halifeten kâlû etecʿalu fîhâ men yufsidu fîhâ ve yefsiku'd-dimâe[14] ve nahnu nusebbihu bihamdike ve nukaddisu lek kâle innî aʿlemu mâlâ taʿlemûn) âyet-i celîlesi sırrınca bu esbâb-ı ʿilmden olan haber-i sâdık ile bildim ki melâike ʿ âlem-i ezelde hevâ ile ve şeytân ve dünyâ ile ve envaʿ dürlü belâ ile ve semâvât ve ʿarz ve cibâlin tehammül idemeyüp havf itdikleri emânetullâha tehammül ve bunın emsâli lâ-yuhsâ velâ-yuʿad belâlara ibtilâ ile mübtelâ ve mümtehin olmayup cây-ı selâmetde ekl ve şürb ve ʿiyâl ve evlâd ve sâir kuyûdât-ı beşeriyyeden sâlim-i mücerreddir, taʿyîn olındıkları tesbîh ve ʿibâdet-i bî-terakkîlerine nazaran ʿışk ve muhabbet daʿvâsını tutup hilâfete biz ehikkâlarız dimekle kendülerde fazl ve kudsiyyet izhâr eylediler. Esteʿîzu billâh (velakad kerremnâ benî âdem)[15] âyet-i kerîmesiyle benî Âdem'in mazhar-ı tecelliyyât-ı ilâhî ve menbaʿ-ı ʿulûm-ı rabbânî ve esrâr-ı maʿnevî-i mâlâ-yetenâhî oldıklarına âşinâ olmadılar. Husûsan halifetullâh kılınan yenâbîʿ-i ʿulûm-ı ledünnî-i Âdem ʿaleyhisselâmın mahall-i îmân olan kalbi ve mahall-i tevhîd olan lisânı ve mahall-i secde olan dimağı, min-nurillâh olan tıynet-ı Muhammediyyeden halk olundığını bilmediler. Anınçün gayretullâh zuhûr idüp ʿışk ve muhabbet ile zât-ı şerîf nûrından feyz ve ahz buyurdıgı nûr-ı Muhammediyye'den ve tıynet-i Ahmediyye'den Âdem ʿaleyhisselâmın tıynıne mezc idüp Hazret-i Allâh yed-i kudretiyle yogurdılar ve şarâb-ı ʿışk-ı lâyezâli peymânesine taldırup envâr-ı zâtiyyesine istiğrâk ile mest ve müstağrak eylediler. Bu sebebden mevrûs-ı peder olan şarâb-ı ʿışkı nûş idüp envâr-ı kudsiyye-yi zât-ı ilahiyyeye müstağrak olan derd ü belânın mübtelâsı benî Âdem'leri melâikeden efdal eylediler."[16]

[14] Kur'ân-ı Kerim'de (ve yesfiku'd-dimâe) olarak geçen ifade metinde sehven (yefsiku'd-dimâe) olarak imla edilmiştir.''Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler. Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti."Bakara suresi,2/30

[15] "Andolsun biz, insanoğlunu şerefli kıldık." Kur'an, İsra,17/ 70.

[16] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s. 614

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂFIZ-I ŞÎRÂZÎ'NİN BAZI GAZELLERİNE ŞERH TEKNİĞİ AÇISINDAN SÛDÎ ve KONEVÎ'NİN YAKLAŞIM TARZLARI

3.1. I. Gazel

I.BEYİT

الا يا ايها الساقى ادر كأسا وناولها * كه عشق آسان نمود اول ولى افتاد مشكلها

ELÂ YÂ EYYÜHE'S-SÂKÎ EDİR KE'SEN VE NÂVİLHÂ

Kİ ʿIŞK ÂSÂN NÜMÛD EVVEL VELÎ ÜFTÂD MÜŞKİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: " Bu oldı ki ey sâkî ke'si, ehl-i meclise birer birer sun, andan sonra bana sun… zîrâ ʿışk-ı cânân evvelde kolay görindi; amma âhirde müşkiller vâkiʿ oldı…" [1]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"… âgâh ve mütenebbih ol ey sâkî, şarâbla tolu ke'si ehl-i meclisden müstaʿid olanlara birer birer sun. Baʿde ben mülâzım-ı bezm-i ʿuşşâka da sun ki evvel ʿışk-ı ilâhi âsân görindi; lâkin ʿışka mazhariyyetten sonra nice müşkiller düşdi ve nice tavr-ı ʿakldan hâric ʿakabât vâkîʿ oldı ki hallâl-ı müşkilât olan sâkînin şarâbına muhtacdır."[2]

Sûdî ve Konevî, "sâkî" lafzının yorumunda benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Sûdî, "sâkî"yi "…lügatde suvarıcı dimekdir, amma ıstılâhda hamr meclisinde kadeh sürene dirler" [3] şeklinde nitelerken; Konevî "müfredât" bölümünde sâkî için "suvarıcı" ifadesini kullanmıştır.[4]

[1] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.23
[2] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.22
[3] Sûdî-i Bosnevî, **a.e.,** s.22-23
[4] Vehbî-i Konevî, **a.e.,** s.22

Sûdî kaynak göstermeden, beytin Arapça olan birinci mısrasının Yezid ibn-i Muâviye'ye ait olduğunu kaydetmiştir. Farsça kaynaklar bu rivayeti doğrular nitelikte herhangi bir açıklamada bulunmazken; Sûdî'nin bu kült eserinin ilk cümlesine bu tür bir rivayetle başlaması son derece manidardır:

"Bu mısrâʿ Yezîd bin Muʿâviye'nin bahr-i hezecden bir kıtʿasının beyt-i sânisidir. Bikemâlihi asl-ı kıtʿa böyledir:

انا المسموم ما عندی بتریاق ولا راقی

ادرکاسا وناولها الا یا ایها الساقی

" Ene'l-mesmûmu mâ ʿindî bitiryâkîn velâ rakî

Edir ke'sen ve nâvilhâ elâ yâ eyyühe's-sâkî"

Pes Hâce Hâfız gazelinin kâfiyelerine muvâfık olmağiçün iki mısrâʿını takdîm ve te'hîr idüp tazmîn tarîkıyle dîvânının evvelinde îrâd eylemiş…"[5]

Sûdî, Hâfız'ın divanına bu şekilde başlamasının bazı şairlerce eleştirildiğine değinerek şöyle devam eder:

"…baʿzı şuʿarâ Hâce'ye taʿarruz eylemişlerdir, niteki Ehlî-i Şîrâzi buyurmışdır:

Hâce Hâfız-râ şebî dîdem be-hâb.
Güftem ey der fazl ü dâniş bî-hesâb,
Ez çi bestî ber hod in şiʿr-i Yezîd,
Bâ vücûd-ı in heme fazl ü kemâl?
Güft vâkıf nîstî z'în mes'ele,
Mâl-ı kâfir hest ber mü'min helâl.[6]

Şerhine bir tür kara mizahla başlayan Sûdî, bu meseleyle ilgili ironik yorumlarını çeşitlendirerek Kâtibî-i Nişâbûrî'den konuyla ilgili bir kıta da ekler:

---

5 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.22

6 Tercüme: "Üstad Hâfız'ı bir gece rüyada gördümdü. Ey dedim erdem ve bilgeliği sınırsız kişi, Bütün erdem ve olgunluğunun rağmına neden iliştirdin kendine Yezîd'in şiirini? Sanırım haberin yok dedi konudan, Çünkü kâfirin malı mü'min kişiye helal de ondan." **a.e.** s.22

“Aceb der hayretem ez Hâce Hâfız
Be nevʿî k’eş hıred z’ân ʿâciz âyed
Çi hikmet dîd der şiʿr-i yezîd û
Ki der dîvân nühüst ez vey serâyed
Eger çi mâl-i kâfir ber müselmân
Helâl est û der u kablî neşâyed
Velî ez şîr ʿaybî bes ʿazîm est
Ki lokma ez dehân-ı seg rübâyed.”[7]

Şerhin hemen başında sunulan bu rivayetler, Sûdî’nin yazı üslubu hakkında da bir takım ipuçları vermektedir. Yorum yaparken iğneleyici bir tutum sergileyen Sûdî, tespitlerinde de aşırılığa varan kendinden emin bir ruh hali içerisinde, şerhe konu olan gazellere bir kadavra gibi davranmak yerine, metni daha canlı ve her zaman tartışmaya hazır bir belge olarak okuyucuya sunmaktadır. Sûdî’nin kendi çağdaşları arasında Sürûrî ve Şemʿî gibi bir takım şârihlerin yorumlarına itirazı, onu böyle bir dil kullanmaya sevketmiş olabileceği düşüncesindeyiz. Buna mukabil Vehbî Efendi ise daha ilk beyitteki üslubundan anlaşılacağı üzere, şerhini medresede okunacak ve sürekli faydalanılabilecek bir eser olarak kaleme almıştır.

İlk mısrada istemeye konu edilen nesne (şarap) pekâlâ Sûdî ve Konevî’de olduğu gibi diğer Hâfız yorumcularını da ihtilafa düşürmüştür. Şerh usulü açısından kelime tahliline, yani sözcüklerin ilk işaret ettikleri yere değinen Sûdî ve Konevî, daha ileriki anlam katmanlarında şarkın bir takım kavramlara yüklediği kodlamalardan kaynaklanan ikiliklerden ötürü doğal olarak farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Hâfız’ın çoğu şiirinde olan bu çift yönlü göstergeler, şerhlerde değişik yorumlara neden olmuştur.

Beyitte, ifrânî anlamda “maʿşûk-ı ezelî” olan “saki”den istenen şaraba yegâne sebep, ‘aşk’tır. Sûdî bu mısrada “sâkî”nin ve istenen “nesne”nin işaret ettiği yer hususunda suskun kalırken; Konevî, “Ey şarâb-ı ʿışk ü muhabbet-i ilâhînin sâkisi olan pîr-i kâmil ve mürşid-i mükemmel” olarak yorumladığı “sâki”nin, “pîr-i kâmil” olduğunu ifade ederek şunları kaydetmiştir:

7 Tercüme: “Şaşırıp kalmaktayım Hâfız’ın işine. Zaten akıl da bir şey anlamadı, acze düştü. Ne hikmet gördü de divanına, Yezîd’in şiiriyle başladı? Her ne kadar kâfirin malı müslümana helalse de ona böyle öncelik tanımak yaraşmaz. Dahası aslan için köpeğin ağzından lokmasını kapmak, çok büyük bir ayıptır!” **a.e.,** s.22

> "Maʿnâ-yı tasavvûfî: Ey şarâb-ı ʿışk ve muhabbet-i ilâhiyyenin sâkîsi olan pîr-i kâmil ve mürşid-i mükemmel ve mazhar-ı füyûzât-ı ilâhî olan kalb-i âgâhınızdan sâlikîn müsteʿidine teveccüh-i kâmile ile ifâze-i feyz kıldıkda bu gedâ-yı bî-nevâya dahî nîm-nigâhınız ile teveccüh buyurup nazar-ı himmetinizden bizi dahî mehcûr itmen ki netîce-i itâʿat-ı tekâlif-i şerʿiyye-i zâhiriyye olan ʿışk ve ifrât-ı muhabbet verâ-yı ʿaklda oldığından evvelâ bize bir kolay emir görindi, lâkin yolında nice ʿakabeler vardır ki himmet-i pîre ve irşâd-ı mürşid-i rûşen-zamîre muhtacdır…"[8]

Şu unutulmamalıdır ki Vehbî Efendi böylesi bir yorumun tasavvûfî olması için azami gayret göstermiş; hatta diğer beyit şerhlerinde "maʿnâ-yı işâreti" diye başlık koyarken, bu kısımdaki bölüme "maʿnâ-yı tasavvûfî" demiştir.

İki şârihin benzer yorumlarına göre "aşk" ilkin baş edilebilir bir hal olarak kendisini göstermiş ya da öyle görünmüştür. Sevgili aşığa önce yüz vermiştir. Âşık da aşkı kolay bir insanlık durumu sanmıştır. Ama aşığın bu zannı sona erer ve Sûdî'nin deyimiyle:

> "…âhirde müşkiller vakiʿ oldı, zîrâ bir kimseye gönil virsen ibtidâ' sana envâʿ-ı mülâyemetler gösterir, sonra istiğnâya başlar, ʿâşık-ı bîçâre de istiğnâya tahammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyûna ve berşe ve esrâra ve kahveye düşer. Divâne gönli bir mikdâr ârâm ve karâr eylesün deyu…"[9]

İstenen şarap, sevgilinin takındığı "istiğnâ" denen tavrı yüzündendir. Burada şarap, iki şârihin de işaret ettiği gibi, kendi kendisini güzellikte yeterli gören ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan sevgilinin "istiğnâ"sına karşı bir panzehirdir.

Vehbî Efendi gibi bir Mevlevî dervişi dahi dinen yasak olmasına karşın bu içecek ile ilgili teferruatlı bilgiye sahiptir. Türk edebiyatında da şarap gibi kavramların ve aruz gibi bir ölçünün kullanılması Osmanlı topraklarında "şiir söyleme tarzının" bir getirisidir. Şiirin temel yapısındaki bu tür kavramlar, kurucu unsurlar olarak yer aldığı için yoruma konu edilecek metin de yine bu kavramların ışığında şerhe tabi tutulmuştur. Dolayısıyla bu terminolojide bahse mevzu olan meşrubat alkol ve bunu içmek için can atanlar da alkolik değildir. Sözü edilen kişiler daha şarap bulunmazdan evvel esrikliklerini şiirlerinin teması yapan kişilerdir. Bu,

---

8 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.22 -23

9 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.24

‘hamriye’ türünün en iyi örneği olarak kabul edilen ve Hâfız’ı derinden etkileyen İbnü’l Fâriz’in şu beytinde görülebilir:

> “Şeribnâ ʿalâ zikri’l-habîbi mudâmeten
> El-kermu sekirnâ bihâ min kabli en yuhlaka” [10]

İki şârih de şairin psikolojik dünyasına inmiş ve şiiri, bu beyitte olduğu gibi, aktüel bir mesele gibi şerhe tabi tutmuşlardır.

II. BEYİT

ببوی نافهٔ کاخر صبا زان طره بگشاید * ز جعد زلف مشکینش چه خون افتاد در دلها

BE-BÛY-I NÂFEÎ K’ÂHİR SABÂ Z’ÂN TURRA BÜGŞÂYED

ZE TÂB-I CAʿD-I MÜŞKÎNEŞ Çİ HÛN ÜFTÂD DER DİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “ Bu oldı ki bir nâfe kokusı sebebiyle veya bir nâfe ümîdiyle ancılayın nâfe ki sabâ ol nâfe-i turra-i canâneden açısardır. Cânânenin müşkli zülfinin burumundan ve bükümünden veya turranın müşkli caʿdının burumundan ve bükümünden yüreklere mübâlağa kan düşdi…”[11]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Âhir bir nâfe kokusı sebebiyle ki sabâ ol turradan aça. Ol mahbûbun miskli zülfinin kıvırcığından gönüllere ne kan düşdi…”[12]

Sûdî beytin şerhine geçmeden önce bu beytin “bir risâlede müstevfâ” tahkik edildiğini “murâd edenlerin” oraya bakabileceklerini ama yine de “icmâlen” anlamını yazacağını belirtmiştir.[13] Öte yandan Sûdî, beyitte geçen kelimeleri son derece

---

10 Tercüme: “Sevgilinin zikriyle devamlı şarap içtik. Üzüm yaratılmadan önce biz onunla sarhoş olduk.” Belal Abdel-maksoud, **İbnü’l Fariz ve İsmail Ankaravî’nin Kaside-i Hamriyye Şerhi**, 2000, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s.41

11 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.25

12 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.23

13 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.24

dikkatli bir şekilde analiz etmiştir: “bûy lafzı…iki maʿnâya müstaʿmeldir. Biri koku maʿnâsına ki meşhurdur, biri dahi ümîd ve ricâ maʿnâsına, bunda ikisi de câizdir…” [14]

Sûdî, “âhû” ile ilgili bir takım açıklamalarda bulunarak metnin anlam dünyasını okuyucunun daha rahat kavramasını sağlamıştır:

> “…âhû iki kısımdır, birine âhû-yı sefîd dirler ve birine âhû-yı müşgîn dirler... Pes âhû-yı müşgîn Hıtâ ve Hoten ve Çîn’de ve Hindüstân’da olur ve ol memleketlerin âdemîsi bunları süri süri saklarlar ki hem etiyle sebeblenürler ve hem miskiyle fâidelenürler, Rûm’ın âhûları yılda bir kere boynuzların düşürdügi gibi ol âhûlar yılda bir kere nâfelerin düşürirler, hatta zemânı geldikde zarflar peydâ idüp karnı altına bağlarlar imiş zâyiʿ olmıya deyü. Pes müşkin husûline sebeb anı yazarlar ki ol âhûya hayvân cinsi veya insân ürküdür ve harâret kesb ider veya biribiriyle oynamakdan harâret kesb ider ve bunın sebebiyle nâfesine birkaç katre kan düşer. Pes tekrârla nâfe toptolu olur ki vakti geldikde düşer, bu da maʿlûm ola ki âhûdan munfasıl oldukda kokı virmezmiş. Baʿde baʿzı muʿâlecetle terbiye iderler ki bûy virir. Baʿzılar dirler ki her otı otlamakdan hâsıl olmaz; belki lâle ve sünbül otlamakdan olur…”[15]

İşte bu ve benzeri ansiklopedik sayılacak bilgiler, Sûdî yorumlarını bugünkü bilimsel kıstaslarla bile değerlendirildiğinde ‘ilmi bir şerh’ yapmaktadır. İranlı Hâfız-şinas’lar dahi Sûdî’nin bu ve benzeri açıklamalarına müracaat etmeden Hâfız’ın şerhine koyulmazlar.

Konevî “bûy”u “râyihâ-yı tayyibe” şeklinde çevirmeyi uygun bulmuştur.[16] Sûdî, “nâfe”yi “misk göbeği”[17] olarak yorumlarken; Konevî “göbek miski” demeyi münasip görmüştür.[18]

“Sabâ” ise klasik edebiyatda da en sık kullanılan mazmunlardan olup; Sûdî, şairlerin terminolojisinde bu kelimenin “kûy-ı cânân”, yani “sevgilinin mahallesi” olarak geçtiğini bildirir:

---

[14] **a.e.,** s.24
[15] **a.e.,** s. 25
[16] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.23
[17] Sûdî-i Bosnevî,**a.g.e.,** s.24
[18] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.23

> "…lügatde gün ile gice beraber oldukda matlaʿ-ı şems cânibinden hubûb iden bâde dirler; amma elsine-i şuârâda kûy-ı cânân kibelinden esen rîhe dirler" demektedir. [19]

"Turra" ise Konevî'de "ön saç" olarak geçer. [20] Sûdî kelimenin Arapça "alın" manasına gelen "nâsiye" ile müteradif olduğuna işaret eder:

> "Turra, alından yukarı başın önidir ki ʿarabîde ana nâsiye dirler, sonra nâsiyenin alın üzerine inen saçlarda istiʿmal iderler..."[21]

"Dil" kelimesini ise yaygın anlamına sadık kalarak "gönül" diye tercüme eden Konevî'den farklı olarak Sûdî, kelimeyi "yürek" şeklinde tercüme etmiştir.

İki şârih de metinde geçen kelimelerin bağlamdaki yerlerini tayin için bir sözlükbilimci gibi, önce lafızların henüz bir mazmun olmazdan evvelki anlamlarını ayrıntıyla yazmışlar; daha sonra bütün bir şark şiiri terminolojisinde geldikleri anlamı not etmişlerdir.

III.BEYİT

به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید * که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها

BE-MEY SECCÂDE RENGÎN KÜN GER'ET PÎR-İ MUGÂN GÛYED

Kİ SÂLİK BÎ-HABER NEBVED Zİ RÂH Ü RESM-İ MENZİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Bu oldı ki eğer sana pîr-i mugân yaʿnî bâde-fürûş, seccâde ve esbâbını meyle âlûde eyle dirse sözin kabûl eyle, zîrâ bâde-nûşlar tarîkının sâlik-i mürtâzıdır ve meyhânelerin rüsûm ve ʿâdetinden bî-haber değildir…"[22]

---

19 Sûdî-i Bosnevî,**a.g.e.,** s. 24

20 "Turra, ön saç ki zülfdir." Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.23

21 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.24

22 **a.e.,** s.26

Vehbî Efendi Tercümesi:

> " Yani eğer sana pîr-i mugân ki meyhânenin bâde-fürûşlarının ulusıdır, seccâdeni şarâb ile âlûde eyle dirse seccâdeni şarâba boya, muhâlefet itme. Zîrâ ol pîr bir sâlik-i ʿârifdir ki meyhânenin yolından ve bâde-nûşların menzillerinin resm ü ʿâdetinden habersiz değildir. Herkesin tabîʿatini ve lâyık-ı meşrebini ziyâde bilür ve herkesin hazmı ve lâyıkı mikdârı bâde ve nuklın virür ve salâh-ı hâline hoş tedbîr kılur. Her hâlde ana tabʿiyyet lâzımdır."[23]

Beyitte, konum olarak birbirine tam zıt, birlikte anılması pek ender rastlanan iki kavram buluşmuştur: "Seccade" ve "mey". Eski Fars kültüründe içişi bir ritüele dönüştürülen "mey", yine eski İran dini olan ateşe tapıcılık kültüründe başrolde oynayan, Sûdî'nin deyimiyle "oda tapıcı kâfir" olan "mug" tarafından sunulmaktadır. [24] Sûdî, beytin şerhinde "ʿârif" ve "kâmil" gibi bir takım tasavvûfî ıstılahlar kullanmakla birlikte salt irfânî bir şerh yolunu takip etmez:

> "Bu oldı ki eğer sana pîr-i mugan yaʿnî bâde-fürûş, seccâde ve esbâbını meyle âlûde eyle dirse sözin kabûl eyle, zîrâ bâde-nûşlar tarîkının sâlik-i mürtâzıdır ve meyhânelerin rüsûm ve ʿâdetinden bî-haber değildir. Zîrâ her gün nîce ʿârif ve kâmiller kondırup göçirmededir ve rindler tarîkını hûb zabt eylemişdir ve herkesin tabîʿatini ve meşrebini eyü anlamışdır ve herkese ne layıkdır güze[l] bilmişdir. Pes ana bi'z-zarûri ittibâʿ lâzımdır ki sonra nedâmet çekmiye. Zîrâ humâr nedâmeti emrinde hikmet-i ʿazîme vardır ve ol hikmet ancak ânın emsâlinin maʿlûmıdır."[25]

Konevî kendi şerh usulünü takip ederek buradaki "mey"e de ilahî bir anlam yüklemiştir:

> "(ve ʿallemnâhu min ledünnâ ʿilmen)[26] sırrının mazharı ve ʿulûm-ı gaybiyye-i meknûne-i ilâhiyyenin menbaʿı olan pîr-i kâmil eğer sana âsâr-ı keyfiyyet-**i şarâb-ı ʿışk-ı ilâhiyyeyi** ve melâmet ve menfûriyyet-i neş'e-i kurbiyyet-i mâlâ-yetenâhîyi seccâde-i vücûdında ve şûriş-i ʿışkı bîrûnında izhâr eyle deyü emr buyurırsa bir vech ile muhâlefet itmeyüp (lâ yehâfûne

---

23 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.23

24 "Mugân:mug'un cemʿidir, keşîşe ve oda tapıcıya ve mutlakan kâfire dirler…" Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.26

25 **a.e.,** s.26

26 "…kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik." Kur'ân, Kehf, 18/6

levmete lâ'im[27]) hükmince esrâr-ı dînin zuhûrına ikdâm ve zâhir ve bâtın inkiyâd ve tabʿiyyet-i kâmil ile ke'l-meyyiti beyne yedi'l gassâl pîre kemâl-i izhâr-ı ihtirâmda olasın. Zîrâ kâmil ve mükemmil olan pîr-i tarîk sülûkda kesret tedâvülünden niçe esrâr-ı gaybiyyelere ârif olmışdır ve bir tabîb-i ilâhîdir ki her bir sâlikînin tabʿınca ve her bir sâirînin menzil ve makâmınca birer terbiyyesini virir irşâdı vardır ki kıyâsla meşrebi müdrik değildir, hemân emrine teslimden gayra tarîk yokdır. "[28]

Yalnız burada Konevî, kendi şerh yaklaşımı içinde de tezata düşmektedir. Her şeyden önce "rengîn kerden" fiilini "âlûden" şeklinde çeviren Konevî bu fiilin "kirletmek" anlamına geldiğini bildiği kanaatindeyiz. Zîrâ burada İslâm aklına göre birbiriyle çelişmesi gereken bir durum vardır. Şair zaten apaçık çelişkili bir durum yaratarak "sâlik"e düşen vazifeden bahsedecektir. Dolayısıyla Vehbî Efendi'nin beyitte geçen "mey"i, "ilahî aşk" olarak alması beyti anlaşılmaz kılmaktadır. Çünkü "mugların ulusu" olan kişi, müridi saçma (absürd) bir alana çağırır ve bu alan peygamberlerin bile tasarruf hakkına sahip olmadıkları, dince kesin kural olarak kabul edilmiş "mey"in haram olduğu düsturudur. Metinde geçen "mey" Vehbî Efendinin belirttiği gibi "şarâb-ı ʿışk-ı ilâhi" olarak alınırsa müridin buna zaten bir itirazı olmayacağı için 'müritten bunu yapmasının istenmesi' manasız kalacaktır. Dahası "seccade"nin "ilahî aşk" ile "âlûde" edilmesinin irfâni şerhle ne kadar uygunluk arz ettiği de meçhuldür. Kanaatimizce "pîr-i mugân"ın önerdiği şey (mey), içinde alkol barındıran içecek olarak alınmalıdır ki beyitteki çelişkiye yol açacak maksat hâsıl olabilsin.

Sûdî ve Konevî, "rengîn kerden" fiilini "âlûden" yani "bulamak" fiiliyle çevirmişlerdir. İki şârih de burada da görüldüğü gibi genel tutum olarak kelimeleri Türkçe'ye çevirirken titiz davranmışlardır. İki şerhte de "âlûden" fiilinin "bulamak" olarak tercümesi gibi sayısız kelime, bir Türkolog disipliniyle yoruma tabi tutulmuştur.

---

27 "…(bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasında da korkmazlar." Kur'an, Maide, 5/54
28 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.24

Beyit, üst üste muntazam bir şekilde konmuş birkaç anlam katmanıyla örülmüştür. İşte bu anlam katmanlarının çokluğu, böyle metinleri bir eğlence vasıtasına dönüştürmenin yanı sıra şiiri, okuyanların ve şerh edenlerin diledikleri anlam katmanına göre onu yorumlamalarına neden olmuştur. Hâfız ve benzeri şairler bu anlam örgüsünü şiire şuurlu bir şekilde yerleştirirken; şiiri, okuyucu/yorumcu/dinleyicinin önüne 'bir düşünme tarzı' şeklinde sunmuşlardır. İşte bunlardan ötürü Vehbî Efendi şerhinin realiteden uzak yahut Sûdî şerhinin büsbütün realist olduğu fikrine kuşkuyla bakılabileceği kanaatindeyiz.

Gazelin ikinci mısrasında alışılagelen "sâlik" tabirine yeni bir boyut eklenmektedir. Sûdî "sâlik"in, "yolcu" anlamında; ama burada tamamen "pîr-i mugân'dan kinaye" olduğunu yazmıştır. [29] Edebiyattaki yaygın anlamıyla "sâlik", yolda olan dervıştir. Ama mısraya daha dikkatli yaklaşıldığında "sâlik"in, "pîr"in sıfatı olarak, "pîr-i kâmil" anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Bir bütün olarak beyte bakıldığında metinde kullanılan kavramlar, her dönemin okuyucusunda bir mantık çerçevesinde çeşitlenmektedir. Aslında şair de böyle bir anlam ortamı yaratmak istemektedir. Meyhane ve tarikat hıyerarşisinin birbirine oldukça benzediği bu şiir dokuları şairlerin bile isteye oluşturdukları bir durumdur. Yalnız bu beyitte geçtiği gibi her defasında "mey" kavramını ilk anlamından sıyırıp "ilahî aşk" olarak almak, şârihin metni büsbütün yanlış yorumlamasına neden olabilir. Metne daha kuşatıcı bir şekilde bakıldığında aslında bu çelişkiye yol açanın şairin bizatihi kendisi olduğu görülecektir. Çünkü ilk mısrada meyhaneyle ilgili bir kavram olan "mey" kullanıldıktan hemen sonra "seccâde" ve "sâlik" gibi tarikat erbabına mahsus kavramlar zikredilmiştir. Bunların bir arada/yekdiğerinin yerine kullanımı, Sûdî ve Vehbî Efendi şerhlerinde olduğu gibi şiirin işaret ettiği yerleri değişken hale getirebilmektedir.

[29] "Sâlik yolcuya dirler, bunda pîr-i mugândan kinâyettir." Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.26

IV. BEYİT

مرا در منزل جانان چه امن و عیش چون هر دم ❋ جرس فریاد می دارد که بربندید محملها

ME-RÂ DER MENZİL-İ CÂNÂN Çİ EMN Ü ʿİYŞ ÇÜN HER DEM

CERES FERYÂD MÎDÂRED Kİ BER-BENDÎD MAHMİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt:"Bu oldı ki bana cânân konaklarında emîn[li]kle dirilmek ne müyesserdir, yaʿni müyesser değil… çünki her vakt ve her nefes ceres feryâd yaʿnî tenbîh ider ki yüklerinizi bağlan ve cânâne tizcek vâsıl olın ki fursat ganîmetdir."[30]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "…bana, mahbûba vuslat yolının konaklarında ne emniyyet ve ne dirlik müyesser ola, olmaz. Zîrâ her vakt çân feryâd tutar ve tenbîh ider ki 'yüklerinizi bağlan cemâʿatten girü kalman hod bî-hodâne gidenler içün niçe mehâlik ve niçe kuttâʿ-ı tarîk vardır', dir."[31]

Menzil, Sûdî'nin çevirisiyle "konak"tır. Yolculuk "cân"a değil "cânân"a, Sûdî'nin deyimiyle "cemʿî âşıkın cânına" yapılmaktadır.[32] Beytin yorumunda Konevî ve Sûdî benzer ifadeler kullanırlar. Fakat Konevî, önceki beyitlerde geçen "pîr-i mugân"ı buraya da taşıyarak yolun "muʿâvenet-i pîrsiz" katedilemeyeceğini ifade eder:

> "Bana ve emsâlimiz olan sâlikîne seyr-ilallâhda katʿ-ı menâzil itdikce havf ve haşyet ziyâde olup bâ-husûs Mevlâna ks (Beyt)

---

30 **a.e.,** s.27

31 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.24

32 "Cânâna kıyâs budır ki cânın cemʿi ola mübâlağa tarîkiyle güyâ ki cemiʿ ʿuşşâkın cânıdır, niteki şaʿir buyurır, mısraʿ-ı hemân 'ben bendenin cânı değilsin, cân-ı ʿâlemsin" (not: şiirin şairi belirtilmemiştir.) Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.26

Pîrrâ be-güzîn ki bî-pîr în sefer
Hest bes ber âfet ü havf ü hater[33]

buyurmış iken muʿâvenet-i pîrsiz ve ʿinâyet-i rabb-ı kadîrsiz niçe emîn olalım ve niçe muhtereʿâtımız ile hod bi-hodâne dirlik kılalım (felâ ye'menu mekrallahi illa'l-kavmu'l-hâsirûn)[34] ve bâ-husûs muʿâşir-i mürşidîn ve cemâʿat-i nâsihîn 'el- cemâʿatu rahmetun ve'l furkatü ʿazâbun' deyü savt-ı aʿlâ ile tenbîh ve iʿlâm idüp şeytân yalnızlarladır muʿâvenet-i ehl-i dîn ve muzâheret-i ehl-i yakîn şart-ı tarîkdir ve âfât-ı hatardan tahallus emr-i ʿasîrdir dirken hemân cemʿiyyet-i kalb ile sâye-i pîrde sâbit olup havf-ı ʿazâbdan ve havf-ı iclâdan emîn olmayup niçe belâlarla ʿismet-i Mevlâ-yı Hakk'a müterakkib olmalıdır.*"* [35]

Şârihin kendi anlam dünyası, şiirin yorumunu bazen öznel hale getirebilmektedir. Dolayısıyla Vehbî Efendi'nin, Sûdî'ye nazaran metin karşısında bu anlamda daha aktif olduğu söylenebilir. Vehbî Efendi gazele hâkim olan yolculuk göndermelerinin tümünü tabii olarak "seyr-ilallah" olarak almıştır. Şiirde seslenilen kişinin "Allah" olarak alınması şiirde geçen diğer kavramların buna göre düzenlenmesini gerektirmektedir. İrfâni bir yorumdan sonra dönemin tarikat sisteminin kavramları da şiiri şerh ederken bolca kullanılmıştır. Bu yol sadece Vehbî Efendi değil Hâfız gibi şairlerin şiirlerini bu usulle şerh eden bütün şârihlerin tuttuğu bir yoldur.

Sûdî, beyitte geçen "ceres" ve "feryâd" üzerinde dururken tarihi belge niteliği olan bilgiler de sunmaktadır:

"…develerin ve katırların boynuna asdıkları feryâd-ı meded meded deyu çığırmağa dirler… Amma bunda bâng ve âvâz maʿnâsı tazmîn olunmışdır ve bu karînedir ceresi insâna istiʿâre eylediğine. Bu da maʿlûm ola ki ol zemânda seferlerde göçmek vaktinde ceres çaldırırlarmış, herkes mütenebbih olsun deyu, amma ʿOsmâniyân borı çalarlar…"[36]

---

[33] Tercüme: "Bir pîr seçiver kendine, zîrâ bu yol kılavuzsuz, nice afet, korku ve tehlikelerle doludur."
[34] "...Ziyana uğrayan kavimden başkası Allâh'ın tuzağından emin olmaz." Kur'an, A'raf, 7/99
[35] Vehbî-i Konevî**, a.g.e.** s.24
[36] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.27

V. BEYİT

شب تاریك و بیم موج و گردابی چنین هائل * كجا دانند حال ما سبكباران ساحلها

ŞEB-İ TÂRÎK U BÎM-İ MEVC Ü GİRDÂBÎ ÇENÎN HÂİL

KÜCÂ DÂNEND HÂL-İ MÂ SEBÜK-BÂRÂN-I SÂHİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Hicrân zulmeti ve rakîb korkusı ve mü'ebbed firâk girdâbında kalmak havfı. Pes biz ki böyle ola, öz kanda bilürler bizim hâlimizi sâhil-i visâlde olup bîm-i ağyâr ve havf-ı infisâlde olmıyanlar."[37]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Yani nice emîn olalım şunun gibi havf-nâk tarîkde ki deniz içinde gice karanlık, şiddet-i rîh-i ʿâsifadan mevc korkusı ve denizin içinde su çevrilüp gemiyi batırmak korkusı. Bunun gibi hevl ve dehşetde deniz kenarlarında yüki yegni olanlar halimizi kaçan bilür, yaʿni bilemez ve başına gelmiyen anlamaz." [38]

Beyitte geçen kavramların tam olarak Türkçe karşılıkları için iki şârih de dikkatlidir. Örneğin Sûdî, "girdâb"ı "çevlek" olarak Türkçeye çevirniştir:

"yaʿni su çevrindisi ve döndiği yer ki gark olmak havfı olur"[39]

Vehbî Efendi de benzer bir özenle "girdâb" sözcüğünü "çevrilek, yaʿni su çevrilüp batırmak korkusı olan yer" şeklinde not etmiştir.[40]

Bu izahlardan sonra Sûdî'ye göre "şeb-i tarîk, bîm-i mevc, girdâb" şu şekilde yorumlanmalıdır:

---

37 **a.e.,** s.27-28
38 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.25
39 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.27
40 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.25

> "şeb-i tarîk: hicrân zulmeti
> bîm-i mevc: rakîb korkusu
> girdâb: müeyyed firâk" [41]

Şerh planı olarak Vehbî Efendi her beyti öncelikle Türkçeye tercüme etmiştir. Bu tercümeden sonra "müfredât" adı altında, gramer kurallarıyla metinde geçen kelimeler analiz edilmiş; son kısımda ise "maʿnâ-yı işâreti" başlığıyla tasavvûfî anlamda yaklaşımlar ortaya koymuştur. Vehbî Efendi, "Bu tarîk-i ʿışk bir râh-ı dehşet-âbâddır ki hod be-hodâne katʿı mümkin degildir, sad-hezâr ibtilâsı ve bi-şümâr mihnet ü belâsı vardır."[42] Cümlelerinde olduğu gibi beyit ile ilgili mülahazalarını bazen edebî bir üslupla ortaya koymayı başarmıştır. Sûdî'nin kalemi de yer yer güçlü olmakla birlikte, Vehbî Efendiye nispetle, yazı üslubunun daha zayıf kaldığı fikrindeyiz. Bunda şârihlerin metne davranış biçimlerinin de payı vardır. Çünkü Vehbî Efendi bu şerhini Mevlevî meclislerinde okunması gibi pratik bazı amaçlara yönelik yazmış olabilir. Buna karşın Sûdî'nin, Hâfız Divanı'nı bir başvuru kaynağı olarak daha bilinçli bir amaca yönelik hazırlamış olabileceği kanaatindeyiz.

VI. BEYİT

همه کارم زخود کامی ببدنامی کشید آخر ❋ نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها

HEME KÂREM Zİ HOD KÂMÎ BE-BED NÂMÎ KEŞÎD ÂHİR

NİHÂN KEY MÂNED ÂN RÂZÎ KEZ Û SÂZEND MAHFİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "…cemîʿ efʿâl ve ahvâlim kendi murâdım muktezâsınca oldugından yaʿni kendi murâdım husûlüne mukayyed olup cânân murâdıyla takayyüd eylemediğimden bed-nâmlığa yani rüsvâylığıma mutekallip ve mutehavvil oldu…"[43]

---

[41] Sûdî-i Bosnevî, S.27
[42] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.25
[43] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.28

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Cümle işim kendi murâdım üzre olmakdan, ʿakibet beni bed-nâmlığa çekdi. Kaçan gizli kala ol bir sır ki andan meclisler düzeler…"[44]

Sûdî beyit analizlerinde, metinde kullanılan kavramların anlam çerçevesini çizerken son derece dikkatli bir üslup kullanarak, diğer şairlerin şiirlerinden de bir takım örnekler de vermektedir. Örneğin "keşiden" fiilinin beytin zeminesinde hangi anlama geldiği hususunda çarpıcı detaylar sunmaktadır: "Keşîd bunda inkılâb ve tahavvül maʿnâsına fiʿl-i lâzımdır müteʿaddî zan eyledikleri gibi 'çekildi' dimekdir. Şarâb sirkeye ve süd yoğurda çekildiği gibi"[45] dedikten sonra Hilâlî ve Mevlana Camî'den de bir takım beyit örnekleri sunmaktadır. Bunlara ilave olarak Sûdî, ağız özellikleri arzeden bir takım deyimler ve atasözlerinden de faydalanmıştır:

> "Hâsıl-ı kelâm muktezâ-yı ʿışk ve muhabbet-i cânân gönlini ele getürmekdir, malla ve canla ve makbûl hidmetle ve kemâl-i edeb ve erkân riʿâyetle belki ekârib ve abâ ve müteʿallikâtını terk idüp dergâh-ı devlet ve sidde-i saʿâdet makarrını bister ve bâlîn idinüp gülbeng riʿâyetini iltizâm eylemek lâzım ve vâcibdir niteki dimişlerdir '**ıssını ağırlayan itine kemük atar.'** Pes mısrâʿ-ı sâniyi bu takrîre irsâl-i mesel idüp buyurır kaçan mahfî kalur şol râz ki andan mecmâʿlar peydâ ideler, yaʿni bir sır ki mecâmiʿ ve mehâfilde söylene kaçan gizli kalur, elbette kalmaz…"[46]

Sûdî, "mahfil-sahten" fiilini "râzdan mehâfil ve mecâmiʿ peydâ eylemekden maksûd câbecâ ânı söylemek" olarak yorumlamıştır.[47]

Vehbî Efendi ise bu ve benzeri beyitlerin tahlilinde örnek verirken başka şairlerin şiirlerinden ziyade Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden yararlanmıştır. Şârih, beyitte geçen "hod-kâm"lığı "hile-kâr nefsin sûret-i Hak'da ârzûlarına tabʿiyyet" olarak yorumlayarak tarikat sisteminde kullanılan kavramların birbirini çağrıştıran sözcüklerinden istifade etmiştir:

---

44 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.25
45 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.28
46 **a.e.,** s.28-29
47 **a.e.,** s.29

“baʿde’l-intibâh insâf idüp ʿâşık-ı sâdık olan dir ki enbiyâ ve evliyâya kalben ve kâlıben beşeren şerrehu kemâl-i tabʿiyyet bulınmaksızın sad-şeytândan ahbes olan hile-kâr nefsin sûret-i Hak’da ârzûlarına tabʿiyyetle ʿâkibet rüsvâylık ve mahcûblık netîce virdi. Zîrâ zâhiri ahkâm-ı şerʿle ârâste ve bâtını etvâr-ı tarîkat ve envâr-ı hakîkatle pîrâste kılmaksızın daʿvâ-yı ʿışk ve muhabbetullâh kizb-i mahzdır sâhibini dâl ve gavî ve matrûd-ı dergâh-ı maʿnevî kılmağla dünyevî ve uhrevî rüsvây ve bed-kâr olması muhakkakadır. Ol kimse fi’d-derki’l-esfel olan münâfık-ı tarîkatdir. Hemân zâhirini ehl-i şerîʿat ve bâtını ehl-i tarîkat ve hakîkat tahsîn ve pesendîde kılmalıdır ki muhabbet-i sâdıka ile zümre-i sıddîkinden olasın, âdab-ı şerʿden bir şey terk itmemeli. Zîrâ âdâb-ı şerʿa muhâfız olmıyan esrârullâha mahrem ve lâyık olmaz. Bu daʿvâ-yı kâzib ehli bu kadar hâli perîşân iken âfet-i nâşinâh[t]lık ile müftetin olup gaflet ve gurûr ile ʿismet daʿvası ʿacebü’l-ʿacâibdir ki bed-râyiha zâhir olup mecâlis ve mehâfili harâb itdikden sonra anı gizlemek ve pinhân iderim dimek hamâkatdir…”[48]

VII. BEYİT

حضوری گر همی خواهی ازو غائب مشو حافظ ٭ متی ما تلق من تهوی دع الدنیا واهملها

HUZÛRÎ GER HEMÎ HÂHÎ EZ Û GÂİB ME-ŞEV HÂFIZ

METÂ MÂ TELKÂ MEN TEHVÂ DAʿİ’D-DÜNYÂ VE EHMİLHÂ

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “…eğer huzûr istersen ey Hâfız, andan gâfil olma yaʿni sevdiğine vâsıl olmak istersen dünyâyı terk eyle, yaʿni yolına bezl eyle ve hidmetine sarf eyle…”[49]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Eger bir istirâhat ve dâreynde selâmet-i dâimî istersen maksûd ve mahbûbından bir an gâib ve gâfil olma ey Hâfız ve ne zaman muhabbet ittigin zâta mülâkat ister isen dünyâyı terk it ve bi’l-küll dünyâyı ihmâl ve hâtırdan ihrâc eyle.”[50]

Sûdî, beyitte geçen “huzûr”u “nakiz-i gaybet” olarak not ederek “sefer” mukabilinde de kullanıldığını; ama beyitteki bağlama uygun olarak “istirahat”

---

48 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.25-26
49 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.29
50 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.26

anlamıyla değerlendirilmesi gerektiğini yazar.[51] Sûdî bir bütün olarak beyti şöyle ifade eder:

> “Bu oldı ki eğer huzûr istersen ey Hâfız, andan gâfil olma yaʿni sevdiğine vâsıl olmak istersen dünyâyı terk eyle, yaʿni yolına bezl eyle ve hidmetine sarf eyle. Zikr-i mahal irâde-i hâl kabîlindendir. Emvâl ve esbâb-ı dünyeviyye murâddır. Beyt-i sâbıkda zikr olunan gibi. Zîrâ esbab-ı vuslatın akvâsı mâldır. Andan bezl, nefsi yaʿni şâyeste-i hidmettir. Andan sonra murâd idinürse cânân ʿilm ve maʿrifetdir.” [52]

Şiirin tümünde “maʿnâ-yı işâreti” başlığıyla beyitlere tasavvûfî bir yorumla yaklaşan Konevî’ye, şair bu beyitte geniş ölçüde yorum imkânı sunmaktadır. Tasavvufta geçen “mâsivallâh” tabiri çerçevesinde şerhe uygulanan beyit Vehbî Efendi tarafından tasavvûfî bakışla şöyle yorumlanmıştır:

> “…ey sâlik-i ilallâh olan kimse, saʿâdet-i dâreyn ile fevz-yâb husûl-i maksûd ile istirâhat ve feth-i bâb ister isen (ve tebettel ileyhi tebtîla)[53] fehvâsınca küllî masivâllâhdan inkitâʿ idüp (enîbû ilallâh ve tûbû ilallâh ve firrû ilallâh) muktezeyâtınca teveccüh-i tâm-ilallâh elâ bizikrillâhi tatmainnu’l-kulûb sırrınca her anda zikrullâh ile itminân ve lezzât-ı münâcât ile sükûnet ve müstağrak-ı envâr-ı rahmân olup bir ân ve bir sâʿat hakdan gâfil olma ve tahsîl-i müştehiyât-ı nefs ile kendini mahcûb kılma, kulûbu’l-ahrâr beyne’t-tecelli ve’l-istitâr ve’l mes’eletu bihasebi’l-beşeriyye kalbe bir gayn ve bir hicâb ʿârız olup likâullâha muhabbet ider isen ve refʿ-ı hicâb ile inkişâf-ı envâr-ı tecelliyyât-ı rû’yet murâd ider isen nefsini ve müştehiyât-ı nefs olan dünyâyı terk it ve müsâmaha it ve taʿallukât-ı kevniyye ve nefsâniyyeleri külliyyen kalbden ihrâc eyleyüp mâ fî’d -dâri diyârun ile sırr-ı lâilâhe illallâh zâhir olup halvet-gâh-ı harem-i hass-ı ilâhî olan kalb-i beytullâhda (efemen şerahellâhu sadrahu li’l-İslâm)[54] sırrı nümâyân ola…”[55]

Sûdî şerhinin, Farsça’ya da tercüme edilip hala Fars edebiyatında bir başucu kitabı oluşunun en büyük sebeplerinden biri kelimelere verdiği anlamdaki başarıdandır. Mevlevî kültürüyle dünyaya bakan Vehbî Efendi ise yer yer zorlama da olsa tasavvûfî bir anlamla şiirleri şerhe çabalamıştır. Diğer şiirleri değerlendirirken

---

51 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.29
52 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.29
53 “…bütün benliğinle O’na yönel.” Kur’an, Müzzemmil, 73/8
54 “Allâh’ın, göğsünü İslâma açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapkınlık içindedirler.” Kur’an, Zümer, 39/22
55 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.26

görülecektir ki Konevî, zaten beyitleri açıklarken “maʿnası” demek yerine, ‘işaret ettiği yer’ anlamında “maʿnâ-yı işâreti” demektedir.

3.2. II. Gazel

I. BEYİT

(زلف آشفته و خوی کرده و خندان لب و مست * پیرهن چاك و غزل خوان و صراحی در دست)

PÎREHEN ÇÂK Ü GAZEL-HÂN Ü SÜRÂHÎ DER-DEST

II. BEYİT

❊ نرکسش عربده جوی و لبش افسوس کنان ❊ نیمشب دوش ببالین من آمد بنشست ❊

NERGİSEŞ ʿARBEDE-CÛ VÜ LEBEŞ EFSÛS KÜNÂN

NÎM-ŞEB DÛŞ BE-BÂLÎN-İ MEN ÂMED Ü BE-NİŞEST

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Zülfi âşüfte oldığı hâlde ve terlemiş ve mütebessim ve mestâne ve pîrehen-çâk ve gazel-hân ve sürâhî elinde ve lebi efsûs-künân oldığı hâlde yaʿni bu sıfatlar ile muttasıf oldığı hâlde nısfü’l-leylde yasdığım ucına geldi, oturdı...” [56]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Zülf perîşân ve terlemiş ve dudağı gülici ve mest, gömleği yırtık ve gazel okuyıcı ve elinde boynı uzun şarâb kadehi,

(2. beyit) Ol mahbûbın çeşmi gavgâ taleb idici ve anın dudağı sahriye idici mahbûb dün gice nısfü’l-leylde benim yasdığıma ve başım ucına geldi, oturdı.”[57]

Sûdî, bu iki beyti bir arada şerh etmeyi uygun gördüğü için biz de dört mısrayı birlikte inceleme konusu yapıyoruz. Bu iki beyitte, Sûdî’nin tespitiyle,

---

56 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.140

57 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.140

"baᶜzısı ahvâl-i müteâtıfa, baᶜzısı ahvâl-i müterâdife" olmak üzere sevgiliyi nitelemek için dokuz sıfat kullanılmıştır.[58]

Sûdî, beyitlerdeki kelimeleri özenle tahkik etmiş, yanlış tercümelere mahal bırakmamak için kelimelerin işaret etmediği anlamları da ayrıca belirtmiştir. Örneğin "âşüfte" kelimesine "kırış murış" dedikten sonra "pîrehen-çâk" ifadesiyle "gömleği yırtık" dendiğini ve "sînesi açık" şeklindeki yorumların şahsi kanaatten ibaret olduğunu yazmıştır.[59]

Sûdî ayrıca"ᶜarbede"nin lügatte "bed-hûylık" demek olduğunu belirttikten sonra, "ser-hoş savaşan" kişi; "savaşcı" ya da "ᶜarbede-cû" dendiğini yazmıştır. Şârih, "efsûs"un, "zulüm, hayf, taᶜaccüb, temeshur, tanz ve taᶜn"; "nergis"in de "çeşmden kinâye" olduğunu ifade eder.[60]

Konevî ise nergis kelimesinin "zerrîn-kadeh" denen bir çiçek olduğunu not ederek "nergis" için "çeşm-i mahbûbda istiᶜâre" olduğu ifadesini şerhine eklemiştir.[61]

"Nergiseş ᶜarbede-cû" için Sûdî, "anın çeşmi cenk ve gavgâ taleb idicidir" diyen kimse ᶜindî söylemiş" demektedir.[62] Sûdî şerhini okumamasına imkân olmadığını düşündüğümüz Vehbî Efendi bu açıklamaya rağmen "nergiseş "ᶜarbede-cû" için "çeşmi gavgâ taleb idici" demiştir.[63]

Vehbî Efendi, gazeli tarikat dilinin atmosferi içinde yorumlamıştır. Şairin kullandığı kavramlar herhangi bir okuyucu zihninde, beşerî bir aşkın hallerini çağrıştırırken Vehbî Efendi bu çağrışımların çoğunu tasavvûfî anlamlara yormuştur. Örneğin şairin, seher vakti kendisine gelen bir sevgilinin durumunu betimlemek için kullandığı mazmunlar Vehbî Efendi'de zikir ile geçen gecelerde çekilen sıkıntılar şeklinde şerh edilmiştir:

---

58 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.140

59 **a.e.,** s.140

60 "Efsûs, zulm ve hayf maᶜnasında kullanılır, meselâ hayf ve dirîg diyecek yerde efsûs dirler**."** **a.e.,** s.140

61 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.140

62 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.140

63 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.140

> "Bu gazel-i raʿnâda Hâfız-ı Şîrâzî gicelerde füyûzât-ı ilâhî ve bahşâyiş-i rabbâni ve tecelliyyâtın kesret ve vefretine işâret buyurır…"[64]

Gazelde kullanılan kelimelerin işaret ettiği yerler aslında Vehbî Efendi şerhini bir parça anlaşılmaz kılmaktadır. Çünkü gazelde büsbütün insana has tavır ve görüntüler söz konusudur. "Zülf" ve "nergis" kavramların sûfiyâne ıstılahta belirli karşılıkları olmasına rağmen; aynı durumun "terlemek" için geçerli olmadığını düşünüyoruz. Gazel ilk bakışta somut bir sevgiliden bahseden bir tonda devam ederken, sonraki beyitlerde "zâhid" ve "ârif" gibi kavramlar kullanılarak şiirde gözle görülür bir anlam kırılması meydana gelmiş/getirilmiştir.

Sûdî şerhi, Vehbî Efendi şerhine nispetle metnin oluşturmak istediği insanlık durumuna daha fazla yaklaşmıştır. Sûdî şerhini okuyan kişi şiirde resmedilen sevgili karakterini zihninde kolayca canlandırabilir.

III.BEYİT

سر فرا گوش من آورد بآواز حزین

گفت که ای عاشق دیرینهٔ من خوابت هست

SER FERÂ-GÛŞ-I MEN ÂVERD BE-ÂVÂZ-I HAZÎN

GÜFT Kİ EY ʿÂŞIK-I DÎRÎNE-İ MEN HÂBET HEST

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Cânân mezkûr evsâfla gelüp başını benim kulağıma getürdi ve âvâz-ı nermle didi ki "ey benim eski ʿâşıkım, uyhun vardır ya uyhun mı var…"[65]

[64] Vehbî-i Konevî, **a.e.,** s.140
[65] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.140-141

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Ol mahbûb başını benim kulağıma aşağı ve yakın getürdi ve hazîn ve nerm âvâz ile didi: 'Ey benim bî-çâre âşıkım uykun mı var?" [66]

Sûdî, nüshalarda birinci mısradaki"ʿâşık-ı dîrîne" yerine "ʿâşık-ı şûrîde" ve " âşık-ı dîvâne" geçtiğini belirtir.[67] Konevî şerhinde ise terkip, "ʿâşık-ı bîçâre" olarak geçer:

سرفرا گوش من آورد بآواز حزين ✿ گفت ای عاشق بیچارهٔ من خوابت هست

SER FERÂ-GÛŞ-I MEN ÂVERD BE-ÂVÂZ-I HAZÎN

GÜFT Kİ EY ʿÂŞIK-I BÎ-ÇÂRE-İ MEN HÂBET HEST [68]

Beyitteki "âvâz-ı hazîn", Sûdî'nin isabetli yorumuyla "mülâyim" yani 'yumuşak bir ses' demektir.[69]

Sûdî, beytin bir sitem ifadesi olduğunu şu şekilde açıklar:

> "...yaʿni ben bu evsâfla başın ucına gelem dahî uyur mısın? Kalk getürdigim bâdeyi nûş idüp ahvâl-i dünyâyı ferâmûş idelim, didi."[70]

Sûdî'ye göre sevgili, aşığın uyumasına içerlemiştir. Konevî de "uykun mı var?" sorusunun aslında bir sitem olduğuna değinmektedir. Vehbî Efendi bu yorumları yaparken genelde ayet, hadis ve darbu'l-meselleri kanıt olarak sunmaktadır. Örneğin bu beytin yorumunda "Küllü nevmin ʿala'l-muhibbi harâmun" sözüne şerhinde yer vermiştir:

> "…ʿârif-i billâh kullarını (ma ehfâ lehum min kurreti aʿyun) ve (mâ lâ ʿaynun ra'et velâ uzunun semiʿat velâ hatare ʿala kalbi beşer) olan cemâl-i şerîfi müşâhedesiyle mücâzât itmek içün gicelerde bîdâr idüp 'kullu nevmin

---

66 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.140-141
67 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.140
68 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.140
69 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e., s**.140
70 **a.e.,** s.141

ale'l-muhibbi harâmun' deyu gûş-ı cân-ı ʿârifâne ilhâm buyurdıkda bu kulına dahî kereminden ey ʿâşık-ı bîçâre hem cemâlimi istersin ve hem uyku mu uyursın deyu makâm-ı kurbiyyetde bize nevmi harâm kılmışdır, dimekdir."[71]

IV. BEYİT

عارفی را که چنین باده شبگیر دهند ✲ کافر عشق بود گر نشود باده پرست

ÂRİFÎ-RÂ Kİ ÇENÎN BÂDE-Yİ ŞEBGÎR DEHEND

KÂFİR-İ ʿIŞK BUVED GER NEŞEVED BÂDE-PEREST

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Bir ʿârife ki mezkûr cânân getürdiği gibi bâde-yi şeb-gîri vireler. Münkir-i ʿışkdır ol ʿârif eger bâde-perest ve mey-hâre olmazsa…"[72]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Bir ʿârife ki buncılayın gice tutıcı ve ihyâ-yı leyâliye sebeb bâde vireler, ol ʿârif münkir-i ʿışk olur eger bâde-perest olmazsa."[73]

Önceki beyitlerde sözü edilen anlam kırılması ya da metnin tematik olarak akışını bozan beyit bu beyitten itibaren başlamaktadır. Buraya kadar olan kısımda şiirin muhatabı belli değil iken bu beyitte, metne tasavvufî ıstılahın merkezinde olan "ʿârif" girmektedir.

Bu beyitte "ʿârif"in anılması Vehbî Efendi yorumunu daha isabetli kılmıştır. Buna göre Vehbî Efendi bu mısraları tasavvûfî anlamda şöyle yorumlamıştır:

"Eger bir ʿârife ihyâ-ı leyâliyle lezzât-ı münâcât ve ʿışk ve muhabbetle gice olan lezzât-ı ʿibâdât-ı mânend-i lezzet-i cennât tevfîkini vireler: Ol ʿârif dahî gicede muvaffak oldıgı ʿışk ve muhabbetin ve ʿibâdât ve tâʿatin üzerine

71 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.141
72 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.141
73 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.141

devâm itmeyüp yine huzûz-ı nefsâniyyeye bu lezzet-i rûhâniyyeyi degişirse küfrân-ı niʿmet itmiş olur dimekdir.” [74]

Sûdî, “şeb-gîr” için “şeb-gîrin tahkîki” başlığında özel bir yer ayırmıştır. “Şeb-gîr”in “Dûş ez mescid sû-yı meyhâne âmed pîr-i mâ” gazelinde geçtiğini kaydeden Sûdî, bu “tahkîk” kısmında şunları yazar:

“Hâsılı bâde-i şeb-gîr, gice içilen bâdedir. Nitekim ‘nâle-i şeb-gîr ve râh-ı şeb-gîr’ gice ile olan nâle ve seferdir. Pes şeb-gîr oldur ki gicenin ihyâsına sebeb ola ve seher vaktine dahî şeb-gîr dirler, imdi bunda bâde-i şeb-gîr didigi ol gice cânânı getürdigi bâdedir.” [75]

“Şeb-gir” ile ifade edilen Konevî’nin birebir tercümesiyle “gice tutıcı” olmaktan çok, Sûdî’nin deyimiyle “gicenin ihyâsına sebeb olan bâde ve seher vakti” anlamında olduğu kanaatindeyiz. [76]

Sûdî ayrıca bu şartlar altında sunulan “şarâb”ı reddetmenin “mürailik” olduğunu şu sözlerle belirtir:

“Ya’ni bir ʿârife ki cânân iç deyu bâde suna, eger içmeyüp mürâîlik iderse ol ʿârif ve ʿâşık degil belki münkir-i ʿışk ve ʿirfândır.” [77]

Sûdî bu beytin şerhinde ilginç bir anekdot da aktarır:

“…maʿlûm ola ki Hâceye dahl eylemişlerdir ki ʿârif didikden sonra cânân elinden bâde alup içmemek nice râst gelür. Zîrâ muktezâ-yı ʿirfân cânâna her husûsda teslîmdir. Pes cevâb virmişler ki: bâde-perest olmasa kâfir-i ʿışk olurdı; bu ise bâde-perestdir, pes kâfir-i ʿışk degildir.” [78]

V. BEYİT

برو ای زاهد بر دردکشان خرده مگیر ❋ که ندادند جز این تحفه بما روز الست

[74] **a.e.,** s.141
[75] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.141
[76] **a.e.,** s.141
[77] **a.e.,** s.141
[78] **a.e.,** s.141

BÜRÜ EY ZÂHİD Ü BER DÜRD-KEŞÂN HURDE ME-GÎR

Kİ NEDÂDEND CÜZ ÎN TUHFE BE-MÂ RÛZ-I ELEST

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Var ey zâhid-i huşk, bâde- nûşlara taʿn ve dahl eyleme! Zîrâ bize rûz-ı ezelde bundan gayrı tuhfe virmediler..." [79]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Yüri git ey zâhid, şarâbın tortısını çekiciler üzre ʿayb ve noksân tutma. Zîrâ elest güninde bize bu hediyyeden gayrı virmediler."[80]

Sûdînin "mesâlib-i nasla mukayyed" dediği "zâhid", Hâfız'ın eleştiri ve ironi oklarına en çok hedef olan kişilerdendir. "Zâhid", Hâfız şiirlerinde "vâiz, şeyh, fâkih, imâm-ı şehr, meliki'l hacc, müftî, kâdı" olarak da zikredilir. Zâhid, esasında " dünya işleriyle meşgul olmayan ve dünya hazlarına karşı bîgâne kalan perhîzkârdır…"[81] Vehbî Efendi "Ey ʿilm ve mâʿrifet ve ʿibâdet ve kerâmet satıcı ve hod-bînlik ile gayrıda ʿayb ve noksân görici zâhid-i zâhir-perest..." diyerek kendisi de zâhidi olumsuz bir takım sıfatlarla nitelemiştir. Vehbî Efendi, bu nitelemelerden sonra beytin seslendiği kişi olan "zâhid"e karşı sözlerine şöyle devam etmiştir:

> "…giceler uykusuz gündüzler aç ve susız derd ü belâ-yı ʿışkı cân ü dilden çekici ʿâşık-ı bî-çâreye git ʿaceb ve gurûr ile ʿayb ve nisbet itme. Zîrâ rûz-ı elestde bize bu devlet-i ʿışkdan gayrıyı virmediler. Biz rabbimiz kısmetine râzıyız. Biz huzûz-ı nefsâniyyeyi istemeyiz, dimekdir."[82]

Sûdî de şiirde hitap ilen kişiyi tespit için "hitâb, dürd-keşlere hurda-gîr olan zâhidedir, yaʿni zâhid-i huşke ki mesâlib-i nâsla mukayyeddir" diyerek ârif kişiye sunulan şâraba zâhidin kızmasının yersizliği üzerinde durur:

---

79 **a.e.,** s.141

80 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.141.

81 Ahmet Talat Onay,(1993), **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar,** Ankara, TDV Yay., s.443

82 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.141

"…zîrâ bize rûz-ı ezelde bundan gayrı tuhfe virmediler, ya'ni bâde-nûşlık bize rûz-ı elestden mukadderdir. Bizim ihtiyârımızla degil. İmdi bu takdîrce mahall-i taʿn olmaz ."[83]

VI. BEYİT

زآنچه او ریخت به پیمانهٔ ما نوشیدیم

اگر از خمر بهشتست وگر از بادهٔ مست

Z'ÂN Çİ U RÎHT BE-PEYMÂNE-İ MÂ NÛŞÎDİM

EGER EZ HAMR-İ BEHİŞT EST Ü GER BÂDE-İ MEST

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Ol nesneyi ki ol gice cânân bizim peymânemize dökdi, biz içdik. Eger cennet şarâbı ve eger bâde-i kattâl yaʿni eger mübâh ve eger gayr-i mübâh, cânâna muhâlefet eylemedik, her ne ki sundıysa içdik. "[84]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Ol nesne ki o bizim ölçegimize dökdi içdik, eger cennet şarâbından ve eger mest bâdeden, mecâz ve hakîkat cümlesine râzıyız." [85]

Vehbî Efendi metninde beyit şöyle geçmektedir:

آنچه او ریخت به پیمانهٔ ما نوشیدیم ❋ اگر از خمر بهشتست وگر از بادهٔ مست

ÂN Çİ Û RÎHT BE-PEYMÂNE-İ MÂ NÛŞÎDİM

EGER EZ HAMR-İ BEHİŞT EST Ü GER BÂDE-İ MEST

---

[83] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.141

[84] **a.e.,** s.141-142

[85] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s. 141

Sûdî, bu beytin ‘ʿârifîrâ ki çenin bâde-i şeb-gîr dehend’ beytinden önce gelmesi gerektiğini ifade eder.[86]

Beyte, tarikat edebinden olan ‘müridin, gassâl elinde meyyit gibi olması gerektiği’ düsturu hâkimdir. Nitekim Konevî de “ʿâşıkın maʿşûkının mürdesi” olduğunu söyleyerek bu tarikat kuralına işaret eder:

> “ʿÂşık maʿşûkının mürdesidir, mukallibü’l-kulûb olan mahbûb-ı ezelîmizin irâdesi ʿindinde bizim irademiz mahv ve mütelâşîdir. Peymâne-i kalbimiz ʿışk-ı hakîkîden ve ʿışk-ı mecâzi-yi medâr-ı hakîkîden her kangısı ihsân iderse nûş ideriz ve râzıyız, murâd ancak Allâh’ındır, dimekdir.”[87]

Esasında şair, bütün doğu edebiyatı metinlerinde zikredilen “şarâb”ın mahiyetine dair polemiğe nokta koyacak kadar ileri gitmiştir. Vehbî Efendi dahi, onca tasavvûfî yorumlarına rağmen beyti tercüme ve şerh ederken bahsedilen nesnenin mecazsız şekilde “şarap” olduğunu ifade etmek zorunda kalmıştır:

> “Ol nesne ki o bizim ölçegimize dökdi içdik, eger cennet şarâbından ve eger mest bâdeden, **mecâz ve hakîkat cümlesine râzıyız.**”[88]

Şairin buradaki “bâde-i mest” terkibi yorumlarda ihtilafa yol açmıştır. Sûdî “bâde-i mest” için “bâde-i kattâl” dedikten sonra “buna mest idici bâde” diyen kişinin yanıldığını ifade etmiştir.”[89] Konevî bu terkibi “mest bâde” şeklinde tercüme etmiştir. [90]

VII. BEYİT

خندهٔ جام مى وزلف كرهكيرنكار ❊ اى بسا توبه كه چون توبهٔ حافظ بشكست

HANDE-İ CÂM-I MEY Ü ZÜLF-İ GİREH-GÎR-İ NİGÂR

EY BESÂ TEVBE Kİ ÇÜN TEVBE-İ HÂFIZ BE-ŞİKEST

---

86 “Bu beyt ‘ârifîrâ’ beytinden mukaddem yazılmak gerek idi ki temâm münâsebet olaydı.” Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.141

87 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.142

88 **a.e.,** s.141

89 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.141- 143

90 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.141

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Câm-ı meyin handesi yaʿni safâsı ve nigârın mücaʿad zülfi, ey yârân, Hâfız'ın tevbesi gibi nice nice tevbe kırmışdır… "[91]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Şarâb kadehinin gülmesi ve mahbûbın dügüm tutıcı zülfi, ey ʿâşık, çok tevbeyi ki Hâfız'ın tövbesi gibi kırdı." [92]

Sûdî "hande-i câm-ı mey" terkibini, kadehin şarapla doldurulduktan sonra berrak bir hal alması ve şevk vermesiyla açıklar. Dolu olan kadeh, mecliste dönmeye başlayınca Sûdî'nin deyimiyle "bâde-nûşlara zevk ve şevk ve sürûr gelmeye başlar."[93] Sûdî, "zülf-i gireh-gîr"i ise şu şekilde yorumlar:

"…zülf-i mücaʿaddır ki gâyetle mergûbdır, yaʿni yaş iken örerler sonra açarlar ve tararlar, pes zencîr şeklin gösterir. Egerçi girih dökme de dirler ammâ dügümli zülfin ʿâlemi yokdır, pes dügüm tutıcı zülf dimekdir..." [94]

Sûdî, "ey" nidası ile "yârâna" yani dostlara seslenildiğini söyler. Sûdî'nin yorumu son derece çarpıcıdır. Sûdî'ye göre şair, kadehin döndüğü bir meclisteyken, sevgili de o mecliste hazır bulunsa 'içki içmeyeceğim' diye edilen tövbe çelikten de olsa, hele bir de tövbe sahibi "hoş-tabʿ" ise o tövbe paramparça olur:

"…yaʿni bir meclisde ki câm-ı bâde devr eyliye zülf-i mücaʿad sâhibi nigâr hâzır ola esâs-ı tevbe eger pûlâddan da olursa pâre pâre olur, el-husûs ki tevbe sâhibi hoş-tabʿ ola."[95]

Sûdî, gazeldeki her beytin işaret ettiği yönleri dikkatle takip edip buna göre bir şerh planı çıkarırken; Vehbî Efendi, Hâfız'ın bu kendi içinde yön değiştirmeleri çok bariz bir şekilde görülen gazelini, birinci beyitten itibaren sûfîyâne tabirler ışığında şerhe tabi tutmaya devam etmektedir:

---

91 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.142
92 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.142
93 **a.e.,** s.142
94 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.142
95 **a.e.,** s.142

“Nice irâde-i Hakk’a teslîm olmıyalım ki Allâh teʿâlânın zuhûrât-ı tecelliyyâtı ve muktezâ-yı hikmet-i esrâr-ı mektûme-i sıfâtı ʿazâim-i ʿuşşâkı fesh idüp kendi ʿilm-i ezelîsi hükmini izhâr itmededir. Böyle olınca bî-çâre ʿâşıka ve ʿabd-i ʿâcize teslimden gayrıya çâre yokdır ve herhâlde murâdı murâd-ı mahbûbdır, dimekdir.” [96]

3.3. III. Gazel

I. BEYİT

سحر بلبل حکایت باصبا کرد ❁ که عشق روی گل با ما چها کرد

SEHER BÜLBÜL HİKÂYET BÂ SABÂ KERD

Kİ ʿIŞK-I RÛY-I GÜL BÂ MÂ Çİ-HÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Seher vaktinde bülbül sabâya hikâyet eyledi ki rûy-ı gülin ʿışkı bize neler eyledi, yaʿni bizi âvâre ve bî-çâre ve nâlân ve giryân eyledi.”[97]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Seher vakti bülbül bâd-ı sabâya hikâyet eyledi ki gülin cemâli ʿışkı bize neler eyledi.”[98]

Vehbî Efendi, edebiyatta sıkça işlenen “bülbül ve gül” kahramanlı öyküyü, tarikat sistemine uygulamıştır:

“Vakt-i seherde lezzet-i münâcâtla niyâzmend olan ʿâşık-ı zâkir vesile olan şeyhine ya feyz-i ilâhiyye hâl-i hücestesinden hikâyet eyledi ki ol gül gibi nâzük mahbûb-ı hakîkînin cemâli, ʿışkı bize neler eyledi.” [99]

[96] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.142
[97] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.334
[98] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.334
[99] **a.e.,** s.334

Vehbî Efendi için mazmunların işaret ettiği yerler çok da değişken değildir. Eğer metinde “gül” geçiyor ise bu, muhakkak surette “cemâlullâh”; bülbül geçiyor ise “zikir halindeki bir derviştir.” Bu beyitte geçen “gül ve bülbül” de Vehbî Efendi tarafından “şeyh ve mürid” olarak yorumlanmıştır.

Sûdî, beytin açıklamasında daha sade bir dil kullanarak, Vehbî Efendi gibi kişisel yorumlarda bulunmamıştır. Beytin Türkçe tercümesi denebilecek “Mahsûl-i Beyt” kısmında şunları kaydetmiştir:

> “Seher vaktinde bülbül sabâya hikâyet eyledi ki rûy-ı gülin ʿışkı bize neler eyledi, yaʿni bizi âvâre ve bî-çâre ve nâlân ve giryân eyledi.” [100]

Metinde geçen ve anahtar kavramlardan biri olan “sabâ” için Sûdî şunları yazmıştır:

> “…günle gice beraber oldukda şarkdan esen yele dirler, ama şuʿarâ dilinde kûy-ı cânân kibelinden hubûb eden rîhe dirler her ne vakt eserse…” [101]

II. BEYİT

ازآن رنك رخم خون دردل انداخت ❋ وزين كلشن بخارم مبتلا كرد

EZ ÂN RENG-İ RUHEM HÛN DER DİL ENDÂHT

VEZ’ÎN GÜLŞEN BE-HÂREM MÜBTELÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “ ʿIşk ol reng-i ruh-ı gülden yüregime kan bırakdı, yaʿni yüreğimi hûn eyledi dahî bu gülşenden beni hâre mübtelâ eyledi…”[102]

[100] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.334
[101] **a.e.,** s.334
[102] **a.e.,** s.334

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Ol reng-i ruhdan gül benim gönlime kan atdı, dahî bu gülşenden beni hâre mübtelâ eyledi." [103]

Yazı üslubu açısından Vehbî Efendi'nin kalemi, yer yer edebî olmasına karşın lafızların tahlili noktasında Sûdî daha seçicidir. Bu seçiciliği Vehbî Efendi'de göremiyoruz. Buna en güzel kanıt bu beyitte geçen "dil" lafzına iki şârihin yaklaşım tarzlarıdır. Birinci mısrayı, "Ol reng-i ruhdan gül, benim '**gönlime**' kan atdı" diyen Konevî'ye itiraz edercesine Sûdî, buradaki "dil"in kesinlikle "gönül" olarak çevrilmesinin uygun olmadığını, en uygun karşılığın "**yürek**" olduğunu belirtmektedir:

> "ʿIşk ol reng-i ruh-ı gülden yüregime kan bırakdı, yaʿni yüregimi hûn eyledi dahî bu gülşenden beni hâre mübtelâ eyledi. Hâsılı gül ʿarz-ı cemâl idüp beni ʿâşık eyledi ve bir iki gün yüzime gülüp nâ-pedîd oldı ve anın ʿışkı beni gülşenin hâr ü hasına mübtelâ eyledi. Hâsılı gül gidüp hâr ve has gülşenin dâmânını tutdıgından şikâyetdir, **Bunın gibi yerlerde dilden murâd yürekdir, gönül degil**. " [104]

Sûdî'nin böyle bir tercüme üslûbunu son derece bilinçli takip ettiği kanaatindeyiz. Zîrâ Sûdî I numaralı gazelde buna benzer bir yaklaşım ortaya koymaktadır. I numaralı gazelin ikinci mısrasında geçen "dil" için de Sûdî "gönül" değil "yürek" demiştir:

ببوی نافهٔ کاخر صبا زان طره بگشاید ٭ ز جعد زلف مشکینش چه خون افتاد در دلها

BE-BÛ-Yİ NÂFEÎ K'ÂHİR SABÂ Z'ÂN TURRA BÜGŞÂYED

Zİ TÂB-I CAʿD-I MÜŞKÎNEŞ Çİ HÛN ÜFTÂD DER DİLHÂ

---

103 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.334
104 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.334

> "Sabâ rüzgârı, bir misk kokusu almak umuduyla yarin alnına dökülen saçları açınca o saç kıvrımlarından yüreklere kan düştü."

Sûdî bu beyitte geçen "dil" lafzının açıklamasında son derece dikkatli davranarak "dil"i şöyle izah eder:

> " Dil, lafz-ı müşterekdir, yürek ile gönül mabeyninde amma bunda yürek maʿnâsınadır." [105]

Sûdî, IV numaralı gazel şerhinde ise 'yürek' yerine 'gönül' demeyi daha uygun bulmuştur:

سالها دل طلب جام جم از ما میکرد * وانچه خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد

SALHÂ DİL TALEB-İ CÂM-I CEM EZ MÂ MÎKERD

V'ÂN Çİ HOD DÂŞT Zİ BÎGÂNE TEMENNÂ MÎKERD

"Yıllar var ki gönül bizden câm-ı cem istedi.
Oysa kendisindeydi o, ama tutup elden istedi."

Bu beytin şerhinde Sûdî şöyle yazmaktadır:

> "Dil, lafz-ı müşterekdir. Gönül ile yürek mâbeyninde, bunda gönül murâddır ki yürek anın zarfıdır." [106]

Vehbî Efendi ise metnin bağlamını göz ardı etmiş ve beyti bir takım tasavvûfî terimlerle destekleyerek şerhe tabi tutmuştur. Bu tür bir şerh, 'metnin tasavvufî yönünü desteklemeyi amaçlayan' bir şerh intibası uyandırmaktadır:

> "Ol mahbûb-ı hakîkî bizi ol zât-ı biçüninde kâ'im sıfât-ı celîlesiyle muttasıf ve mütehallık kılmak hikmetinden içün bihamdillâh âteş-i ʿışkla cigerim yakup gönlime kan atdı ve derd ü gamına bırakdı ve gülşen-i esrâr-ı maʿrifeti neş'esinden dôstlarına bahş ittigi eşeddü'l-belâ ve hâr-ı mugeylân-ı tarîk-ı ʿışkı olan belâlara mübtelâ eyledi. Benim Allâh'ıma hüsn-i zannım silk-i enbiyâsında bizi sabit-kadem itmesidir…" [107]

---

105 Bkz. I numaralı gazel, s. 35
106 Bkz.. IV numaralı gazel, s.71
107 Vehbî-i Konevî**, a.g.e.,** s.335

III. BEYİT

غلام همت آن نازنینم ❁ که کار خیر بی روی ریا کرد

GULÂM-I HİMMET-İ ÂN NÂZENÎNEM

Kİ KÂR-I HAYR BÎ RÛY-I RİYÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Ol nâzenîn himmeti kulıyım ki hayr işini bi rûy ü riyâ işledi, yaʿni hayr işini hisbeten-lillâh işleye sümʿa ve riyâ işlemiye."[108]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Ol nâzenînin himmetinin gulâmıyım ki hayr işi riyâsız eyledi."[109]

Sûdî metinde geçen "himmet" için "kast"[110] anlamının daha münasip olduğunu yazarken; Konevî, kelimeyi "duâ" olarak çevirmiştir. [111]

Metni ilk beyitte tasavvûfî bir zemine oturtan Vehbî Efendi, bu beyti de tarikat ekseninde yorumlamıştır:

"Dâimâ cemiʿ efʿâl ve akvâli hâlis livechillâh olup garaz-ı nefsâniyyeden ʿâri olan nâzenîn hüdâların himmetinin gulâmıyım ki derd-i ʿışkla cigeri hûn olmış ve perde-i beşeriyyetde mahcûb kalmış ʿâşık-ı der-mândelere himmetleri ʿâli oldıgından bâʿis-i vuslat olan irşâd fiʿlini ve cemiʿ hayr işi riyâsız ve garaz ü ʿivazsız eyledi."[112]

Metinde geçen "nâzenîn", aslında belirli bir kişiye değil de "o kimseye" denebilecek, yani "yaptığı iyiliği başa kakmayan" anlamında kullanılmış olabilir. Bu metinlerde "riyâ", zahitin ayrılmaz parçası olarak kabul edilen bir karakter yapısıdır. Hâfız ve onun gibi şairlerin, şirkten daha büyük bir günah olarak saydıkları riyâ,

---

108 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.335
109 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.335
110 Sûdî-i Bosnevî,, **a.g.e.,** s.335
111 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.335
112 **a.e.,** s.335

insanın toplum içindeki imajını ayakta tutarken iç dünyasını yıkan bir kişilik bozukluğu olarak eleştirilir. Buna karşı olarak geliştirilen tavır ise Sûdî'nin tabiriyle yapılacak iyi bir işin "hisbeten lillah" olmasıdır.[113]

IV. BEYİT

خوشش بادا آن نسیم صبحگاهی ❁ که درد شب نشینان را دوا کرد

HOŞEŞ BÂD ÂN NESÎM-İ SUBH-GÂHÎ

Kİ DERD-İ ŞEB-NİŞÎNÂN-RÂ DEVÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Sabâh nesîmi ol kimseye hoş olsun ki şeb-nişînlerin, yaʿni ihyâ-yı leyl eyleyen ʿuşşâk-ı mehcûrların derdine devâ eyledi." [114]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Anın ol sabâh vaktinin nesîmi hoş olsun ki şeb-nişînlerin derdine deva eyledi."[115]

Sûdî, "Sabâh nesîmi ol kimseye hoş olsun ki şeb-nîşinlerin, ya'ni ihyâ-yı leyl eyleyenlerin ʿuşşâk-ı mehcûrların derdine devâ eyledi."[116] şeklinde beyti tercüme ederken, Vehbî Efendi beyti şöyle açıklamıştır: "Anın ol sabâh vaktinin nesîmi hoş olsun ki şeb-nişînlerin derdine deva eyledi."[117]

Şu halde, sabâh yelinin kendisi mi hoş olmalı, yoksa sabâh yeli bir takım kimselere mi helal olmalı? Bu noktada iki şârihin yorumlarından ziyade, tercümeleri

---

113 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.335
114 **a.e.,** s.335
115 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.335
116 Sûdî-i Bosnevî **a.g.e.,** s.335
117 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.335

farklılaşmaktadır. Görüldüğü üzere Sûdî, “sabâh yelinin bir takım kimselere helal olması gerektiğini” yazarken; Vehbî Efendi “sabâh yelinin bizatihi kendisinin helal olması gerektiğini” yazmaktadır.

Konevî burada “nesîmleri hoş olası kişilerin”, bir önceki beyitte geçen “riyâsız hayır yapanlar” olduğunu yazmıştır:

> “Ol hâlis livechillâh ihyâ-yı leyâlî etmek sebebiyle feyz-i seherîye vâsıl olan ʿaşıkın hoş hâli kendüde sâbit olsun ki ol feyz-i seherî ihyâ-yı leyâlî idenlerin hicrân derdini defʿ eyleyüp vuslat devâsıyla kendilerini şeref-yâb eylemişdir.” [118]

Hatîb Rehber, bu beytin ardından,

NİKÂB-I GÜL KEŞÎD Ü ZÜLF-İ SÜNBÜL

GİREH-BEND-İ KABÂ-YI GONCE VÂ KERD

Beytini getiren nüshaları kabul edip, iki beyti birbirine bağlayarak açıklamıştır. Hatib Rehber’e göre beyitler şöyle tercüme edilmelidir:

> “Seherin tatlı rüzgârı sağ olsun ki gözüne sabâha kadar aşktan ötürü uyku girmeyen âşıkların derdine derman oldu; yine var olsun o rüzgâr ki gülün yüzündeki örtüyü kaldırdı ve sümbülün saçlarını kolladı, goncanın kabasının düğmelerini çözdü.”[119]

V. BEYİT

من از بیگانگان دیگر ننالم * که با من هرچه کرد آن آشنا کرد

MEN EZ BÎGÂNEGÂN DÎGER NENÂLEM

Kİ BÂ MEN HER Çİ KERD ÂN ÂŞNÂ KERD

---

118 **a.e.,** s.335

119 Halîl Hatîb Rehber, **Dîvan-ı Gazeliyyat-ı Hâfız**, Tahran, Safi Alişah Yay, h.ş.1388, s.177

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Dahî ben bîgânelerden inlemem. Zîrâ bana her ne ki eyledi ise ol aşina eyledi…" [120]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Ben gayrı bîgânelerden nâle eylemezem. Zîrâ bana her ne ki eylediyse ol âşinâ eyledi."[121]

"Bîgâne" kelimesi Konevî'de "yâd"[122] olarak yorumlanırken; Sûdî bunu "âşinânın mukabili"[123] olarak almıştır. "Âşina" ise Konevî'de "biliş" olarak tercüme edilmiştir.[124]

Konevî, beyte "hayrın ve şerrin Allah'tan geldiği" fikrinden hareketle yaklaşmış ve kişinin başına gelen hayrın ve şerrin de sebebinin Allâh (âşinâ-yı ezelî) olduğunu söyleyerek bîgânelerden yakınılmaması gerektiğine işaret edildiğini belirtmiştir:

" ʿÂşıkına olan feyz ve ihsân ve tecelliyyât-ı bî pâyân cümlesi hazret-i Allâh'dan olıcak zuhûrâtı gayrıdan görmek hatâdır ve tefrikada olup esrâr-ı tevhidden mahcûbiyyetdir. Muktedâ-yı tevhîd cümle zuhûrâtı, Hak'dan görmek lazım olınca, ben gayrı yâdlardan nâle eylemezem. Zîrâ bana her ne eyledi ise ol âşinâ-yı ezelî eyledi." [125]

Sûdî ise beyti "yâr ve ağyâr" ile açıklamış beyitte ifade edilen "bîgâneler"in "ağyâr" olduğunu "âşinâ"nın ise "cânân" olduğunu söylemiştir:

"Dahî ben bîgânelerden inlemem. Zîrâ bana her ne ki eyledi ise ol âşinâ eyledi. Âşinâdan murâd cânândır ve bîgâneden murâd ağyâ[r]dır, imdi bana cefâ iden yârdır, ağyâr değildir." [126]

---

120 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.335
121 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.335
122 **a.e.,** s.335
123 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.335
124 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.335
125 **a.e.,** s.335
126 Sûdî-i Bosnevî **,a.g.e.,** s.335

VI. BEYİT

گر از سلطان طمع کردم خطا بود ❋ ور از دلبر وفا جستم جفا کرد

GER EZ SULTÂN TAMˁ KERDEM HATÂ BÛD

V’ER EZ DİLBER VEFÂ CÜSTEM CEFÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “Eger pâdişâhdan esbâb ve emvâl tamˁ eyledimse hatâ imiş ve eger dilberden vefâ istedimse cefâ eyledi…”[127]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Eger sultândan tamˁ itdimse hatâ oldu ve eger dilberden vefâ istedimse cefâ eyledi.” [128]

Bu şiir de Hâfız’ın diğer bir takım şiirleri gibi aktüel bir meseleye ilişkin kaleme alınmış gazellerinden olabileceği kanaatindeyiz. Beyte göre iki kişiden umulan şey, hakkıyla yerine getirilmesi bir yana, bu kişilerden bunları ummak hatadır: ‘yöneticilerden bir şey ummak ve sevgiliden de vefâ ummak.’ Sûdî’nin tabiriyle bunlardan ikisi de Allah’tan umulmalıdır:

> “Eger pâdişâhdan esbâb ve emvâl tamˁ eyledimse hatâ imiş ve eger dilberden vefâ istedimse cefâ eyledi. Hâsılı, Hüdâ’dan istemek gerek ki andan gayrıdan istemek zeriˁa-yı hüsrândır.” [129]

Konevî ise tarikatteki bir takım makamlarla beyti şerhe tabi tutarak, metinde geçen “sultan” ile “sultân-ı hakîkî”nin kastedildiğini belirtmiştir:

---

[127] **a.e.,** s.336
[128] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.336
[129] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** **s**.336

“Makâm-ı tevhîdde eger ol sultân-ı hakîkîden kendü vuslat-ı zâtiyyesinden gayrıyı ümîd itdimse hatâdır ve eger ol mahbûb-ı hakîkîden izhâr-ı vücûd idüp ve huzûrında mahv-ı fenâ olmayup vefâ istedimse murâd-ı mahbûb benim üzre gâlib olup nice ibtilâlarla bana cefâ sûretin eyledi.”[130]

VII. BEYİT

بهرسو بلبل بی دل درافغان ✵ تنعم ازمیان باد صبا کرد

BE-HER SÛ BÜLBÜL-İ BÎ-DİL DER EFGÂN

TENEʿUM EZ MİYÂN BÂD-I SABÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Bülbül-i ʿâşık her cânibde efgân ve nâle ve zârî eylemede, amma ortalıkda tenaʿumı bâd-ı sabâ eyledi.” [131]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Her canibde bir ʿâşık bülbül efgânda, zevk ve tenaʿumu ortadan bâd-ı sabâ eyledi.” [132]

Sûdî, beyti, Mahsûl-i beyt kısmında, kısaca *“*Bülbül-i âşık, her cânibde efgân ve nâle ve zârî eylemede amma ortalıkda teneʿumı bâd-ı sabâ eyledi” [133] şeklinde açıklarken; Konevî, gülün sefâsını süren “bâd-ı sabâ” ile “ʿârif-i mazhar-ı fuyûzât-ı ilâhî” nin kastedildiğini yazmıştır:

“(el-ʿâşıku izâ sekete heleke) sırrınca makâm-ı telvînde olan ʿâşık sükûtla ketm-i esrâr idemeyüp her ne yerde bulunırsa derd-i ʿışkla feryâd ve figândadır, hemân ortadan gizlü zevki ve teneʿum-ı gıdâ-yı maʿneviyyeyi, temkînde olan ʿârif-i mazhar-ı fuyûzât-ı ilâhî eyledi.”[134]

---

130 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.336
131 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.336
132 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.336
133 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s. 336
134 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.336

VIII. BEYİT

نقاب گل کشید وزلف سنبل ❋ گره بند قبای غنچه وا کرد

NİKÂB-I GÜL KEŞÎD Ü ZÜLF-İ SÜNBÜL

GİRİH-BEND-İ KABÂ-YI GONCA VÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "…Nikâb-ı güli çekdi ve gülin nikâbını çekdi, zülf-i sünbülî de ve goncanın libâs ve kabâsının dügmelerin de çözdi…"[135]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Gülin nikâbını ve sünbülin zülfini çekdi, goncanın kaftânının dügmesini ve bağını çözdi."[136]

Sûdî, bu beytin sıralamasında hiç kuşkuya düşmeden, "Bu beyt sabânın tenaʿumunı beyân ider" diyerek beyit sıralamasındaki yerini tayin eder.[137] Sûdî, eğer bu açıklamayı yapmasa gülün örtüsünü kimin kaldırdığı, sümbülün saçlarını kimin çektiği, goncanın kaftanının düğmelerini kimin açtığı soruları muallâkta kalacaktı. Sûdî'ye göre önceki beyitte "tenaʿum" olarak geçen ve "faydalanmak" anlamına gelen fiilin öznesi "bâd-ı sabâ" olarak belirlenmiştir:

> "Bülbül sabânın dest-dırâzlığından şikâyet idüp dir nikâb-ı güli çekdi ve gülin nikâbını çekdi, zülf-i sünbüli de ve goncanın libâs ve kabâsının dügmelerin de çözdi. Hâsılı, bu kadar dest-dırâzlıklar eyledi deyü şikâyet ider maksûd budır ki Allâh teʿâla bâd-ı sabâyı bunlara hidmetkâr eylemişdir. Eger ol bunların her birinin hâline nisbet nevâziş-i dest virmese bunlar bu tabʿ ü terâveti bu feth ü güşâyı kanda bulurdı, çürir veya kurırdı…" [138]

---

[135] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.336
[136] **a.e.,** s.336
[137] **a.e.,** s.336
[138] **a.e.,** s.336

Konevî “girih-bend”in “ʿacemler giydigi kaftanın koltık altında olan bağı, yâhud dügmesi” anlamına geldiğiyle ilgili bir detay nakleder. [139] Birçok tasavvûfî ıstılahları kullanan Vehbî Efendi bu beyti de “hakka’l-yakîn” kavramıyla şerh etmiştir:

> “Zîrâ ol ʿârif mahbûb-ı hakîkînin nikâb-ı cemâlini keşf idüp hakka’l-yakîn mertebesine vâsıl olmışdır ve ravzâ-yı tevhîdde sünbül-i esrâr-ı sıfâtullâhı kemâ hiye aleyhi muâyene kılmışdır dahî kuyûdât-ı beşeriyyeden ve ʿalâka-i vücûddan cümle sed ve bendlerini mahv-ı fenâya virüp ve çözüp envâr-ı lâhutiyyeye müşâhede bulmışdır.”[140]

IX. BEYİT

بشارت بر بکوی میفروشان ✻ که حافظ توبه اززهد ریا کرد

BEŞÂRET BER BE-KÛY-I MEY-FÜRÛŞÂN

Kİ HÂFIZ TEVBE EZ ZÜHD-İ RİYÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “…meyhâneciler mahallesine muştılık ilet ki Hâfız zühd ve riyâdan tevbe eyledi, yaʿni min baʿd zerk ve riyâyı terk eyledi.” [141]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Mey-fürûşlar mahallesine beşâret ilet ki Hâfız riyâ ile olan zühdden tevbe eyledi.” [142]

Sûdî, Hâfız’ın burada özel birine değil de genele seslendiğini yazar:

> “Hâce hitâb-ı ʿâmm tarîkıyle buyurır, meyhâneciler mahallesine muştılık ilet ki Hâfız zühd ve riyâdan tevbe eyledi, yaʿni min-baʿd zerk ve riyâyı terk eyledi.” [143]

---

139 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.336
140 **a.e.,** s.336
141 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.336
142 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.336
143 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s. 336

Vehbî Efendi ise muhatabın “meşâyih-i ʿizâm” olduğunu söyler:

> “Meşâyih-i ʿizâma müjde ilet ki Hâfız, Hazret-i Allâh’ın ʿavniyle makâm-ı ʿirfâna vâsıl olup huzûzât-ı nefsâniyyeden olan ʿibâdât-i suveriyeden ve riyâ ile olan zühd ve takvâ göstermeden tövbe eyledi ve şirk-i maʿnevîlerden halâs oldı ki (el-maʿsûmu men ʿasâmehullâh)” [144]

Sûdî, müjdenin götürülmesi işini bir önceki beyitlerde muhatap olarak alınan “bâd-ı sabâ” olarak göstermemesinin nedeni son beyitte adı anılan “bü’l-Vefâ”dır.

X. BEYİT

وفا از خواجگان دهر با من ❋ کمال دولت و دین بو الوفا کرد

VEFÂ EZ HÂCEGÂN-I DEHR BÂ MEN

KEMÂL-İ DEVLET Ü DÎN BÜ’L-VEFÂ KERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “Şehr hâcelerinden bana vefâyı, Kemâlüddin bu’l-Vefâ eyledi.”[145]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Zamâne hâcelerinden bana vefâyı, devlet ve dînin kemâli bu’l-Vefâ eyledi.”[146]

Beyitte bir şükran ifade edilmektedir. Burda ismi zikredilen kişi modern Hâfız bilimcilere göre “Ebu’l-Vefâ”, mezarı Şiraz şehrinin kuzey batısında kalan, Hâfız’ın kendisini son derece önemsediği “Hâce Kemâlü’d-devle ve’d-dîn Seyyid Ebu’l-Vefâ Şîrazî’dir.” [147] Hal böyleyken, yani gazelin bu beytinde muhatabın ismi dahi verilmişken, Konevî buradaki şahsı, ‘bir ʿârif-i billâh’ diyerek belirsiz bir kişilik olarak yorumlamıştır:

---

144 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.336

145 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.336

146 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.337

147 Halîl Hatîb Rehber, **Dîvan-ı Gazeliyyat-ı Hâfız**, Tahran, Safi Alişah Yay,h.ş.1388, s.177

“Hazret-i Allâh’ın ʿatâsı ve ʿismetle olan mertebe-i ʿirfâna vuslat keremi bana ʿulemâ-i resmîyyeden ve meşâyih-i suverîyeden değildir, belki dîn ve devlet-i maʿnevînin kemâlini camiʿ Hazret-i Allâh’ın zâhiren ve bâtınen ʿahdına cümleden ziyâde vefâ idici bir ʿârif-i billâh yüzinden feth olmışdır, hod-bihodâne degildir.” [148]

3.4. IV.Gazel

I. BEYİT

سالها دل طلب جام جم از ما میکرد ❊ وانچه خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد

SALHÂ DİL TALEB-İ CÂM- CEM EZ MÂ MÎKERD

V’ÂN Çİ HOD DÂŞT Zİ BÎGÂNE TEMENNÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Nice yıllar gönül bizden câm-ı cem taleb eylerdi. Yaʿni esrâr-ı gaybiyyeyi gösterir bir âyîne isterdi, ammâ hâlbuki kendide olanı yaʿni kendi mâlik oldığını bîgâneden isterdi.” [149]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Nîce yıllar gönül bizden câm-ı cem taleb eyledi ve ol nesneyi ki kendi tutardı bîgâneden temennâ eyledi.”[150]

Beyitte geçen “dil” lafzı için Sûdî, yeni bir yorumda bulunur:

“Dil, lafz-ı müşterekdir. Gönül ile yürek mâbeyninde. Bunda gönül murâddır ki yürek anın zarfıdır.”[151]

Sûdî’ye göre “dil”, yürek denen uzvun içerisindedir.

Konevî, “men ʿarafe nefsehu fakad ʿarafa rabbehu” kudsî hadîsiyle beytin derinine inmeye çalışır:

---

148 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.337
149 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.352
150 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.351
151 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.352

“ ‘men ʿarefe nefsehû fekad ʿarefe rabbehu’ sırrından gâfil ve mahcûb olmağın nice yıllar gönül bizden müşâhede-i cemâlullâh ile hâsıl olan mir’at-i mücellâ-yı süveydâ-yı kalbi taleb eyledi. Fi’l-hakîka bu istiʿdâd kendinde var iken müşâhedeyi câlib olan mücâhedeyi terk idüp bu keremin zuhûrunı kendüden taleb itmeyüp ehl-i sûretden temennâ eyledi. Heyhât ki ehl-i sûretde bu maʿnânın zuhûrı muhâldir.”[152]

Vehbî Efendi’ye göre bu kudsi söz Allâh’ın açıkça söylediği bir sır olduğu halde kişi bu sırra kayıtsız kalmıştır. İnsan “görmek”le sonuçlanacak çabayı kenara bırakıp, gerçeği dış dünyada, sınırlandırılmış duyularla algılamaya koyulmuştur. Oysaki “ehl-i suretde bu maʿnânın zuhûrı muhaldir. ”[153] Sûdî de her insanda bir peygamber ve ermiş özünün bulunduğunu şu şekilde ifade eder:

“…yaʿni enbiyâ ve evliyâ mâlik oldığı cevhere herkes mâlik, nihâyeti mâlikiyyetinden âgâh degildir. Pes mürşid-i kâmil olanlara vâsıl olmagla mâlik oldıgından haberdâr olur.”[154]

II. BEYİT

گوهری کز صدف کون و مکان بیرون بود ❋ طلب از گم شدگان لب دریا میکرد

GEVHERÎ K’EZ SADEF-İ KEVN Ü MEKÂN BÎRÛN BÛD

TALEB EZ GÜM-ŞÜDEGÂN-I LEB-İ DERYÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Bir gevher ki kevn ü mekân sadefinden hâricdir, anı ʿışk deryâsı kenârında güm olmışlardan taleb eylerdi. Yaʿni deryâ-yı şuhûda müstağrak olanlardan taleb iderdi…”[155]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Bir gevher ki kevn ü mekân sadefinden taşra idi, deryâ kenârında zâyiʿ olmuşlardan talep eyledi.”[156]

---

152 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.351
153 **a.e.,** s.351
154 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.352
155 **a.e.,** s.353

Sûdî, "Gevherden bunda murâd enbiyâ ve evliyâ kulûbünde mestûr ve mektûm olan sırrullâhdır. (kalbu'l-mü'min beytullâh)"[157] der. Konevî ise benzer bir yaklaşımla buradaki gevherin "cemâlullah" olduğunu söyler:

> "Feyz-i bilâ-vasıta yâhud Hüdâ yâhud tecellâ-yı zât-ı bî-çün ü çırâ ve müşâhede-i cemalullâh-i teʿâla bir gevherdir ki âlem emrindedir. Bu kevn ü mekân sadefinden taşradır lâkin gönül bilmezliklige ki deryâ-yı tevhîd-i zât-ı ilâhiyyenin zâyiʿleri meşâyih-ı suverîlerden ve ʿavâm tarîkatlerden ki şeyâtînü'l-insdirler, anlardan taleb eyledi. Bu taleb serâbdan âb talebi gibidir."[158]

"Sadef" kelimesini de Sûdî, "sadef inci hâsıl olan zarfa dirler ki ol zarflar istiridye kapları gibidir. Nihâyeti sadef ayrı olur, hâsılı sadef bedîhiyâtdandır."[159] diyerek "sadef"in tarife ihtiyacı olmadığını şerhine ekler. Metindeki "deryâ" ise Konevî tarafından "deryâ-yı ʿışk" olarak nitelenir. Yalnız "güm-şüdegân"ın tanımında Konevî ve Sûdî ayrılırlar. Konevî, "güm-şüdegân"ın "şeyâtin-i ins" olduğunu ve bunlardan hakikat bilgisine ilişkin eylenen talebin seraptan su talep etmekle aynı olduğunu yazar. Sûdî ise "güm-şüdegân" (yitmişler) tabirini Sa'dî'nin Gülistân eserinden bir mısrayla destekleyerek açıklar. Sa'di'nin "an-râ ki haber şüd haberî bâz-neyâmed"[160] (Her kime ki haber geldi, ondan daha haber alınmadı) hükmünü kanıt olarak gösteren Sûdî, metindeki "kaybolanlar" ifadesinden, Konevî'nin dediği gibi "meşâyih-ı suverîler"i anlamanın büsbütün bir hata olduğunu ifade etmiştir:

> "…beytin maʿnâ-yı hakîkîsine vâsıl olmayanlar, 'güm-şüdegân'dan murâd, meşâyih kisvesinde olan nâkıs mürşidlerdir' dimiş. Bu kelâm matlaʿın mısrâʿ-ı evvelinde 'zi-mâ' ibâretinden gafletden nâşîdir ve bîgâne buyurdıgı tevâzuʿ ve tenezzül kasdıyledir. İllâ kendiler bahr-i hakîkatde âşnâ-yı kâmildir ve 'güm-şüdegân'dan yine kendiler murâddır, yaʿni bahr-i tevhîde talmış dimekdir…"[161]

Sûdî'ye göre, gayptan haber alanlar, istikamette dosdoğru olanlardır. Hatta Sûdî, Gülşenî'nin;

---

156 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.352
157 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.353
158 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.352
159 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.353
160 Halîl Hatîb Rehber, **Gülistân-ı Sa'dî,** Tahran, İntişârât-ı Safîalişâh, h.ş.1368, s.12
161 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.353

ʿİlm-i ledün bahrine talalıdır Gülşenî
Yetimezem kaʿrına her nice kim boylaram.’ [162]

Beytini de kendi savını destekleyen bir kanıt olarak şerhine eklemiştir. İki şekilde de anlaşılabilecek beytin, esasında bağlam olarak Sûdî’nin yorumuyla uygunluk taşıdığı kanaatindeyiz.

III. BEYİT

بی دل را که خدا در همه جا با وی بود * او نمی دیدش و از دور خدارا میکرد

BÎ DİL-RÂ Kİ HÜDÂ DER HEME AHVÂL BÂ-VEY BÛD

Û NEMÎDÎDEŞ VE EZ DÛR HÜDÂ-RÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “ Bir ʿâşık-ı tâlib-i visâl-i cânân, cemîʿ ahvâlde cânân kendiyle idi veya kendiyledir, hâlbuki ol ʿâşık-ı bî-çâre cânânı görmeyüp ʿırakdan cânân müsâhabetini eylerdi…”[163]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Bir gönülsüzi ki Hüdâ her yerde anınla idi, ol anı görmezdi ve ʿırakdan ‘Hüdâ içün’ eylerdi.[164]

Sûdî metninde beyit şöyle geçmektedir:

(بی دلی در همه احوال خدا با وی بود *
واو نمی دیدش و از دور خدارا میکرد)

“BÎ-DİLÎ DER HEME AHVÂL HÜDÂ BÂ VEY BÛD
VE Û NEMİDİDEŞ VE EZ DÛR HÜDÂRÂ MÎKERD” [165]

[162] **a.e.,** s.353
[163] **a.e.,** s.353
[164] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.352
[165] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.353

Sûdî, “bî-dil” için şunları yazmaktadır:

> “Bî-dil iki maʿnada müstaʿmeldir, biri yüreksiz, yani korkak ve biri de gönülsüz, yani gönlü gitmiş, hâsılı ʿâşık dimekdir. ”[166]

Vehbî Efendi ise ‘bî-dil’ için tercümede “gönülsüz” derken; ‘maʿnâ-yı işâreti’ kısmında “âşık” demeyi uygun bulmuştur.

Beyte göre insan, Allâh’ı olmadık bir yerde ve olmadık bir uzaklıkta sanmaktadır. Bunun böyle olmadığını iki yorumcu da iki farklı ayetle delillendirir. Sûdî “ve nahnu akrabu ileyhi min habli’l-verîd”[167] ayetini; Konevî ise “vehuve maʿakum eynemâ kuntum”[168] ayetini kaydetmiştir. Sûdî yine Saʿdî’nin Gülistân eserinden bir örnekle beyti şerhe koyulmuştur:

دوست نزدیکتر از من بمنست
وین عجب تر که من ازوی دورم
چه کنم با که توان گفت که او
در کنار من و من مهجورم

Dûst nezdikter ez men be menest
V’in ʿacebter ki men ez vey dûrem
Çi künem bâ ki tevân güft ki dûst
Der kenâr-ı men u men mehcûrem [169]

Vehbî Efendi ‘maʿnâ-yı işâreti’ bölümünde beytin tercümesiyle ilgili hatasından dolayı, metnin konusundan uzak bir yorumda bulunmuştur:

> “(ye’tillâhu bi kavmin yuhibbuhum ve yuhibbunehu[170]) sırrınca bir ʿâşık ki (vehûve maʿakum eynemâ kuntum) mûcibince her yerde Allâh ile idi, ol ʿâşık kable’l-maʿrife (lâ tudrikuhu’l-ebsâr) muktezâsınca sûretin maʿnâya buʿdiyyeti oldığıçün refʿ-i hicâbla müşâhede-i cemâlullâh hod-behodâne müyesser olmadığından daimâ ʿârifun billâh olan mahbûb-ı Hüdâ’lardan

---

166 **a.e.,** s.353
167 “…çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.” Kur’an, Kâf, 50/16
168 “…nerede olsanız, O sizinle beraberdir.” Kur’an, Hadîd, 57/4
169 Tercüme: “Benden daha yakındır bana dost, Şaşılası şu ki ben uzağım ondan. Neylesem kime anlatsam ki dost yanıbaşımdadır ve ben uzak düşmüşüm ondan” Halîl Hatîb Rehber, **Gülistân-ı Sa’dî,** Tahran, İntişârât-ı Safîalişâh, h.ş.1368, s.164 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.353-354
170 “Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever onlar da Allah’ı severler.” Kur’an, Maide, 5/54

istimdâd idüp Allâh içün görmenizle bana ʿavn idin deyu niyâzdadırlar. Bu râh-ı Hakk'a ʿakılla vuslat müteʿazzir oldığından her bir ʿâşıka vesîle taleb itmek lâzımdır ki terkü'd-delîl kable'l-vusûl kabîhdir."[171]

"Bir gönülsüzi ki Hüdâ her yerde anınla idi, ol anı görmezdi ve ʿırakdan Hüdâ içün eylerdi."[172] Şeklinde beyti tercüme eden Konevî "Hüdâ içün eylerdi"nin ne anlama geldiği üzerinde durmamıştır. Dolayısıyla beytin tercümesi tam olarak yapılmadan bir yoruma girilmiştir.

IV. BEYİT

آن همه شعبدهٔ عقل که میکرد اینجا ❊ سامری پیش عصا و ید بیضا میکرد

ÂN HEME ŞUʿBEDE-İ ʿAKL Kİ MÎKERD İNCÂ

SÂMİRÎ PÎŞ-İ ʿASÂ VÜ YED-İ BEYZÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: Ol cemiʿ hîle-sâzlıklar ve hokkabâzlıklar ki ʿakl bu ʿâlemde şimdiye dek eylerdi ʿışkın öninde Sâmirî Mûsâ'nın ʿasâsı ve yed-i beyzâsı öninde eylerdi…"[173]

Vehbî Efendi Tercümesi:

" ʿAkl ol cümle hokkabâzlığı ki bunda eyledi, gûyâ Sâmiri ʿasâ ve yed-i beyzâ öninde eyledi."[174]

Vehbî Efendi, Mûsâ (a.s)'ın 'yed-i beyzâ' ve ʿasâ'sı gibi mucizelerini de içeren hayat öyküsünden aktardığı bilgilerin ışığında beyti şerhe tabi tutmuştur:

"Şerîʿate ve enbiyâya bizim ihtiyâcımız yokdur, biz ʿaklımız ile Hakk'a vâsıl oluruz diyen hükemâ keferesi gibi şerʿ-i şerîfe ve enbiyâ ve evliyâya tâbiʿ olmayup bu râh-ı Hak'da ʿakl her ne kadar mekr ü hîle ve hokkabâzlık

171 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.352
172 **a.e.,** s.352
173 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.354
174 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.352

eylediyse ol kadar küfr ve dalaletde kalup ve saʿyinden bir fâide hâsıl bulmayup melʿûn-ı ebedî olur. Nitekim Sâmirî hullî-i Benî-İsrâilden bir mücevvef buzagı sûreti yapup (Fekabedtu kabdaten min eseri'r-resûl)[175] sırrınca Cebrâil ʿaleyhisselâmın atının ayagı izinden bir parça toprak alup ol(ceseden lehu huvâr) olan yapdığı buzagı içine atup buzagı hayât bulup savtla baʿbaʿ deyu bögürdi, yaʿni sayha urdı. Ol Sâmirî dahî benî isrâile 'bu sizin tanrınızdur' deyu buzagıya tapdırdı. ʿAkılla Sâmirî bu kadar hîle ve hokkabâzlık itmiş iken ʿaklı muktezâsından bir fâide bulmayun ʿasâ ve yed-i beyzâ muʿcizesi olan Mûsâ ʿaleyhisselâm huzûrunda bu cür'eti itmekle insândan vahşî olup melʿûn-ı ebedî olup tağlarda ve ormanlarda (lâ- misâs) diyerek helâk olup melʿûn-ı ebedî olmuşdır…"[176]

Sûdî de Mûsâ kıssasında geçen kişilerle ilgili tarihsel bir takım bilgileri kaydetmektedir. Samîrî için tefsir kaynaklı şöyle bir bilgi nakletmiştir:

"Benî isrâilden ol şahsdır ki Hazret-i Mûsâ münâcâta vardıkdan sonra baʿzı sehhârlıgla altundan peydâ eylediği buzağıyı söyledüp kavm-i Mûsâ'ya tefrika saldı." [177]

Edebiyatta sıkça işlenen bir konu olan Mûsâ mucizelerinden 'yed-i beyzâ' ve 'asâ' için Sûdî, şunları not etmiştir:

"… Hz. Mûsâ'nın bir muʿcizesi ol idi ki eli güneş gibi yıldırır idi. Bir muʿcizesi dahî ol idi ki ʿasâsını yere bırakdıkda ejder gibi olurdı. Bunlar meşhûr muʿcizeler idi. Bundan gayrı muʿcizâtın nihâyeti yok…" [178]

Sûdî beyti şark edebiyatında sürekli tartışma konusu edilen "aşk-akıl" karşıtlığıyla açıklamıştır:

" Ol cemiʿ hile-sâzlıklar ve hokkabâzlıklar ki ʿakl bu ʿâlemde şimdiye dek eylerdi. ʿIşkın öninde Sâmirî Mûsâ'nın ʿasâsı ve yed-i beyzâsı öninde eylerdi. Pes nice ki Mûsâ'nın bu iki meşhûr muʿcizesi Sâmirî'nin eylediği sihri ibtâl eylerdi. ʿIşk dahî ʿaklın hile-sâzlıklarını ve hokkabâzlıklarını ancılayın ibtâl eyler, yani ʿışk, ʿakla gâlibdir" [179]

---

175 "Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım." Kur'an, Tâhâ, 20/96
176 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.352-353
177 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.354
178 **a.e.,** s.354
179 **a.e.,** s.354

Genel tutum olarak Vehbî Efendi gazelleri şerhederken şiir örneklerini özellikle Mevlânâ'dan seçerken; Sûdî, İran'lı ve Türk şairlerin şiirlerinden faydalanmıştır.

V. BEYİT

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش * کو بتأیید نظر حل معما میکرد

MÜŞKİL-İ HÎŞ BER PÎR-İ MUGÂN BÜRDEM DÛŞ

K'Û BE-TE'YÎD-İ NAZAR HALL-İ MUʿAMMÂ MÎ KERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: " Dün gice kendi müşkilimi pîr-i mugân katına iletdim ki ol pîr-i mugân dikkat-i nazarla muʿammâ hal ider, yaʿni feth-i müşkilât-ı ʿışk iderdi. "[180]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Dün gece kendü müşkilimi pîr-i mugânın katına iletdim ki ol pîr-i mugân te'yîd-i nazar ile muʿammâyı hall eyledi. "[181]

Konevî, "pîr-i mugân"ı, "papaz" olarak tercüme ettikten sonra tarikat disiplini içinde zorluklarla karşılaşan bir müridin, mürşidinden yardım talep etmesi şeklinde beyti şöyle izah etmiştir:

> "Bu ʿâlem-i zulmânîde müşkilât ve ʿakabât-ı râh-ı ʿışkı bir mazhar-ı envâr-ı Muhammedî ve mürşid-i vâris-i peygamberî zât-ı kerîmü'l-hisâle tabʿiyyetsiz keşf ve katʿ mümkin olmadığı ezhar mine'ş-şems oldığıçün ʿaklı terk idüp kendü müşkilimi bir mürşid-i mutasarrıf-ı âgâha ʿarz eyledim. Ol dahî müeyyed min-ʿindillâh ve ehl-i basîret olmağın cemîʿ müşkilâtım halleyledi."[182]

---

[180] **a.e.,** s.354-355
[181] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.353
[182] **a.e.,** s.353

İki şârihin de yorumunda beyitteki “pîr” bir din bilgini olarak çetin sorunları çözen, sûfiyane tabirle, bir mürşiddir.

VI. BEYİT

دیدمش خرم وخندان قدح باده بدست * واندران آینه صدگونه تماشا میکرد

DÎDEMEŞ HÜRREM Ü HANDÂN KADEH-İ BÂDE BE-DEST

V’ANDERÂN ÂYÎNE SAD-GÛNE TEMÂŞÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “…müşkilimi pîr-i mugâna iledicek anı şâd ve handân, kadeh-i bâde elinde gördim ve ol kadeh-i bâdede yüz dürli tecelliyyât -ı ilâhiyye seyr iderdi ki kalb-i ʿârifin hâli böyledir.”[183]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “ Ol pîr-i mugânı mesrûr ve handân gördim. Bâde kadehi elinde ol âyînede yüz dürli esrâr temâşâ eyledi.”[184]

“Âyîne” Sûdî’nin deyimiyle “kadeh-i bâdeden kinâyetdir ve andan murâd câm-ı cihân-nümâdır ki kalb-i ʿâşıkdan ʿibaretdir.”; “sad-gûne temâşâ” ise “tecelliyyât-ı ilâhî”dir.” [185] Sûdî ‘mahsûl-i beyt’ kısmında beyti şöyle toparlar:

> “müşkilimi pîr-i mugâna iledicek anı şâd ve handân, kadeh-i bâde elinde gördim ve ol kadeh-i bâdede yüz dürli tecelliyyât-ı ilâhiyye seyr iderdi ki kalb-i ʿârifin hâli böyledir.”[186]

Görüldüğü gibi Sûdî de bunun gibi gazellerin yorumunda tasavvûfî bir dil kullanmıştır. Sûdî, metnin yönlendirdiği alana doğru hareket eden yorumlar

---

183 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.355
184 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.353
185 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.355
186 **a.e.,** s.355

geliştirmiştir. Vehbî Efendi ise metni adeta kendi istediği alana yönlendirmiş ve bazı noktalarda aşırı bir takım yorumlara girmek zorunda kalmıştır.

Vehbî Efendi kendi şerh yorumu için son derece elverişli olan beyti şu şekilde yoruma tabi tutmuştur:

"Ol hallâlü'l-müşkilât olup, hâlimi ʿarz eylediğim pîr-i âgâhımı gördim ki te'yîdât-ı Hak'la mesrûr ve neş'e-i zuhûrât-ı tecelliyyât ile handân ve mutasarrıf kılup ʿâşıkân ve ol hâne-i tecellî olan âyîne-i kulûb-ı ʿâşıkanda meknûz olmış esrâr ve istiʿdâdâtı seyrân idici ve her bir kimseyi istiʿdâdınca irşâd idici buldım. Anınçün ana tâbiʿ oldım. Yohsa her bir nâkısa tecrübesiz kâmil zannıyla tabʿiyyet yokdır." [187]

VII. BEYİT

گفتم این جام جهان بین بتو کی داد حکیم * گفت آن روز که این گنبد مینا میکرد

GÜFTEM ÎN CÂM-I CİHÂN-BÎN BE-TU KEY DÂD HEKÎM

GÜFT ÂN RÛZ Kİ ÎN GÜNBED-İ MÎNÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Pîr-i mugâna didim bu câm-ı cihân-bîni sana hakîm ne vakt virdi? Pîr-i mugân cevâb virdi ki ol gün ki bu künbed-i mînâyı, yaʿni yeşil sırça gibi kubbeyi yaratdı…"[188]

Vehbî Efendi Tercümesi:

" Ol pîre didim bu cihân görici câmı, hakîm sana kaçan virdi? Didi: ol gün ki bu mînâ rengli kubbeyi halk eyledi."[189]

Sûdî'ye göre metindeki "câm-ı cihân-bîn" aşığın "kalb-i Hüdâ-bîn"i yani "dil-i ʿârif"tir:

---

[187] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.353
[188] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.355
[189] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.353

"Pîr-i mugâna didim bu câm-ı cihân-bîni sana hakîm ne vakt virdi? Pîr-i mugân cevâb virdi ki ol gün ki bu künbed-i mînâyı, yaʿni yeşil sırça gibi kubbeyi yaratdı, yani halk eyledi ol zemânda. Hâsılı bana bu kalb-i Hüdâ-bîni mûʿtî ezelde iʿtâ eyledi, yaʿni rûz-ı elestde." [190]

Sûdî, metinlerde kullanılan dilin zamanın şartlarına göre anlaşılır olmasından dolayı bu tür beyitlerin şerhini kısaca kaleme almıştır. Vehbî Efendi de aynı şekilde, kendi şerh usulüne uygun olarak söylenmiş bu beyti yorumlarken daha net ifadeler kullanmıştır:

"Yakînim ziyâde olmak içün ol pîre istifsâr tarîkıyle suâl eyledim ki esrâr-ı cihânı ve râz-ı kulûb-ı ʿâşıkânı sana Hak teʿâla ne zaman virdi? Ol pîr dahî ahlâk-ı Muhammedîyyesi sebebiyle cevâb buyurdı ki (kablun min kablin fî'l- ezel) sırrınca bu kerem bize ʿâlem-i aʿyândan berü virilmişdir ve ʿatâ-yı ezelîdir ve bundan ziyâde keşf-i esrâra izn yokdır, dimişdir.."[191]

VIII. BEYİT

❋ کفت آن یار کز و کشت سر دار بلند ❋ جرمش آن بود که اسرار هویدا میکرد ❋

GÜFT ÂN YÂR K'EZ Û GEŞT SER-İ DÂR BÜLEND

CÜRMEŞ ÂN BÛD Kİ ESRÂR-I HÜVEYDÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: " Pîr-i mugân didi veya ol yâr ki ser-i dâr andan bülend ve sâhib-i rifʿat oldı, didi cürmi ve günâhı ol idi ki esrâr-ı Hüdâ'yı âşıkâre iderdi, yaʿni ene'l-Hak söylerdi."[192]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Pîr didi ol yâr ki dârın başı andan bülend oldı, anın cürmi ol idi ki esrârı âşıkare eyledi."[193]

Konevî ve Sûdî burda sözü edilen kişinin "ene'l-hakk" sözüyle meşhur, aynı söz yüzünden zamanın iktidarının hışmına uğramış Hüseyin bin-Mansûr Hallâc

---

190 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.355
191 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.353
192 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.355
193 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.354

Beyzâvî olduğunda hemfikirdirler. Konevî, kendisine aktarılan bilginin ağırlığı altında Hallâc'ın dayanamamasını, bir testiye haddinden fazla konan suyun taşmasıyla açıklamıştır:

> "Yine ol pîr didi,ʿatâ-yı ezeliyye ile mertebe-i velâyete kadem basub, bizim yârımız ve sırdaşımız Mansûr-ı Hallâc'dır ki anı berdâr itdiler, anın cürmi ol idi ki kûze-i vücûdı deryâ-yı kulzüm-ı tecelliyyât-ı ilâhiyyeye tahammül itmeyüp ene'l-hakk esrârını izhâr eyledi. Zîrâ esrârullâhı keşf idenin seri selâmet bulmamışdır."[194]

Zahire bakarak hüküm veren bir sistemle hareket eden şeriat mahkemesi, mezkûr kişiyi ölümle cezalandırmıştır.

Sûdî de aynı konuya işaret ederek beyitte geçen "ân yâr" ifadesiyle de kastedilen kişinin "pîr-i mugân" olduğunu söylemiştir:

> "Pîr-i mugân didi veya ol yâr ki ser-i dâr andan bülend ve sâhib-i rifʿat oldı, didi cürmi ve günâhı ol idi ki esrâr-ı Hüdâ'yı âşikâre iderdi, ya'ni ene'l-hakk söylerdi. Hâsılı ulûhiyyet daʿvâsı eylerdi."[195]

IX. BEYİT

فيض روح القدس ار باز مدد فرمايد * ديكران هم بكنند انچه مسيحا ميكرد

FEYZ-İ RÛHU'L KUDS ER BÂZ MEDED FERMÂYED

DÎGERÂN HEM BE-KÜNEND ÂN-Çİ MESÎHÂ MÎKERD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Hazret-i Cibrîl'in feyzi meded buyurırsa, Hazret-i ʿÎsâ buyurdıgı ihyâ-yı mevtâyı ve ibrâ-yı ekmehi ve abrası gayrılar da iderler…"[196]

[194] **a.e.,** s.354
[195] **a.e.,** s.355
[196] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.356

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Hz. Cebrâil'in feyzi eğer girü meded buyura, gayrılar hem eylerler anı ki ʿÎsa ʿaleyhisselâm eyledi. *"*[197]

Sûdî, "feyz" ile kastedilenin "vahiy" olduğunu belirtir. "Bâz"ın ise te'kid olarak kullanıldığını ve "ancak" şeklinde anlaşılması gerektiğini yazar:

"Hazret-i Cibrîl'in feyzi meded buyurırsa, Hz. ʿÎsâ buyurdıgı ihyâ-yı mevtâyı ve ibrâ-yı ekmehi ve abrası gayrılar da iderler yaʿni müeyyed min ʿindillâh oldıkdan sonra herkes bu ahkâmı icrâ ider." [198]

Konevî ise "feyz"in "ʿatâ" olduğunu ifade ederek, eğer doğrudan ya da melek dolayısıyla 'bu ilâhî bilgi' bir kişiye verilirse, bu kişinin de ölüleri diriltebileceğine değinmiştir:

> "Velînin tecelliyyât-ı deryâ-yı mâlâ-nihâye-i ilâhiyyeyi nûş idüp ve hâzım olup keşf-i esrâr eylemesi mahzan ʿavn-i Bâri iledir. Eger Hazret-i Allâh melek vâsıtasıyla yahûd bilâ vâsıta feyz-i ʿakdesiyle kulına meded ve ʿinâyet buyurırsa müeyyed min-ʿindillâh olup kendi maʿsûm ve me'mûn oldıkdan sonra enbiyâ-yı ʿizâmdan mâʿada sâir evliyâullâh dahî Hazret-i ʿÎsâ ʿaleyhisselâm gibi (ve ubriu'l-ekmehe ve'l-abrasa ve uhyi'l-mevtâ[199]) sırrınca mürde-dilleri ihya idüp suverî ve maʿnevî ʿilel ve emrâza devâ itseler gerekdir."[200]

X. BEYİT

گفتمش زلف چو زنجیر بتان زپی چیست ✻ گفت حافظ گلهٔ ازدل شیدا میکرد

GÜFTEMEŞ ZÜLF-İ ÇÜ ZENCÎR-İ BÜTÂN Zİ PEY-İ ÇÎST

GÜFT HÂFIZ GİLEHÎ EZ DİL-İ ŞEYDÂ MÎKERD

---

[197] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.354
[198] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.356
[199] "…körü ve alacayı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim."Kur'an, Ali İmran, 3/49
[200] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.354

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Pîr-i mugâna veya cânâne didim, mahbûbların zencîr gibi zülfi nedir? Pîr-i mugân veya cânân cevâb virdi ki Hâfız dîvâne gönlinden şikâyet eyledi... *"* [201]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Pîr-i mugâna didim mahbûbların zencîr gibi zülfi neden içündir? Pîr-i mugân didi: Hâfız, dîvâne gönlinden bir şikâyet eyledi. *"*[202]

Sûdî "mahsûl-i beyt" dediği kısımda beyti şöyle yorumlar:

> "Pîr-i mugâna veya cânâne didim, mahbûbların zencîr gibi zülfi nedir? Pîr-i mugân veya cânân cevâb virdi ki Hâfız dîvâne gönlinden şikâyet eyledi. Pes bütlerin silsile-i zülfi Hâfız'ın dîvâne gönlüni bağlayup uslatmağ içündir didi. *"* [203]

Konevî ise bu kadar sualin muhatabının aslında Allâh olduğunu, onun ise bu kadar soruya gelemeyeceğini belirterek beyti, Allâh'ın 'la-yüs'el' oluşuyla şerhetmiştir:

> "Ol maʿden-i ʿilm-i ledünnî olan pîr-i maʿnevîye suâl itdim ki ol mahbûb-ı hakîkînin tecelliyyât-ı esmâ ve sıfâtı ki zencîr-i gerden-i ʿuşşakdır. Ne hikmetden içün müsâvî olmayup mütefâviten her birerlerine bir dürlü tecellî buyurmışdır. Cevâbında Hâfız dîvâne gönlinden bir şikâyet eyledi, didi, yohsa feyyâz-ı mutlakın hikmeti layüs'eldir.[204]"

3.5. V. Gazel

I. BEYİT

تنت بناز طبیبان نیازمند مباد ❁ وجود نازکت آزرده گزند مباد

---

[201] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.356
[202] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.354
[203] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.356
[204] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.354-355

TENET BE-NÂZ-I TABÎBÂN NİYÂZMEND ME-BÂD

VÜCÛD-I NÂZÜKET ÂZÜRDE-İ GEZEND ME-BÂD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Senin tenin etibbâ nâzına muhtâc olmasun, nâzük vücûdun da zararın âzürdesi olmasun, yani vücûdun marazdan zarar görmesün."[205]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Senin tenin tabîblerin nâzına muhtâc olmasun, senin nâzük vücûdın zararın incinmişi olmasun."[206]

Sûdî, bu gazelin, "ʿıyâde" yoluyla şairin sevgilisi ya da erbâb-ı devletinden biri için yazdığı "geçmiş olsun" mesajı taşıyan bir gazel olduğunu ifade eder:

"Hâcenin bu gazeli ʿiyâde tarîkıyle vâkiʿdir ki cânânına veya erbâb-ı devletinden birine irsâl buyurır." [207]

Sûdî, ikinci mısrayı da "vücûdın marazdan zarar görmesin" şeklinde tercüme etmeyi uygun bulmuştur. Sûdî'nin şiir için 'bir geçmiş olsun mesajı olduğu' rivayetini nerden naklettiğini bilmiyoruz; ama eğer gazel böyle belirli bir hadise üzerine kaleme alınmış ise Konevî'nin "maʿnâ-yı işâreti" diyerek göndermeler yaptığı tasavvûfî alan boşa çıkacaktır. Çünkü Konevî'ye göre burada muhatap yine "mürşid-i kâmil"dir:

"Ey vücûdı ʿâleme rahmet olan pîr ü mürşid- i kâmilü'l-maʿrife, Hak teʿâladan dilerim, senin cism-i latîfine bir maraz ve bir ʿillet ârız olmağla tabîb-i suverîlerin nâzına muhtâc olmasun ve nâzük vücûdun âfât-ı semâviyye ve âfât-ı ʿarziyyeden bir zarar isâbet itmekle incinmiş olmasun." [208]

[205] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.453 (not:sayfa numarası metinde sehven sayfa 435 olarak yazılmıştır.)
[206] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.451
[207] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.453
[208] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.451

II. BEYİT

سلامت همه آفاق درسلامت تست * بهیچ عارضه شخص تودردمند مباد

SELÂMET-İ HEME-ÂFAK DER SELÂMET-İ TÛST

BE-HÎÇ ʿÂRIZA ŞAHS-I TÛ DERD-MEND ME-BÂD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Cemî ʿ âlemin selâmeti senin selâmetindedir, yaʿni sen cân-ı ʿâlemsin, senin sıhhatin ʿâlemin sıhhatine sebebdir. Pes senin vücûd-ı şerîfin bir ʿârıza ile ve bir marazla derdli ve zahmetli olmasun.”[209]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Cemî ʿ etrâf-ı ʿâlemin selâmeti senin selâmetindedir, hiçbir derd ile senin cismin derdli olmasun. ”[210]

Sûdî, beyitte geçen “heme-âfâk”tan kastedilenin ‘âlemin bütünü’ olduğunu ifade eder. Geleneksel şerh anlayışının en bariz metodunun görüldüğü Sûdî şerhi, metinde kullanılan kelimelerin, metnin kontekstine en uygun olanını okuyucuya gösterir. Beyitte geçen “ârıza” sözcüğünün “maraz”, “şahıs” lafzının “vücûd”, “derd-mend”in ise “dertli” olduğu yazılmıştır.[211]

Sûdînin deyimiyle cânân, “cümle ʿâşıkın cânı” olduğundan dolayı onun başına gelecek bir sıkıntı dünyanın başına gelmiş gibidir.

Bu beyitte Sûdî, muhatabı “cânân” ya da muayyen bir kişi olarak alırken; Konevî, şairin “pîr-i kâmil”e seslendiğini söylemektedir:

---

209 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454
210 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452
211 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** 453

“Ey vâris-i râhmete’l-lil âlemin olan pîrim, cemîʿ etrâf-ı âlem halkının dînen ve dünyeviyyen selâmeti senin selâmetindedir. Hemân senin huzûr-ı kalbine maniʿ olan hiçbir derd ile senin cism-i mübârekin derdli olmasun.” [212]

III. BEYİT

جمال صورت ومعنى زيمن صحت تست ❋ كه ظاهرت دژم و باطنت نژند مباد

CEMÂL-İ SÛRET Ü MAʿNÂ Zİ YÜMN-İ SIHHAT-I TUST

Kİ ZÂHİRET DEJEM VE BÂTINET NEJEND ME-BÂD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Hüsn ü cemâl-i sûret ve maʿnâ senin mübarek sıhhatindedir. Pes imdi zâhirin marazdan ve kaygudan solmış ve bâtının kaygulu olmasun…”[213]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Ehl-i sûretin ve ehl-i maʿnânın cemâli senin sohbetin berekâtındadır ki zâhirin burtarmış ve bâtının gussalu olmasun.”[214]

Bu beyit şerhinde, iki şârihin gazele baktıkları perspektifin farklılığını ortaya koyacak bir nüans göze çarpmaktadır. Konevî şerhinde birinci mısradaki “sohbet” [215] olarak geçen lafız, Sûdî şerhinde “sıhhat” olarak geçmektedir: [216]

❋ جمال صورت ومعنى زيمن صحبت تست ❋

Belki de bir yanlış okuma sonucu Vehbî Efendi metninde “sohbet” şeklinde yer alan mısra, şârihin gazellere yaklaşım tarzındaki sûfiyane ruha da uygundur. Diğer yandan lafzın Sûdî tarafından “sıhhat” olarak alınması şârihin gazelin en

---

212 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452
213 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454
214 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452
215 “Cemâl-i sûret ü maʿni zi yümn-i sohbet-i tost.” **a.e.,** s.452
216 “Cemâl-i sûret ü maʿni zi yümn-i sıhhat-i tost.” Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454

başındaki rivayetiyle uyumluluk arzetmektedir. Dolayısıyla iki yorumcu, şerhte kendi tutumlarına en uygun şekli kullanmışlardır.

Gazelin hasta bir kişiye yazıldığını söyleyen Sûdî, "dejem" ve "nejend" kelimeleri arasındaki farkı incelikle Türkçe'ye tercüme etmiştir. "Dejem", 'zâhir'in sıfatı olarak 'buruşmuş', solmuş'; "nejend" kelimesi ise 'bâtın'ın sıfatı olarak, 'gussalı' diye çevrilmiştir. [217]

IV. BEYİT

درین چمن چو درآید خزان یغمایی * رهش بسرو سهی قامت بلند مباد

DER ÎN ÇEMEN ÇÜ DER ÂYED HAZÂN-I YAĞMAÎ

REHEŞ BE-SERV-İ SEHÎ KÂMET-İ BÜLEND ME-BÂD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Çünki bu dünyâ çemenine hazân, yağmacılığla gele yaʿnî evrâk-ı eşcârı fenâya vire, ol hazâne veya ol hazânın toğrı bülend kâmetli serv cânibine yolı bulmasun…"[218]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Yağmacı hazân çünki bu çemene gele, bülend-kâmet serv-i sehîye ânın yolı olmasun."[219]

Sûdî'nin belirttiği üzere güz mevsimi, insanın dünya yaşamındaki faniliğine bir vurgudur:

"Çünki bu dünyâ çemenine hazân, yağmacılığla gele yaʿnî evrâk-ı eşcârı fenâya vire, ol hazâne veya ol hazânın doğru bülend kâmetli serv

217 **a.e.,** s.454
218 **a.e.,** s.454
219 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452

cânibine yolı bulmasun veya yolı olmasun. Hâsılı, çünki halk-ı ʿâleme emrâz ve eskâm-ı muhtelife ʿârız ve târî’ ola sana ʿârız ve târî’ olmıya dimekdir.”[220]

Konevî ise yukarda yapılan yoruma uygun olarak, metindeki “güz”ü, “râh-ı istikâmet üzre yol alan pîr-i destgîre musallat olacak nefs ve şeytan” olarak almıştır:

“Ey pîr-i destgîr-i rûşen-zamîrim enbiyâ ʿaleyhim selâmdan mâʿadâların me’mûniyyeti maktûʿ olmadığı hikmetinden içün hazret-i Kerîm ve Rahîm-i lâ-yezâlden dilerim ki siz kerimu’ş-şiyem efendimizi ravza-i tevhîdde ve bâğ-ı meʿârif ve kerâmât-ı ledünniyye-i temcîdde likâullâha vâsıl olıncaya kadar sâbit kadem eyleyüp yağmacı olan hazân-ı ihticâbdan ve hizlân ve iftirâkden masûn ve mahfûz eyleyüp râh-ı istikâmetde sad-hezâr cân bahş itmekle hâsıl eylediğin ʿâlî kadrine nefs ve şeytânın yolı olmasun ve eli irmesün.”[221]

V. BEYİT

در آن بساط که حسن تو جلوه آغازد * مجال طعنهٔ بدبین و بد پسند مباد

DER ÂN BİSÂT Kİ HÜSN-İ TÛ CİLVE ÂGÂZED

MECÂL-İ TAʿNE-İ BED-BÎN VE BED-PESEND ME-BÂD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Ol makâmda ki senin cemâlin cilveye başlıya, yaʿnî ʿarz-ı cemâl eyleye bed-bîn ve bed-pesend düşmenin taʿnına mecâl olmasun…”[222]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Ol bisâtda ki senin hüsnün cilveye şüruʿide, yaramaz göricinin ve yaramaz begenicinin taʿneye mecâli olmasun.”[223]

---

[220] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454
[221] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452
[222] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454
[223] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452

Birinci mısradaki “Bisât”, Sûdî metninde “makâm” olarak geçer:

دران مقام که حسن تو جلوه آغازد

مجال طعنهٔ بدبین و بد پسند مباد

DER ÂN MAKÂM Kİ HÜSN-İ TÛ CİLVE ÂGÂZED
MECÂL-İ TAʿNE-İ BED-BÎN VE BED-PESEND ME-BÂD

Buna göre Sûdî beyti şu şekilde yoruma tabi tutar:

> “Ol **makâmda** ki senin cemâlin cilveye başlıya, yaʿnî ʿarz-ı cemâl eyleye bed-bîn ve bed-pesend düşmenin taʿnına mecâl olmasun, yaʿni sana yaramaz bakışlı ve yaramaz begenici düşmen taʿn eylemege kâdir olmasun.”[224]

“Bed-pesend” ve “bed-bîn” kelimelerini, Sûdî ve Konevî “yaramaz beğenici” ve “yaramaz görücü” olarak çevirmişlerdir.

Konevî şerhinde, birinci mısradaki “makâm”, “bisât” olarak geçer: Buradaki “bisât”ı, “döşek” olarak çevirdikten sonra “maʿnâ-yı işâreti” kısmında bu alana “bisât-ı kurbiyyet-i ilâhîyye” (ilâhî yakınlık alanı) demiştir:

> “Ol bisât-ı kurbiyyet-i ilâhiyyede mahzâ ʿinâyet-i hak olan ʿulûm-ı ledünniyye ve kerâmât-ı ʿaliyye cilve idüp ve zuhûr itdikde satvet-i celâl-i envâr-ı lâhûtiyyenin istîlâsından hasûd-ı bed-bînin ve kerâmât-ı evliyâyı hak bilmeyüp tahsîn itmiyen ʿadû-yı bî-dînin bir dürlü taʿna mecâlü olmasun.”[225]

Sûdî gazelin bir geçmiş olsun mesajı olarak kaleme alındığını ifade etmiştir. Konevî şerhinde “bisât” olarak geçen ve yere serilen her türlü yaygı için kullanılan kelimeye Sûdî, “bisât” yerine, “makâm”ı kullanmayı uygun bulmuştur. Esasında, Konevî’nin “döşek” diye çevirdiği “bisât”, esasında Sûdî’nin yorumuna uygun düşmektedir. Zira şiirin, hastalanmış bir muhataba yazmış olunabileceğini Sûdî, gazelin daha başında belirtmişti.

---

224 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454
225 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452-453

Ayrıca kötü niteliklerin geçtiği her yerde, her fırsatta “rakîb”e göndermeler yapan iki şârihin, “bed-bîn” ve “bed-pesend” gibi iki kötü sıfatın geçtiği bu beyitte, “rakîb”ten hiç bahsetmemeleri de dikkat çekmektedir.

VI. BEYİT

هر آنکه روی چو ماهت بچشم بد بیند ❋ در آتش تو بجز جان او سپند مباد

HER ÂN Kİ RÛY-I ÇÜ MÂHET BE ÇEŞM-İ BED BÎNED

DER ÂTEŞ-İ TU BE CÜZ CÂN-I Û SİPEND ME-BÂD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Her ol kimse ki senin ay gibi yüzine yaramaz gözle baka, yaʿni sana yaramaz nazar ile, gam âteşinden gayrı nesnenin üzerine ânın cânı sipend olmasun…”[226]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Her ol kimse ki senin ay gibi yüzine çeşm-i bed ile nazar ide senin âteşinde ânın cânından gayrı sipend olmasun.”[227]

Sûdî bu beyti “mahsûl-i beyt” kısmında beyti tercüme etmekle yetinmiştir:

> “ Her ol kimse ki senin ay gibi yüzine yaramaz gözle baka, yani sana yaramaz nazar ile, gam âteşinden gayrı nesnenin üzerine ânın cânı sipend olmasun, ya’nî cânı gam âteşine yansun ve gamdan halâs bulmasun.”[228]

Sipend, “üzerlik tohumu ki tütsülük de denir. Ateşe atılınca çıtırtı yapar. Nazar değmemesi istenilen veya nazar değdiği sanılan çocuk veya kimsenin üzerinde, içinde âteş bulunan bir kap gezdirerek üzerlik yakarlar. Ocakta veya

---

226 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454
227 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.453
228 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454

mangalda yakarak tüttürürler. Tohumlar çıtırdadıkça musallat olan cinler dağılırmış."[229]

Konevî ise beyti 'yenzurûne ileyke nazare'l-mağşîyyi'[230] ayeti çerçevesinde açıklamayı uygun bulmuştur.[231]

Vehbî Efendi esasında şiirleri şerh ederken, bu metinlerin çift göstergelerinden adeta haberdardır. Şârihin metinleri ele alırken atıfta bulunduğu ayet ve hadisler konudan bazen çok uzak kalmakla birlikte, çoğu metinlerde bu atıflar isabetli olmaktadırlar. Bu şârihin metinleri şerhinden, bunlar üzerinde düşündüğü ve kendisinin de iyi bir Kur'an bilgini olduğu sonucu çıkarılabileceği kanaatindeyiz.

VI. BEYİT

شفا ز گفتهٔ شکر فشان حافظ جو * که حاجتت بعلاج گلاب وقند مباد

ŞİFÂ Zİ GÜFTE-İ ŞEKER-FEŞÂN-I HÂFIZ CÛ

KE HÂCETET BE ʿİLÂC-I GÜLÂB Ü KAND ME-BÂD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "…şifâyı Hâfız'n şeker-feşân kelâmından iste, yaʿnî marazında Hâfız'ın şeker gibi şîrîn eşʿârını oku ki ʿilâc-pezîr olasın tâ ki gülâb ve kand ilâcına muhtâc olmayasın…"[232]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Şifayı Hâfız'ın şeker saçıcı sözinden iste ki gülâb ve kand ʿilâcına sana hâcet olmasun."[233]

---

[229] A. Talat Onay(1993): **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Ankara, TDY, s.374
[230] "Kalplerinde hastalık olanların ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün." Kur'an, Muhammed, 20/47
[231] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452-453
[232] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454
[233] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.452-453 (not:nüshada sayfa no'su sehven 435 olarak geçmiştir.)

Beytin en başında gazelin hasta bir dosta yazıldığını bildiren Sûdî, bu son beyitte de aynı şekilde beyti şerh etmiştir:

> "Hâce marîz olan dôstına hitâb idüp buyurır: şifâyı Hâfız'n şeker-feşân kelâmından iste, yaʿnî marazında Hâfız'ın şeker gibi şîrîn eşʿârını oku ki ʿilâc-pezîr olasın tâ ki gülâb ve kand ʿilâcına muhtâc olmayasın."[234]

Esasında Hâfız'ın tanınmış şiirlerinden olmayan bu gazel, Sûdî ve Konevî gibi iki şârihin hem metinlere yaklaşım tarzını hem de metne baktıkları noktayı gözler önüne sermesi bakımından son derece manidardır. Çünkü son derece güncel bir konu üzerine söylenmiş gazel, Vehbî Efendi'nin yorumuyla büsbütün derin, ifrânî, tasavvûfî anlamları olan bir şiire dönüşmüştür. Bu son beyte kadar şairin 'pîr-i dest-gîr'e hitap ettiğini yorumlayan Konevî bu mısralarda şairin "Ey sâlik, eger derûn ʿilletlerine şifâ ve derd-i ʿışk-ı ilahîyeye devâ istersen, Hâfız'ın lisân-ı gayb ile lezzet-i rûhânî bahş idici kelimât-ı kudsiyyelerinden taleb eyle" diyerek sâlike hitap ettiğini söylemiştir.[235]

"Gülâb" ve "kand" kelimelerinin kullanımından, kendisine iyileşmesi için dua edilen kişinin hastalığını bile çıkarabileceği böyle bir gazele irfânî bir anlam yüklemek aşırı bir yorumun ürünü olduğu kanaatindeyiz.

3.6. VI. Gazel

I. BEYİT

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید ❁ گفتم که ماه من شو گفتا اگر بر آید

GÜFTEM GAM-I TÛ DÂREM GÜFTÂ GAMET SER ÂYED

GÜFTEM Kİ MÂH-I MEN ŞEV GÜFTÂ EGER BER ÂYED

---

234 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.454-455
235 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s 453

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Cânâne didim senin gamın tutarım, cânân da didi: Gamın dükene ve temâm ola… Cânâne didim ki benim mâhım ol, yaʿni mâh gibi üstime tâliʿol, cânân didi: eger kolay gelürse…"[236]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Mâhbûba eyitdim, senin gamın tutarım, eyitdi: gamın başa gelür. Didim ki benim mâhım ol, didi eger kolay gelirse." [237]

Bu gazelde sorular bütünüyle retorik, cevaplarsa hayalidir. Bir kurgu üzerine bina edilmiş olan şiirde sevgilinin rolü "istiğnâ"dır. Sevgiliye düşen bu rol, metindeki şiirsel gerilimi artırdığı gibi, sevgiliyle konuşma süresini de uzatmaktadır. Sûdî'nin de dediği gibi bu tür bir diyalog, 'ilm-i bedîʿ'den bir parçadır. [238]

İki yorumcunun kelimeleri tercümelerindeki ayrım bu beyitte de göze çarpmaktadır. Konevî genel yaklaşım tarzı olarak kelimeleri ('ser-âyed', 'başa gelmek' gibi) motamot karşılıklarla tercüme etmiştir.[239] Böyle bir tercümenin, analize konu edilen sözcüğün öz dilindeki bileşenlerini göstermesi bakımından, bir faydası olacağı endişesiyle tercih edildiği kanaatindeyiz. Sûdî ise aynı fiili, "dükenmek, temâm olmak" şeklinde çevirmeyi daha uygun bulmuştur. Sûdî, beyti yorumlarken bir parantez açarak "gamet ser-âyed" cümlesinin yorumunda hataya düşen bazı yorumcuları da tenkit edip kendi kanaatini belirtmektedir. "Ser-âmeden" filinin metnin gelişine göre "gamın gitsin" yani "bitsin" anlamında, dua şekliyle kullanıldığını bildiren Sûdî, "gamdan kurtulasın ve sevgiliye kavuşasın" anlamıyla yorumlanamayacağını vurgulamaktadır:

---

236 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.540

237 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.539

238 "Bu gazel temâm suâl ve cevâb tarîkıyle vakiʿ olmuş. Bu üslûb ilm-i bedîʿden bir sanʿatdır ki suâl ü cevab dirler." Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.539

239 "Mâhbûba eyitdim senin gamın tutarım, eyitdi gamın başa gelir." Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.539

"Cânâne didim senin gamın tutarım, Cânân da didi, gamın dükene ve temam ola, du ̂âdır gamın gitsin ve temâm olsun dimekdir. Bu du ̂âda iki duâ mana melhûzdur: **visâl müyesser ola ve gamdan halâs bulasın** dimek ola ve beni sevmeden ferâgat idüp ve gamdan kurtılasın dimek ola. Hâsılı iki ma ̂nâ ile inşâ tarîkıyle vâki ̂dir. Ahbâr tarîkıyle ahz idüp **gamdan halâs bulursın diyen bî-haber imiş**. Cânâne didim ki benim mâhım ol, ya ̂ni mâh gibi üstime tâli ̂ol, cânân didi: eger kolay gelürse, yâ ̂nî tâli ̂n müsâ ̂id olursa senin mâhın olup üstine per salup tulû ̂ ideyim." [240]

Konevî, metinde geçen diyalogun peygamberle konuşmaya yorumlanabileceği fikrindedir:

"Bu hitâb, raûf ve rahîm olan mefhar-ı mevcûdât aleyh-i efdalu't-tehâyâ ve's-salavât hazret-i resûlümüz ve iki cihânda ümîdimiz ve destgîrimiz habîbullâh Muhammedi'l-Mustafâ sallallâhu te ̂âla ̂aleyhi vesellem efendimize olsa güzeldir ki buyurur: 'Didim ki yâ Resûlallâh, senin mâye-i şâdî olan derd ve gamın tutarım. Buyurdı ki bu gamda sâbit ol, senin gamın başa gelür ki cemî ̂gamlardan halâs olursın. Didim ki sende olan nûr-ı ilahîyye ile benim kalbimi dahî nûrânî kıl tâ ki zulmet-i beşeriyyeden halâs olalım. Buyurdı ki eger mukadderinde var ise ve ̂avn-ı Bâri bahtına yâr olursa iderim." [241]

Beyitte geçen "mâh" Konevî'ye peygamberin yüzünü çağrıştırmış olacak ki yorumcu, metindeki gamın, peygamberin sevinç sebebi olan gamı olarak yorumlamıştır. Vehbî Efendi'nin yorumuna dikkat edilecek olursa şârih, şiirdeki muhatabı tayin konusunda bilinçli şekilde şahsî bir tasarrufta bulunarak, "Bu hitâb… iki cihânda ümîdimiz ve destgîrimiz habîbullâh Muhammedi'l- Mustafâ sallallâhu te ̂âla ̂aleyhi vesellem efendimize olsa güzeldir…"[242] Şeklinde bir cümle kurmuştur.

II. BEYİT

گفتم زمهر بانان رسم وفا بیاموز ❊ گفتا زماهرویان این کار کمتر آید

GÜFTEM Zİ MİHR-BÂNÂN RESM-İ VEFÂ BEYÂMÛZ

GÜFTÂ Zİ MÂH-RÛYÂN ÎN KÂR KEMTER ÂYED

---

240 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.540
241 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.539-540
242 **a.e.,** s.539

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Cânâne didim mihr-bânlardan vefâ resmi öğren. Ol da didi ki mâh-rûlardan bu iş hiç gelmez…"[243]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Didim mihr-bânlardan vefâ resmini öğren. Didi mâh-rûylardan bu iş azrak gelir."[244]

Sûdî "mihr-bân"dan "dilberân"ın kastedildiğini not etmiştir.[245] Kelime analizinde son derece özenli davranan Sûdî'nin bu yorumunun beytin ruhuyla örtüşmediği fikrindeyiz. Şairin, metindeki muhataptan istediği şey, 'vefâdar' insanlardan "vefâ"yı öğrenmesidir. Sûdî'nin yorumuna göre 'ay yüzlü sevgili', vefâyı 'dilber' olanlardan öğrenmelidir. Oysa Sûdî bu beytin şerhinde 'ay yüzlü' güzellerden vefâ beklemenin yanlışlığı üzerinde ısrarla durmaktadır. Dolayısıyla şairin seslendiği kişiyi, kendisinden vefâ beklemenin manasız olduğu 'dilber'lere yönlendirmesi anlamsız görünmektedir. Kanaatimizce 'mihr-bân'nın en uygun karşılığı, beytin bağlamına uygun olan Konevî şerhindeki "merhametliler" tanımıdır.[246]

Konevî metinde geçen "mihr-bân"ı da peygambere yorarak, mısrayı "peygamberin kendilerini hatırda tutması için bir talep" şeklinde yorumlamıştır. Şârihe göre bu talep, Allah dostlarının en büyük belalara düçar olmaları nedeniyle karşılıksız kalmıştır:

"Didim yâ Resûlallâh, bize kereminle mâhbûb-ı Hüdâ olanların vefâsı sûretiyle muʿâmele eyle. Buyurdı ki (eşeddü'l- bela ʿala'l-enbiyâ)[247] ilh… sırrınca envâr-ı ilahîyyenin mezâhiri olanlardan bu iş azrak gelür ki anlar sıfâtullâh ile mevsûf oldıkları içün kerem ve ihsânı derd ü belâya giriftâr

243 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.540
244 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.540
245 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.540
246 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.540
247 **a.e.,** s.540

itmekle bahş idicilerdir, yaʿnî râh-ı ʿışkda derd ü belâyı çekmedikce vefâya iremezsin.” [248]

Vehbî Efendinin bu şiirin muhatabı olarak, “mürşid-i kâmil”i değil de Hz. Muhammed’i alması dikkat çekicidir. Gazelde kullanılan mazmunlar kolayca irfânî bir düzlemde yorumlanabileceğinden olsa gerek, Vehbî Efendi şerhi, yer yer tutarlı bir yol takip etmeyi başarmıştır. Yalnız bu beyitte olduğu gibi karakterize edilen sevgili tipinin özelliklerinin Hz.Muhammed’e uygulanmış olması yorumda aşırılığın sonucu olduğu fikrindeyiz.

İki şârih de bu edebiyatta konu edilen aşkın niteliklerinden haberdardır. Dolayısıyla idealize edilen aşk, zaten büsbütün birbiriyle çelişik durumlarla ayakta kalmaktadır. Aşığın beklentileriyle sevgilinin istiğnası arasındaki bu uçurum şiiri ve aşkı besleyen bir damardır.

Konevî, “kemter âyed” tabirini “azrak gelir” şeklinde yorumlarken[249]; Sûdî bu tabiri şöyle yorumlamıştır:

“Cânâne didim mihr-bânlardan vefâ resmi öğren. Ol da didi ki mâh-rûlardan bu iş hiç gelmez yâʿni mâh-rular vefâdar olmaz cefâkâr olur, bunun maʿnâsını ‘eksik gelür’ diyenler ziyâde eksik söylemişler.” [250]

III. BEYİT

گفتم كه برخيالت راه نظر ببندم ✵ گفتا كه شب روست او از راه ديكر آيد

GÜFTEM Kİ BER-HAYÂLET RÂH-I NAZAR BE-BENDEM

GÜFTÂ Kİ ŞEB-REV EST Û EZ RÂH-I DÎGER ÂYED

---

[249] **a.e.,** s.540
[250] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.540

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt:

> "Didim ki hayâline nazar yolın bağlarım… cânân didi ki benim hayâlim şeb-revdir, yaʿnî ʿayyâr-ı pür-fen ve bisyâr dânişdir, bir gayrı yoldan dâhil olur…"[251]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Didim ki senin hayâlin üzre nazarım yolın bağladım, didi: ol şeb-revdir ve ʿayyârdır gayri yoldan gelür…"[252]

Sûdî'nin deyimiyle Hâfız, muhatabına "hayâlin göz yolundan gönle varmasın" demektedir:

"Didim ki hayâline nazar yolun bağlarım yaʿni hayâlin göz yolundan gönle varmasın." [253]

"Şebrev" tabiri "gece yürüyen" ilk anlamıyla, "çapulcu, gece soyguncusu, dolandırıcı" manalarını da içerir. Bu beyitte, sevgilinin imajına bir de dolandırıcılık eklenir. Çünkü sevgili Sûdî'nin deyimiyle, "ayyâr-ı pürfen ve bisyâr- dâniş"tir" [254]

Sûdî, bu beytin şerhinde insanın sadece göz vasıtasıyla aşık olmayacağını bazen kulak yani duymak ile de aşık olabileceğini not etmiştir:

> "… ʿışk ve muhabbet hemân görmeklikle olmaz, belki âdem kulaktan da ʿâşık olur. Hâsılı, taʿâşşuk hemân nazara münhasır değildir, işitmekle de olur."[255]

---

251 **a.e.,** s.540
252 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.540
253 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.540
254 **a.g.e.,** s.540
255 **a.g.e.,** s.540

Vehbî Efendi'nin yorumları ise bu beyitte de görüldüğü üzere "metin karşısında şartlanmışlık" olarak nitelenebilecek türdendir. Vehbî Efendi için metinler bir yere işaret etmemekte; aksine bu şârih, metni kendi meşrebinin eğilimli olduğu yere doğru gütmektedir. Metinde geçen ifadeler Mevlevî terbiyesiyle büyümüş şârihin zihnine, doğal olarak bir takım dini motiflerle süslü anlamlar çağrıştırmaktadır. Hâfız, "hayâline nazar yolunu kapayacağım" dediğinde, şârihin aklına "mâsivâ" gelmekte ve beyti de bu doğrultuda yoruma tabi tutmaktadır:

"Didim senin hayâlin üzre nazarım bağladım, gayrı hayâllerden kaṭ'-ı nazar eyledim. Buyurdı ki, bâsîret üzre ol ve ihtimâm eyle ki ol hayâlât-ı mâsivâ bir ʿayyârdır ki gizlüce kalbine girer ve seni mahcûb eyler."[256]

IV. BEYİT

گفتم كه بوى زلفت گمراه عالمم كرد * گفتا اگر بدانى هم اوت رهبر آيد

GÜFTEM Kİ BÛY-I ZÜLFET GÜMRÂH-I ʿÂLEMEM KERD

GÜFTÂ EGER BEDÂNÎ HEM ÛT REHBER ÂYED

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Cânâne didim ki senin bûy-ı zülfin beni gümrâh-ı ʿâlem eyledi. Cânân didi, eger bilürsen sana bûy-ı zülfimdir kılaguzlık eyleyen yaʿnî yine bûy-ı zülfimdir sana tarîke delil gelen."[257]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Didim ki senin zülfin râyihâsı beni âlemin gümrâhı eyledi. Didi eger bilürsen hem ol sana rehber gelür."[258]

Kelimelerin itinayla tahlillerinden sonra iki yorumcu da benzer ifadeler kullanırlar. "Güm-râh" "yolu kaybetmiş, " Sûdî'nin deyimiyle, "yolu azmış, yolu

[256] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.540
[257] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.540
[258] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.540

yatırmış" kimsedir. Dolayısıyla yolunu kaybetmiş kimse Sûdî'nin tabiriyle bir kılavuza gereksinim duyacaktır. [259]

Vehbî Efendi ise, yukarda işaret edildiği gibi, bir takım ayet ve hadislerle beyti şerhe çabalamıştır. Bu beytin yorumunda ise "velâ yehâfuna levmete lâimin"(kınayıcının kınamasından da korkmazlar) ayetini getirmiştir. Esasında Hâfız gibi bir şairin şiirlerini anlamak için adeta bir mihenk taşı vazifesini gören ve "melâmeti" öğretinin temel çıkış noktasını ifade eden bu ayet, Vehbî Efendi'nin gözünden kaçmamıştır:

> "Didim ki (velâ yehâfune levmete lâimin[260]) sırrına mazhariyetim içün hufât ve ʿurât senin evsâf-ı cemîlin ile ittisâf râyihâsı ʿâlem halkının sûret-perestleri ʿindinde beni gümrâh eyledi. Buyurdı ki eğer bilür isen ol sûret mülkini harâb idüp menfûr-ı halk olmaklığın senin makbûl-ı Hak olmaklığına rehberdir."[261]

Vehbî Efendi bazen Hâfız'a, önce kendisinin rahatça şerh edebileceği sözler söyletmiş, daha sonra bunları açıklamaya koyulmuştur denebilir. Bu tür şerh yöntemi, metinleri belli bir öğretiyi açıklamaya yönelik bir malzeme gibi kullanmaya açık bir yöntemdir. Burada da görüldüğü şârihin zihniyeti, metni adeta istenilen belli bir hedef doğrultusunda yönlendirmiştir.

V. BEYİT

گفتم خوش هوایی کز باغ عشق خیزد ✻ گفتا خنك نسیمی که ز کوی دلبر آید

GÜFTEM HÜŞÂ HEVÂYÎ K'EZ BÂĞ-I IŞK HÎZED

GÜFTÂ HÜNÜK NESÎMÎ Kİ Zİ-KÛY-I DİLBER ÂYED

---

[259] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s. 540
[260] "(bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasında da korkmazlar." Kur'an, Maide, 5/54
[261] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.540

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Didim ne hoşdır bir hevâ ki bağ-ı ʿışkdan kalkar yaʿnî zâhir olur. Didi bir nesîm-i mübârekdir ki kûy-ı dilberden gelür…"[262]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Didim hey ne latîf bir hevâ ki ʿışk bâğından kalkar. Didi mübarekdir şol nesîm ki dilber mâhallesinden gelür."[263]

Bu beyitte, Sûdî ve Konevî arasında, şerhte herhangi bir ihtilaf ortaya çıkmamıştır. Sûdî[264] ve Vehbî Efendi, "serin" manasına gelen "hünük" kelimesini "mübarek" olarak tercüme ettikten sonra, birinci mısradaki "ber-hâsten" fiilini, birebir Türkçe karşılığıyla "kalkmak" olarak yorumlamışlardır.[265]

Vehbî Efendi sevgilinin bu yargısını, sûfiyane bir tabirle tasavvuftaki mertebeler olarak yorumlamıştır:

"Didim ʿışk ve muhabbetden hâsıl olan hevâ ve sevdâ ne güzel hevâdır buyurdı ki ʿışk ve muhabbet hevâsı nisbet eyleyene ednâ ve nâkıs mertebedir. Havâs mertebesidir ândan aʿlâ ahassu-l-havâs mertebesidir ki şol nesîm ve rîh-i rahmân ile tâʿbir olunan feyz-i bilâ- vâsıta ancak taraf-ı Hak'dan gelür." [266]

VI. BEYİT

گفتم که نوش لعلت ما را بآرزو کشت ❁ گفتا تو بندگی کن کو بنده پرور آید

GÜFTEM Kİ NÛŞ-I LAʿLET MÂ-RÂ BE-ÂRZÛ KÜŞT

GÜFTÂ TÛ BENDEGÎ KÜN K'Û BENDE-PERVER ÂYED

262 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.541
263 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.540
264 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.541
265 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.541
266 **a.e.,** s.541

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Didim ki nûş-ı laʿlin bizi ârzû ile depeledi, yaʿnî lebin ârzûsıyle helâk oldık. Didi ki sen bendelik eyle yaʿnî bendeye lâzım ve izhâr-ı vazîfe eyle ki nûş-ı laʿlim bende-perverlik eyler…"[267]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Didim ki senin ʿasel gibi lezîz lebin bizi ârzû ile öldürdi. Didi sen bendelik eyle ki o bende-perver gelür."[268]

Sûdî "Nûş"u, "tatlı ve bal" olarak tercüme ettikten sonra, birinci mısrada kullanılan "küşten" (öldürmek) fiilini de "depelemek" olarak çevirmeyi uygun bulmuştur. [269]

Sûdî, beyti yorumlarken ilk anlam tabakasını vermekle yetinirken; Konevî bu iki yönlü bir dil kullanan şairin şiirlerine her gazelde olduğu gibi burada da tasavvûfî yorumuna sadık kalarak, beyitte seslenilen kişinin, Hz. Muhammed olduğunu söyler:

"Didim yâ Resûlallah senin lisân-ı dürer-bârından ısdâr buyurdığın ehâdîs-i şerîfeler ve lezâiz-i rûhâniyyeler ârzûsı bizi helâk eyledi ve senin vuslatın iştiyâkı bizi perîşân eyledi. Buyurdi ki esteʿîzu billâh (vemen yutiʿillâhe ve'r-resûle fe-ûlâike maʿallezîne enʿamallâhu ʿaleyhim[270]) el-âyeti sırrınca sen kullukda ve itâʿatde ol, Hüdâ-yı lem-yezel hazretleri seni hıfz ve terbiyye ile münʿam ʿaleyhim olan enbiyâ ve evliyâ kullarıyla haşr ve ânlardan cüdâ eylemez." [271]

Aslında Konevî'nin bu tür gazellerde takip ettiği şerh metodunun sûfiyane oluşu, gazellerin şairinden kaynaklanan, muhtelif yorumlara açık şiir tarzından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Çünkü Hâfız, mısralarını inşa ederken birbirinden ince

267 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.541
268 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.541
269 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.541
270 "Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler." Kur'an, Nisa, 69/4
271 Vehbî-i Konevî, a**.g.e.,** s.541

çizgilerle ayrılan hareketli bir sevgili tablosu çizer. Bu tablo, bakan kişinin durduğu yere göre şekillenmektedir.

Bu beyitte iki şârihin yorumları birbirlerine oldukça yaklaşmıştır. Sûdî de metinde geçen “bendegî kün” ifadesini “vezâif-i ʿubûdiyyeti vücuda getir” olarak yorumlamıştır:

> “…sen vezâif-i ʿubûdiyyet vücûda getür ki benim nûş-ı lebim seni terbiyye ider ve mahrûm komaz.”[272]

Sûdî için adeta “salt tasavvufî” bir yorum tarzı yok gibidir. Metne sadakat açısından Vehbî Efendi’den çok daha tutarlı bir yol takip eden Sûdî, metnin izin verdiği ölçüde yorumda tasarrufta bulunur.

VII. BEYİT

گفتم دل رحیمت کی عزم صلح دارد ❋ گفتا بکس مگو این تا وقت آن درآید

GÜFTEM Kİ DİL REHÎMET KEY ʿAZM-I SULH DÂRED

GÜFTÂ BE KES MEGÛ ÎN TÂ VAKT-I ÂN DER ÂYED

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “Didim senin esirgeyici gönlin kaçan sulha ʿazm ider, yaʿni ne vakt sulha niyyet idüp meyl ider? Didi kimseye bunı söyleme tâ sulh vakti gelince…”[273]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Didim senin rahîm kalbin kaçan sulh kasdın tutar? Didi bunı kimseye dime tâ ânın vakti gelür.”[274]

---

272 **a.e.,** s.541
273 **a.e.,** s.541
274 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.541

Metindeki “sulh”, sevgiliye kavuşmaya, onla buluşmaya denk düşer. Konevî’nin tasavvufî yorumu aslında beyte uygulanabileceği kanaatindeyiz. Çünkü İslâmi prensiplerde Allah’a atfedilen vasıfların en başında bağışlayıcılığı gelmektedir. Sûdî bu beytin yorumunda fazla tasarrufta bulunmaz.

Konevî “va’bud rabbeke hattâ ye’tiyeke’l-yakîn” ayetini de yorumuna ekleyerek “sırrı kimseye ifşâ eyleme tâ ki anın vakti gele” şeklinde ikinci beyti şöyle açıklamıştır:

> “Didim ne zemân senin râhim kalbin bizimle sulh kasdın eyler ve ne zemân size vuslat ve sizinle maʿiyyet hâsıl olur buyurdı ki (vaʿbud rabbeke hattâ ye’tiyeke’l-yakîn)[275] sırrınca sırrını kimseye ifşâ eyleme tâ ki anın vakti gele ve bu ʿâlem-i sûretten tecrîd vâkiʿ ola.” [276]

VIII. BEYİT

گفتم زمان عشرت دیدی که چون سر آمد

گفتا خموش حافظ کین غصه هم سر آید

GÜFTEM ZEMÂN-I ʿİŞRET DÎDÎ Kİ ÇÜN SER-ÂMED

GÜFTÂ HAMÛŞ HÂFIZ K’ÎN GUSSA HEM SER-ÂYED

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “…ey Hâfız zemân-ı ʿişret temâm olup gittiyse zemân-ı gussa ve gam da kalmaz….”[277]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Didim ki ʿişret zemânı gördin mi niçe başa geldi? Didi hâmûş ol ey Hâfız, bu gussa dahî başa gelür.”[278]

---

[275] “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.” Kur’an, Hicr, 99/15
[276] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.541
[277] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.541
[278] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.541

Konevî metninde ikinci beyit şu şekilde yazılmıştır:

گفتم زمان عشرت دیدی که چون سر آمد * گفتا خموش حافظ کین غصه هم سر آمد

"Güftem zemân-ı ʿişret dîdi ki çün ser-âmed
Güftâ hamûş Hâfız k'în gussa hem ***ser-âmed***"[279]

Sûdî, şerhinde şairini belirtmeden metinle aynı temada olan bir beyit de not eder:

شاد بر آنم که درین دیر تنگ * شادی وغم هردو ندارد درنگ

"Şâd ber-ânem ki der în deyr-i teng
Şâdî vü gam her dü nedâred direng"[280]

Konevî, buradaki çabuk geçen zamanın dünya zamanı olduğunu belirterek peygamber ile muhabbetin kavuşmayla son bulacağı kanaatindedir:

"Didim yâ Resûlallah bu serʿîetu'z- zevâl olan ʿumr-i dünyâ ve zemân-ı ʿişret nice müntehâ oldı ve âhire yetişdi dahî murâdım hâsıl olmadı. Buyurdu ki lâ-tahzen ve hamûş ol mâdâm bizim ârzûmızda ve bizim talebimizde oldıkca bu gussa-yı hicrân dahî müntehâ olup bize vuslat ve bizimle maʿiyyet dahî hâsıl olur." [281]

Vehbî Efendi gazelin başından beri muhatabın peygamber olduğunu ifade etmiştir. Sûdî ise bir muhatap tayin etmek yerine metni analiz etmekle yetinmiştir.

Doğal olarak, herhangi bir okuyucuda karşılıklı soru cevaba dayanan metnin tarafları merak konusu olacaktır. Sûdî bu tarafları belirtmekten kaçınırken; Vehbî Efendi hiç kuşkuya düşmeden buradaki muhatabın peygamber olduğunu belirtmiştir.

---

279 **a.e.,** s.541
280 Tercüme:"şuna sevinmekteyim ki şu mukassi tapınakta, ne mutluluk bâkîdir ne de gam"Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.541
281 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.541-542

3.7. VII. Gazel

I. BEYİT

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند ❀ واندران ظلمت شب آب حیاتم دادند

DÛŞ VAKT-I SEHER EZ GUSSA NECÂTEM DÂDEND

V'ÂNDERÂN ZULMET-İ ŞEB ÂB-I HAYÂTEM DÂDEND

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i Beyt: "Dün gice seher vaktinde bana gussadan necât virdiler, yani gussa ve gam-ı ʿişkdan bana halâs virdiler. Hâsılı, cânân beni gam-ı hicrândan kurtardı ve ol zulmet-i şeb-i hicrânda bana âb-ı hayat visâl virdiler…"[282]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Dün gice seher vakti gussadan bana necât virdiler ve ol zulmet-i şebde bana âb-ı hayat virdiler."[283]

Hâfız'ın "dûş didem ki melâik", "der ezel pertev-i hüsnet" ve "sâlhâ dil taleb-i câm-ı cem ez mâ mîkerd" gazelleri irfânî alanda söylenmiş en görkemli şiirler olarak kabul edilirler.

Sûdînin "elsine-i sâbıka"dan kinaye dediği dûş (dün gece) ifadesi burada biraz daha muayyen bir zaman dilimi için kullanılmıştır. Rivayetlerde ismi "Şâh-ı Nebât" olarak geçen Hâfız'ın bir de sevgilisi vardır. Eğer böyle bir rivayet doğru olsa bile, bu ilişkinin niteliği ve boyutları hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sûdî de bu rivayeti göz önüne alarak beyti şerh etmiştir. Şârihe göre, Hâfız'ın sevgilisi bir sabah vakti, evini teşrif eder, bunun üzerine şair bu gazeli kaleme alır:

---

282 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.603
283 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.603

"Rivayet olunur ki Hâce'nin cânânı bir seher hânesine gelüp, müşerref eyler. Hâce dahi bu gazeli nazma getürür." [284]

Konevî, Sûdî'nin bu rivayetinden bağımsız olarak beyti şerh etmiş ve beyti, tarikat yolundaki dervişin, kendi çabalarıyla "zulmet-i beşeriyye"den kurtuluşuyla açıklamıştır:

"Rûz u şeb tâʿât ve tazarruʿ ve niyâz ile saʿy ve mücâhede idüp cezbe-i râhmana ve nefha-i yezdâna ʿadem-i vusûldan gam-nâk idim. Bihamdillâh dün gice vakt-ı seherde erhamü'r-râhimîn olan feyyâz-ı mutlak beni ol gussadan halâs idüp âb-ı hayât-ı ebedî olan cezbe-i râhmani ve şarâb-ı lâyezâli olan feyz-i ilâhî ve nefha-i yezdâni sundılar ve envâr-ı Hüdâ ile dil ve cânım münevver olup zulmet-i beşeriyyeden necât buldım." [285]

İleriki beyit şerhlerinde görüleceği üzere Vehbî Efendi de Hâfız'ın böyle bir sevgilisi olduğu rivayetini nakletmekle beraber, gazelin hemen başında, yorumuna tasavvûfî öğeler serpiştirerek bu rivayet doğrultusunda metni şerhe tabi tutmamıştır. Sûdî ise gazelin başında şiirin yazılma sebebini göstererek metni bu minvalde şerhine konu etmiştir.

II. BEYİT

بیخود از شعشعهٔ پرتو ذاتم کردند ✻ باده از جام تجلیٔ صفاتم دادند

BÎ-HOD EZ ŞAʿŞAʿA-I PERTEV-İ ZÂTEM KERDEND

BÂDE EZ CÂM-I TECELLÎ-Yİ SIFÂTEM DÂDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i Beyt: "…cânân hâneye gelicek, beni nûr-ı rûy-ı zât-ı cânân ziyâsından bî-hod eylediler ve câm-ı tecelli-yi sıfat-ı cânândan bâde virdiler…"[286]

---

284 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.603
285 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.603
286 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.**, s.603

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Pertev-i zâtın şaʿşaʿasından beni bî-hod eylediler. Tecelli-yi sıfât-ı câmından bana bâde virdiler." [287]

Sûdî, "şaʿşaʿa"yı son derece fasih bir Türkçe söyleyişle "gölgenin yufka olanı yani koyu olmayan gölge" olarak tercüme ederek, buradaki anlamıyla, "güneş ziyâsı" olduğunu söyler. Metinde geçen "pertev" ise "nûr" olarak yorumlanır. [288]

Konevî ise "şaʿşaʿa" kelimesinde Sûdî ile hemfikir iken "pertev" sözcüğünü "ʿaks" olarak, 'tecelli' kavramını anımsatacak şekilde tercüme etmeyi daha uygun bulur.

Konevî yine Kur'an göndermeli bir yorumla buradaki ışığın, Hz. Mûsa'nın uzaktan gördüğü ateş olduğunu ifade eder:

"Ol tecelli-yi envâr-ı zât-ı ilahîyyenin pertevinden ve ziyâsından beni (ve harre Mûsâ saʿikan)[289]âyet-i celîlesi sırrınca mütehayyir ve ser-gerdân eylediler, yine keremen tecelli-yi sıfat-ı câmından bana bâde virdiler." [290]

Bu beytin, Vehbî Efendi yorumunun metne yaklaşım tarzını bize göstermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Vehbî Efendi'nin okuyucuya sunduğu perspektiften metin okunursa, Musa'nın ateşe doğru gitmesi beytin ana temasıdır.

Hz. Musa da ailesini, yani dünya ile doğrudan bir ilgisi olan bağlarını bir kenara bırakarak ateşe doğru yönelmiştir. Ayetlerle dolu olan şairlerin bilinçleri onları böyle imgelere götürmüştür diyebiliriz. Sûdî ise ısrarla, birinci beytin yorumunda değindiği, şairin sevgilisinin seher vakti evine buyurması hadisesi ile bu beyti de şerhe devam etmiştir. Dolayısıyla sevgili, maşukun evine gelince yüzünün

---

287 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.603

288 " …şaʿşaʿa, gölgenin yufkasına dirler, yani koyu olmayan gölge amma bunda güneş ziyâsı murâddır." Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.603

289 "Musa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana(kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, 'Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' Dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Musa da baygın düştü." Kur'an, 143/7

290 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.603

parıltısından âşık kendinden geçmiştir. Sûdî’nin bu beyti şerh ederken takip ettiği yol ise sıhhati kesin olmayan bir rivayet üzerine olduğu için metni kendi içinde tekrara götüren bir yorum olduğu düşüncesindeyiz.

III. BEYİT

چه مبارك سحرى بود وچه فرخنده شبى ❊ آن شب قدر كه اين تازه براتم دادند

Çİ MÜBÂREK SEHERÎ BÛD VE Çİ FERHUNDE ŞEBÎ

ÂN ŞEB-İ KADR Kİ ÎN TÂZE BERÂTEM DÂDEND

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i Beyt: “Ne mübârek seher ve ne mübârek vakt idi, ol kadr gicesi ki bana bu tâze berâtı virdiler…” [291]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Ne mübârek bir seher ve ne kutlu bir şeb idi o kadr gicesi ki bana bu tâze berâtı virdiler.” [292]

Sûdî bu beyti de sevgilinin, sabah vakti Hâfız’ın evine gelip onu türlü aşk belalarından kurtarmasıyla yorumlar:

> “Ne mübârek seher ve ne mübârek vakt idi ol kadr gecesi ki bana bu taze beratı virdiler. ‘Tâze berât’ buyurdıgı cânânın gelüp bunı beliyye-i firâkden halâs eylediğidir.” [293]

Vehbî Efendi ise beyti tasavvûfî şerh geleneğine sadık kalarak şöyle yorumlamıştır:

> “Ol tecelli-yi envâr-ı zât ve tecelli-yi sıfat kerem ve ihsân olunan seher ne mübârek bir seher idi ve gicesi ne kutlu bir gice idi ki her bir kula bu

---

291 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.604
292 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.604
293 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.604

saʿâdet verilmemişdir. Lakin ol kadr gicesi bihamdillah bana bu tâze berâtı ve bâʿis-i necât ebedî virdiler.”[294]

IV. BEYİT

هاتف آن روز بمن مژدهٔ این دولت داد که بدان جور و جفا صبر و ثباتم دادند

HÂTİF ÂN RÛZ BE-MEN MÜJDE-İ ÎN DEVLET DÂD

Kİ BEDÂN CEVR Ü CEFÂ SABR Ü SEBÂTEM DÂDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i Beyt: “Hâtif ol gün bana bu devletin müjdesini virdi. Yaʿni, cânânın hânemize gelüp müşerref eylediği muştuluğunı ol gün virdi ki cânânın ʿışk ü muhabbeti cefâ ve cevrine bana sabr ve sebât virdiler…” [295]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Hâtif ol gün bana bu devlet müjdesini virdi ki râh-ı ışkda olan ol cevr ü cefâya bana sabr ü sebât virdiler.” [296]

Sûdî, verilen bu müjdeyi cânânın Hâfız’ın evine gelmesi ve bunun da onun çektiği sıkıntılara karşılık bir ödül olarak verildiğini söyler:

“Hâtif ol gün bana bu devletin müjdesini virdi, yaʿni cânânın hânemize gelüp müşerref eylediği muştuluğunı ol gün virdi ki cânânın ʿışk ve muhabbeti cefâ ve cevrine bana sabr ve sebât virdiler, yaʿni cânânın cevr ü cefâsına mütehammil oldığım içün visâli müyesser oldı. Nitekîm şâir buyurur:

“Cefâya sabr iden irer vefâye
Ki bîmâr olana tîmâr îderler.” [297]

Konevî’de yorum, dağlara, göklere teklif edilen yükü kabul eden insanın bu yükü kaldırabileceği müjdesinin verilmesi olarak yapılır:

---

[294] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.604
[295] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.604
[296] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.604
[297] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.604

> "Kerem ber keremi gör ki bana ol gün hâtif-i gayb bu devlet ve bu saʿâdet müjdesini dahî vîrdi ki ey ʿâşık-ı sâdık, semâvât ü arz ü cibâle arz olunup tehammülinden havf ve ebâ eyledikleri râh-ı ʿışkda olan cevr ü cefâye ve tehammül-i emânet-i Hüdâ'ya sana sabr ü sebât virdiler …"[298]

Yazarı aynı olan bir metnin, yorumunun çeşitlenmesi açısından bu gazel son derece dikkat çekicidir. Vehbî Efendi metinde geçen lafızların çağrışımsal olarak yönlendirdiği yere gitmeyi benimsemiştir. Bu yön, dini bir takım göstergelerin ağırlıkta olduğu bir yöndür. Metinde kullanılan ve birkaç anlama gelebilen kelimeler, şârihlerin metni yorumlarken kullandıkları şerh usulünü derinden etkilemiştir.

Sûdî, tespitlerinde, bugün bile kabul görecek, "kelime-bağlam" açısından ilmi yaklaşımlar ortaya koyabilmiş bir şârihtir. Vehbî Efendi'nin ise kendisinin takip ettiği tefsir usulünde bile esaslı bir yeri olan "siyak-sibak" kaidesine sadık kalmadığı kanaatindeyiz. Böylesi bir durum, şerh tekniği açısından sakıncalı bazı sonuçlar doğurmuş, zaten mazmunlarla örtülü olan metni daha da anlaşılmaz kılmıştır. Öyle ki Vehbî Efendi'nin sadece "ma'nâ-yı işâreti" kısmını okuyan bir kişi metnin bir şiir tahlili olduğunu anlamakta güçlük çekebilir.

V. BEYİT

بعد ازین روی من و آینهٔ وصف جمال * که در آنجا خبر از جلوهٔ ذاتم دادند

BAʿD EZ ÎN RÛY-I MEN VE ÂYİNE-İ VASF-I CEMÂL

Kİ DER ÂNCÂ HABER EZ CİLVE-İ ZÂTEM DÂDEND

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i Beyt: "Bundan sonra yani bu zamandan sonra benim yüzim âyîne-i vasf-ı cemâl-i cânânladır…zîrâ ol âyine-yi vasf-ı cemâl-i cânânde cilve-i rûy-ı zât-ı cânânden bana haber virdiler…"[299]

---

298 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.604
299 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.604

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Bundan sonra benim yüzim vasf-ı cemâl âyinesiyledir. Zîrâ bana anda cilve-i zâttan haber virdiler."[300]

Gazel, sûfiyane ıstılahlarla dolu olduğu halde Sûdî, beyitleri ısrarla gazelin başında aktardığı sevgilinin şairin evine gelmesi hadisesiyle şerh etmeye devam eder:

> "Bundan sonra, yaʿni bu zamandan sonra benim yüzim âyîne-i vasf-ı cemâl-i cânânladır. Yaʿni vasf-ı cemâl-i cânân bir âyinedir. Şimdensonra teveccühüm ol âyîneyedir. Hâsılı vasf-ı cemâl-i cânândan münfek olmam. Zîrâ ol âyine-i vasf-ı cemâl-i cânânde cilve-i rû-yı zât-ı cânânden bana haber virdiler. Yaʿni ol âyinede cilve-i cânân müşâhede olunur."[301]

Bu satırların, yazı tekniği açısından, zayıf denebilecek açıklamalar olduğu kanaatindeyiz. Hatta kullanılan bu ve benzeri ifadelerden Sûdî'nin bu şerhin bazı bölümlerini dikte usulüyle vücuda getirdiği ihtimaller arasına katılabilir. Cümlelerin kesik kesik olması ve konuşma üslûbuna yakın olması bizde bu kanaati uyandırmıştır.

Vehbî Efendi'nin yazı üslubu ise burada da görüleceği üzere edebî dile daha yakın bir üsluptur:

> "Derd-i ʿışka sabr ü sebâtdan sonra ve mazhar-ı tecelliyyât -ı sıfât-ı ilâhiyye oldukdan sonra benim kalben ve kâlıben teveccüh ve ikbâlim âyîne-i vasf-ı cemâlullahdır, zîrâ mazhar-ı tecelliyyât -ı sıfât olan tecelli-i zâta vâsıl olur deyu pîran-ı tarîkat bana haber ve müjde virdiler."[302]

VI. BEYİT

من اكر كامروا كشتم وخوشدل چه عجب ❋ مستحق بودم واینها بزكاتم دادند

---

[300] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.604
[301] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.604
[302] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.604

MEN EGER KÂM-REVÂ GEŞTEM Ü HOŞ-DİL Çİ ʿACED

MÜSTEHAK BÛDEM Ü ÎNHÂ BE-ZEKÂTEM DÂDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i Beyt: "Eger ben kâm-revâ ve hoş-dil oldum îse ʿaceb değil, zîrâ müstehak idim bunları bana zekât deyü virdiler…"[303]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Eger benim murâdım hâsıl oldıysa ve hoş-dil oldımsa ne ʿacep, müstahak idim ve bunları bana zekât virdiler."[304]

Sûdî ve Konevî bu beyti doğrudan tercüme etmekle iktifa etmişlerdir. Yalnız Konevî bir hadisle yorumunu pekiştirmiştir:

"Ben eger tecelliyyât -ı zât-ı Hüdâ'ya mazhar olmakla murâdım hâsıl olup envâr-ı cemâlullaha istiğrak ile hoş-dil oldımsa ne ʿaceb! Baʿîd degildir zîrâ inkitâʿ-ı ʿan masivallâh ve tebettel ilallâh itmekle ʿacz ve iflâsım sâbit olup 'iz temme'l-fakru fehuvallâh' hadîs-i şerîfi sırrınca bu kereme müstehak idim, bu tecelliyyât -ı zâtı bana zekât virdiler." [305]

VII. BEYİT

اين همهٔ شهد وشكر كز سخنم ميريزد * اجر صبريست كزان شاخ نباتم دادند

ÎN HEME ŞEHD Ü ŞEKER K'EZ SUHANEM MÎRÎZED

ECR Ü SABRÎST K'EZ ÂN ŞÂH-I NEBÂTEM DÂDEND

---

[303] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.604
[304] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.604
[305] **a.e.,** s. 605

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i Beyt: "Bu kadar şehd ü şeker benim kelâmımdan dökilür, yaʿni şehd ü şeker gibi eşʿâr ki benden sâdır olır, bir sabrın ecridir ki bana ol sabrdan ötüri şâh-ı nebât virdiler…"[306]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Bu cümle şehd ü şeker ki benim sözimden dökilür, şol sabrın ecridir ki ol şâh-ı nebâttan virdiler."[307]

Sûdî, "şâh-ı nebât"ı açıklarken şunları yazar:

"Nebât, bunda şeker maʿnasınadır. Şâh-ı nebât, kalem olmak vâzıhtır ve teşbih tarîkiyle cânân olmak mümkündür."[308]

Sûdî'nin, bu gazelin bütün beyitlerini şerh ederken referans aldığı rivayet, bu beyitte artık açık şekilde ortaya konmuştur. Sûdî, beytin yorumunda şöyle yazar:

" Bu kadar şehd ü şeker benim kelâmımdan dökilür, yaʿni şehd ü şeker gibi eşʿar ki benden sâdır olur, bir sabrın ecridir ki bana ol sabrdan ötüri şâh-ı nebât virdiler, yaʿni şâh-ı nebât gibi kalem virdiler. Yâhut bir sabrın ecridir ki cânân içün virdiler, yaʿni cânânın cevr ü cefasına sabr içün virdiler. Hâce eğer "sühanım" yerine "kalem" dise "şâh-ı nebât"a nisbet enseb olurdu. Sabr bunda îhâm tarîkiyle zikr olmış…"[309]

Görüldüğü üzre Sûdî beytin bütün muhtemel yorumları üzerinde incelikle düşünmüştür. Bu incelik bazen elindeki metinde geçen kelimelerin yerlerini değiştirerek ortaya çıkabilecek olası anlamları göz önüne almaya kadar varmıştır. Sûdî beyitte geçen "ez sühan rîhten" fiilini "ez kalem rîhten" olarak okunursa ortaya çıkacak anlam manzarasını okuyucuya göstermiştir. Eğer Sûdî'nin teklif ettiği gibi beyit tekrar kurulursa, şöyle olur:

306 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.605
307 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.605
308 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.605
309 **a.e.,** s.605

ÎN HEME ŞEHD Ü ŞEKER K'EZ "KALEMEM" MÎRÎZED

ECR Ü SABRÎST K'EZ ÂN ŞÂH-I NEBÂTEM DÂDEND

"Kalemimden" dökülen bütün bu şekerler, ballar,
Gösterdiğim sabır karşısında sundukları şâh-ı nebâttandır."

Konevî de bu beyitte, "Şâh-ı Nebât"ın Hâfız'ın maʿşukası olduğunu nakleder. [310] Fakat Vehbî Efendi bu rivayetin yalnızca nakletmekle kalmaz, kendisi "şâh-ı nebât"ın kimliği hakkında Sûdî'den farklı bazı açıklamalarda bulunur. Vehbî Efendi, bu beytin şerhinde şunları ifade eder:

> "Bu kadar lezâiz-i rûhânî ve bu kadar meʿârif ü ʿulûm-ı ledünniyye-i rabbânî ki lisânımdan ve sözimden dökilür ve zuhûr eyler bu netâyicin cümlesi 'es-sabru miftâhü'l-ferec ve men ahlasallahe erbaʿîne sabâhen zaharet yenabîʿu'l-hikmeti min kalbihi ʿala lisânihi' haberleri sırrınca sabr ve ihlâsımızın ecridir ki menbaʿ-ı lezâiz-i rûhânî olan mürşid-i kâmil yüzinden virdiler. Yâhut maʿşukam ve helâlim şâh-ı nebâttan dünyâda nefsim arzûsunı almayup müştehiyât-ı nefsi terk idüp âhirete te'hîr itdigimçün bu lezzet-i rûhânîyeyi virdiler."[311]

Vehbî Efendi'nin bu yorumunda aslında şairin hayatını aydınlatabilecek bir takım ipuçları da saklıdır. Metinde "Hâfız'ın ma'şukası" olarak kabul edilen "Şâh-ı Nebât" Vehbî Efendi'ye göre şairin "helal"idir. Dahası bu mutasavvıf şârihe göre Hâfız'ın "helal" bir sevgilisi olmakla birlikte, şair bu sevgiliyi "ulvi bir takım gerekçelerle" terk etmiş ya da onunla kavuşmayı ahirete ertelemiştir.

III. BEYİT

من همان روز بدیدم که ظفر خواهم یافت * که به افسون عدو صبر و ثباتم دادند

MEN HEMÂN RÛZ BE-DÎDEM Kİ ZAFER HÂHEM-YAFT

Kİ BE-EFSÛN-I ʿADÛ SABR Ü SEBÂTEM DÂDEND

---

[310] "Nebât-nebât şeker kamışı yâhud şâh-ı nebât Hâfız'ın maʿşukasıdır." Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s. 605

[311] **a.e.,** s.605

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i Beyt: “Ben ol gün bildim ki düşmene gâlib ve kâdir olusaram ki düşmenin cevr ü zulmüne bana sabr ü sebât yani tehâmmül virdiler…”[312]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “Ben hem ol gün gördim ki zafer bulsam gerek ki düşmenin hayf ve temeshûrına bana sabr ve sebât virdiler.”[313]

Sûdî “dîden” fiilini “kavramak, bilmek”olarak yorumladıktan sonra “efsûn” kelimesini “cevr ü cefâ” olarak tercümeyi uygun bulur. Beytin tümünü ise şu şekilde toparlamıştır:

> “Ben ol gün bildim ki düşmene gâlib ve kâdir olusaram ki düşmenin cevr ü zulmüne bana sabr ü sebât yani tehammül virdiler, yaʿni ʿadûnun cefâsına tehammül eyledigimden bildim âna gâlib olıcagımı.” [314]

Konevî ise “efsûn”u, “temeshûr, taʿn ve hayf” olarak karşılayarak, “ʿadû” yani düşmanı ise “nefs ve şeytân” olarak yorumlar:

> “Ben hem ol gün gördim ve yakînen bildim ki murâdım husûliyle zafer-yâb olsam gerek ki bihamdillâh nefs ü şeytân ʿadûları rağmına ve temeshûr ve tezlîline bana bu râh-ı ʿışkda sabr ü sebât virdiler.” [315]

VIII. BEYİT

همت حافظ وانفاس سحرخيزان بود * كه ز بند غم ايام نجاتم دادند

HİMMET-İ HÂFIZ Ü ENFÂS-I SEHER HÎZÂN BÛD

Kİ Zİ BEND-İ GAM-I EYYÂM NECÂTEM DÂDEND

---

312 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.605
313 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.605
314 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.605
315 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.605

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i Beyt: "…Hâfız'ın himmeti ve seher-hîzlerin yümn-i nefesleri idi ki bana bend-i gamdan yaʿni bend-i gam-ı eyyâmdan necât virdiler…"[316]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Hâfız'ın himmeti ve seher-hîzlerin nefesleri idi ki eyyâm gamının bendinden bana necât virdiler."[317]

Beyitte, 'Hâfız'ın sarsılmaz iradesi ve sabahlara kadar alnı secde görenlerin duaları sayesinde, zamanın elimi ayağımı bağladığı bağlardan kurtuldum' denmektedir. Konevî burada sözü edilen "gam"ı, "taʿallukât-ı mâsiva-yı nâ-fercâm gamı" olarak yorumlar:

> "Bu saʿâdetlerin ve bu devlet-i müebbedlerin ihsân olınması Hâfız'ın saʿy ve himmeti ve seherlerde dergâh-ı hakka münâcât ile âgâh olan merdân-ı Hüdâ'ların nazarları ve enfâs-ı mübârek-i îsîvârları berekâtıyla idi ki havâdis-i eyyâm ve taʿallukât-ı mâsivâ-yı nâ-fercâm gamının kaydından bana necât virdiler."[318]

Şiir, baştan sona seher vakti vuku bulan bir olayın anlatımı gibidir. Şair şiire, kendisine sabahleyin verilen bir müjdeyle başlar ve yine seher vakti sıkıntı bağlarından kurtulduğuyla bitirir.

Sûdî ek olarak, "mahlas beyt"in başka nüshalarda geçtiği iki farklı şeklini de şerhine eklemiştir.

Mahlas Beyit I.

حافظ آندم که به بند سر زلف تو فتاد

گفت کز بند غم و غصه نجاتم دادند

---

316 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.605
317 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.605
318 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s. 605

HÂFIZ ÂN DEM Kİ BE-BEND-İ SER-İ ZÜLF-İ TÛ FÜTÂD

GÜFT K'EZ BEND-İ GAM U GUSSA NECÂTEM DÂDEND

Mahsûl-i Beyt: "Hafız ol vakt ki ki senin ser-i zülfin bendine düşdi, didi ki bend-i gam ü gussadan bana halâs verdiler, ya`ni senin zülfin bendine düşmekle gamdan halâs buldum ve baʿzı nüshada mahlas beyti böyle vâki`dir:[319]

Mahlas Beyit II.

شکر شکر بشکرانه بیفشان حافظ * که نگار کش شیرین حرکاتم دادند

ŞEKER-İ ŞÜKR BE ŞÜKRÂNE BEYEFŞÂN HÂFIZ

Kİ NİGÂR K'EŞ ŞÎRÎN HAREKÂTEM DÂDEND

Mahsûl-i Beyt: "Ey Hâfız, şükür şekerini şükrâne ile saç, zîrâ bana şîrîn harekât bir nazlı güzel virdiler…"[320]

3.8. VIII. Gazel

I. BEYİT

دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند * گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند

DÛŞ DÎDEM Kİ MELÂİK DER-İ MEYHÂNE ZEDEND

GİL-İ ÂDEM BE-SİRİŞTEND Ü BE PEYMÂNE ZEDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Bana maʿlum oldı ki ezelde melekler muhabbet daʿvâsını eylediler, ya'ni Âdem'den muhabbetimiz gâlibdir Allâh'a didiler. Âdem''i tahkîr idüp didiler ki toprağı biz taşıdık ve kâlıba toldırup balçığı biz yogurdık, pes muhabbetde ol bizimle kanda olabilür, yaʿni olmaz." [321]

[319] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.605
[320] **a.e.,** s.605
[321] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.613

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Dün gice gördim ki melâik meyhâne kapusunı urdılar, Âdem'in tıynini yogurdılar ve peymâneye urdılar." [322]

"Dûş" klasik Farsçada "dî-şeb" 'dün gece' anlamına gelmekle birlikte Hâfız'ın şiirlerinde, Sûdî'nin isabetli yorumuyla "ezmine-i sâbıka"dan kinayedir. [323]

Sûdî bu kanaate Hâfız'ın başka bir şiiriyle mukayese yaparak varmaktadır. Ona göre "Dûş ez mescid sûy-ı meyhâne âmed pîr-i mâ" beytinde geçen "dûş" ile bu beyitteki "dûş" lafzı aynı yere işaret eder.[324] Sûdî ayrıca beyitte geçen "gil"den dolayı toprakla ilgili bir rivayet de nakleder:

"…baʿzı kitâbda yazmışlar ki Allâhu teʿâla Âdem'i halk eylemek murâd eyledigi zemânda firiştelere buyurmış ki toprağın envâʿından birer mikdâr getüreler, yaʿni ak toprak ve kızıl ve sârı toprakdan cemʿ idüp ve mezkûr kâlıba tolduralar ve yoguralar, bu cihettendir ki insanın kimisi ak kimisi kara kimisi buğday renglidir…" [325]

Sûdî, Âdem'e can verildikten sonra meleklerin bu can verilen varlığı kıskandıklarını belirtir:

"Pes Âdem mahlûk olup zî-rûh oldıkdan sonra muhabbetullahda Âdem''e hased eylediler."[326]

Sûdî 'mahsûl-i beyt' kısmında da bu fikrini geliştirerek sürdürür:

"Bana maʿlum oldı ki ezelde melekler muhabbet daʿvâsını eylediler, yaʿni Âdem'den muhabbetimiz gâlibdir Allâh'a didiler. Âdem''i tahkîr idüp didiler ki toprağı biz taşıdık ve kâlıba toldırup balçığı biz yogırdık, pes muhabbetde ol bizimle kanda olabilir yaʿni olmaz."[327]

---

322 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.613
323 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.613
324 **a.e.,** s.613
325 **a.e.,** s.613,
326 **a.e.,** s.613
327 **a.e.,** s.613

Vehbî Efendi “dûş” lafzının yorumunda bir tasarrufta bulunmayarak kelimeyi doğrudan “dün gice’ olarak tercüme eder. Ayrıca “maʿnâ-yı işâreti” bölümünde Kur’ân’da geçen “yaratılış” sahnelerini de içeren tasavvûfî bazı açıklamalarda bulunur:

> (Ve iz kâle rabbuke li’l-melâiketi innî câʿilun fi’l-ardi halifeten kâlû etecʿalu fîhâ men yufsidu fîhâ ve yefsiku’d-dimâe[328] ve nahnu nusebbihu bihamdike ve nukaddisu lek kâle innî aʿlemu mâlâ taʿlemûn) âyet-i celîlesi sırrınca bu esbâb-ı ʿilmden olan haber-i sâdık ile bildim ki melâike ʿâlem-i ezelde hevâ ile ve şeytân ve dünyâ ile ve envaʿ dürlü belâ ile ve semâvât ve ʿarz ve cibâlin tehammül idemeyüp havf itdikleri emânetullâha tehammül ve bunın emsâli lâ-yuhsâ velâ-yuʿad belâlara ibtilâ ile mübtelâ ve mümtehin olmayup cây-ı selâmetde ekl ve şürb ve ʿiyâl ve evlâd ve sâir kuyûdât-ı beşeriyyeden sâlim-i mücerreddir, taʿyîn olındıkları tesbîh ve ʿibâdet-i bî-terakkîlerine nazaran ʿişk ve muhabbet daʿvasını tutup hilâfete biz ehikkâlarız dimekle kendülerde fazl ve kudsiyyet izhâr eylediler. Esteʿîzu billâh (velakad kerremnâ benî âdem)[329] âyet-i kerîmesiyle benî Âdem’in mazhar-ı tecelliyyât -ı ilâhî ve menbaʿ-ı ʿulûm-ı rabbânî ve esrâr-ı maʿnevî-i mâlâ-yetenâhî oldıklarına âşinâ olmadılar. Husûsan halifetullâh kılınan yenâbîʿ-i ʿulûm-ı ledünnî-i Âdem ʿaleyhisselâmın mahall-i îmân olan kalbi ve mahall-i tevhîd olan lisânı ve mahall-i secde olan dimağı, min-nurillâh olan tıynet-ı Muhammediyye’den halk olundığını bilmediler. Anınçün gayretullâh zuhûr idüp ʿişk ve muhabbet ile zât-ı şerîf nûrından feyz ve ahz buyurdıgı nûr-ı Muhammediyye’den ve tıynet-i Ahmediyye’den Âdem ʿaleyhisselâmın tıynıne mezc idüp Hazret-i Allâh yed-i kudretiyle yogurdılar ve şarâb-ı ʿişk-ı lâyezâli peymânesine taldırup envâr-ı zâtiyyesine istiğrâk ile mest ve müstağrak eylediler. Bu sebebden mevrûs-ı peder olan şarâb-ı ʿişkı nûş idüp envâr-ı kudsiyye-yi zât-ı ilahiyyeye müstağrak olan derd ü belânın mübtelâsı benî Âdem’leri melâikeden efdal eylediler.”[330]

Görüldüğü üzere iki şârih de birbirine yakın bir yol takip ederek metni şerh etmişlerdir. Şârihler için beyit, mutlak anlamda “insanın yaratılış sahnesine bir gönderme” merkezinde yorumlanmalıdır.

---

[328] Kur’ân-ı Kerîm’de (ve yesfiku’d-dimâe) olarak geçen ifade metinde sehven (yefsiku’d-dimâe) olarak yimla edilmiştir.“Hani, Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ Demişler. Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.”Kur’an, Bakara,2/30

[329] “Andolsun biz, insanoğlunu şerefli kıldık.” Kur’an, İsra, 17/70.

[330] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s. 614

Hatîb Rehber bu beytin yorumunda mısrada geçen "dûş dîdem" den hareketle bu olayın rahmânî bir rüya şeklinde gerçekleştiğini söylemektedir. "Meyhane"nin ise bildiğimiz anlamda değil de daha çok "marifet meykedesi" olarak anlaşılması gerektiğini söyler.[331]

Beytin ikinci mısrasında geçen "sirişten"(yoğurmak) eyleminin Hâfız'ın hayatından bir kesitin, şiirine yansıdığı kanaatindeyiz. Hâfız'ın biyografisini yazan kaynaklar, şairin babası öldükten sonra ailesini geçindirmek için bir süre hamurculuk işi yaptığını kaydetmişlerdir. Kanaatimizce bu hamurculuk işi Hâfız'ın hatırasında öyle yer etmiştir ki günlük yaşamda yoğrulan hamur yoğurma eylemi, şiirsel bir bağlama taşınınca daha irfânî bir anlamda "insanın çamurunun yoğrulması" biçiminde görünmüştür.

"Dîdem" fiili Sûdî tarafından "bildim ve anladım ki" şekliyle tercüme edilmiştir.[332] Sûdî bunun gibi kelimelerin tercümesinde lafzın işaret ettiği anlamı son derece dikkatli takip etmeyi başarmıştır. Beyitte aslında "gördüm" anlamındaki "dîdem" fiilini, Sûdî'nin "bildim, anladım" şeklinde yorumlamasının sebebi metinde geçen "dûş" lafzıdır. Sûdî "dûş"u "elsine-i sâbıka" olarak yorumladığından ötürü "dîdem" fiilini "bildim ve anladım" şeklinde yorumlamayı tercih etmiştir. Zira bu lafız, "dün gece" olarak yorumlansa şairin maksadı 'belli bir zaman aralığı" olacaktır.

Vehbî Efendi ise beyitteki bu ifadeleri doğrudan ilk anlam katmanlarıyla değerlendirerek tercüme ettiği halde; "maʿna-yı işâreti" bölümünde Sûdî ile benzer yaklaşımlar ortaya koymuştur. Dolayısıyla şârihlerin, kelimeleri önce tahlil edip bu tahlile göre beyti yorumlamak yerine, metnin şerh boyutunu tasarlayıp, zihinlerindeki bu tasarıma göre kelimeleri analize tabi tuttukları kanaatindeyiz.

---

331 Halil Hatîb Rehber, **Dîvan-ı Gazaliyat-ı Hâfız,** İntişarat-ı Safiali Şah, Tahran,h.ş.1388, s.248.

332 "…'dîdem' bunda fiʿl-i kalbdir, 'dânistem' maʿnasına…" Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.613

II. BEYİT

ساكنان حرم ستر وعفاف ملكوت * با من خاك نشين بادهٔ مستانه زدند

SÂKİNÂN-I HAREM-İ SETR Ü ʿİFÂF-I MELEKÛT

BÂ MEN-İ HÂK-NİŞÎN BÂDE-İ MESTÂNE ZEDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i Beyt: "Melekûtun setr-i hareminin sâkinleri yaʿni harâmdan ictinâb eyleyen firişteler, ben hâk-nişînle yaʿni kürre-i ʿarzda sâkin olan zelîlle ʿışk ve muhabbetde yâr oldılar." [333]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"ʿÂlem-i melekûtun setr ü ʿifâf hareminin sâkinleri ben hâk-nişîn ile bâde-i mestâne urdılar." [334]

Vehbî Efendi şerhince, Hâfız'ın şiirlerinin çoğu Kur'an-ı Kerim'in tefsiri gibidir. Vehbî Efendi adeta elindeki metinlerin birer şiir örneği olduğunu unutmuş, onlara ilahî birer metin gibi davranmıştır. Şerhten hareket eden okuyucu Hâfız'ın bir şair olduğunu bilmez ise Vehbî Efendi'nin bir müfessir olduğuna hükmeder.

Vehbî Efendi, meleklerin günah işlemekten münezzeh, nefs ve şeytan gibi unsurlardan beri olduklarını belirterek insanın üstünlüğünü belirtmiştir:

"Esteʿîzu billâh (lâ yaʿsûnellâhe mâ emerehum ve yefʿalûne mâ yu'merûn)[335] âyet-i celîlesiyle mevsûf olan melâike-i kirâm sebeb-i ictisâr-ı maʿsiyyet olan nefs ve şeytân ile ʿadem-i ibtilâlardan maʿsûm-ı harem-i setr ü ʿifâf olup me'mur oldıkları ʿibâdetde ve muhabbetde sâbit oldılar. Bihamdillâh ben hâk-nişîni dahi Hak teʿâla telvîsât-i beşeriyyeden pâk idüp

---

333 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.614
334 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.614
335 "Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır." Kur'an, Tahrim, 66/6

sıfât-ı melâike ile muttasıf ʿibâdetde ve şarâb-ı ʿışk ü muhabbet ile mestânelikde beraber, belki terakkîyle anlardan efdal eylemişdir.” [336]

Öte yandan Sûdî ise bugün bile klasik edebiyat araştırmacılarına yol gösterecek bir takım detaylar nakletmiştir. Sûdî, “zâhid ve ʿâbid kişiye ʿafîf dirler” diyerek edebiyatta sıkça kullanılan bu iki karakteri açıklamıştır. Buna ek olarak Sûdî, beyitte geçen “ʿafîf” in terimsel karşılığını da kaydetmiştir: “Istılâhda melâike makâmına dirler.”[337] Sûdî, metindeki kelimelerin tahlilinde genel tutum olarak, kendi tezini destekleyici örnekler vermektedir. Mesela beyitteki “melekût” tabirinin bütün anlam katmanlarını okuyucuya sunmuştur:

“ …melekût lügatde mülk maʿnasınadır. Melekût-ı ırâk dirler, mülk-i ırâk maʿnasınadır, ammâ ıstılâhda melâike makâmına dirler…”[338]

Sûdî “bâde-i mestâne” terkibi için ise şunları yazar:

“…bâde-i mestâne, bâde-i kattâl şarâba dirler, murâd bâde-i ʿışk ve bâde-i muhabbetdir.”[339]

“Hak-nişîn” ibaresini Vehbî Efendi doğrudan “toprakda otırıcı”[340] olarak tercüme ederken; Sûdî ise “kürre-i ʿarzda sâkin olan” olarak tercüme etmiştir. [341]

III. BEYİT

آسمان بار امانت نتوانست کشید ✻ قرعهٔ کار بنام من دیوانه زدند

ÂSMÂN BÂR-I EMÂNET NETEVÂNİST KEŞÎD

KURʿA-YI KÂR BE-NÂM-I MEN-İ DÎVÂNE ZEDEND

---

336 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.614
337 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.614
338 **a.e.,** s.614
339 **a.e.,** s.614
340 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.614
341 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.614

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Âsümân bâr-ı emâneti, yaʿni ʿışk yükini çekmege kâdir olmadi, pes ʿışk işi kurʿasını ben mecnûnın âdına saldılar…" [342]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Âsümân emânet yükini çekmege kâdir olmadı. Kâr-ı ʿışk kurʿasını ben dîvânenin nâmına urdılar." [343]

Konevî ve Sûdî bu beytin işaret ettiği yer hususunda hemfikirdirler. Zîrâ beyit Kur'an-ı Kerim'de geçen bir olaya dayanmaktadır. Sûdî'ye göre: "Mecâzen bâr-ı emânetden murâd, ʿışk ve muhabbettdir."[344] Metinde geçen "zedend" fiilini ise Sûdî "atdılar, saldılar" şeklinde tercümeyi uygun bulmuştur. Mahsûl-i beyt kısmında ise Sûdî beyti şöyle toparlamıştır:

"Âsmân bâr-ı emâneti yaʿni ʿışk yükini çekmege kâdir olmadı. Pes ʿışk işi kurʿasını ben mecnûnın adına saldılar, yaʿni ʿışk beliyyesiyle insân kabûl idüp yüklendi."[345]

Sûdî ayrıca insanın bu yüke razı oluşunu kendi bakış açısıyla şöyle değerlendirmiştir:

"…hâsılı eflâk ve ʿanâsır mütehammil olmadıgı derd ü belâyı insân mütehammil oldı. Dîvâne dîdiği anınçündür ki bunlar bu ʿazametle kabûl eylemediklerini kabûl eyledi." [346]

Konevî de bu beyti, Kur'an-ı Kerim'de geçen ayeti delil olarak getirerek yorumlamıştır:

---

342 **a.e.,** s.614
343 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.614
344 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s. 614
345 **a.e.,** s. 614
346 **a.e.,** s.614

> "(Esteʿîzu billâh, innâ ʿaradna'l-emânete ʿala's-semâvâti ve'l-ardi ve'l-cibâli…ila.. innehu kâne zalûmen cehûla[347]) âyet-i kerîmesi sırrınca ve mübtelâ ve bî-çâre insan ʿamelinde ve ʿışk ü muhabbetinde terakkîyle efdal ve mahrem ve esrârullâh oldıgına sebeb-i istiʿdâd-ı fıtriyyesiyle bu kadar ecrâm-ı ʿâlîlerin tehammül idemedigi ve iʿrâz ve havf idüp çekmege kâdir olmadıgı bâr-ı emânetullâh zalûm ve cehûl olarak tehammül ve kabûl ve bu kadar lâ-yuhsâ mevâniʿ ve teʿallukât ile bir ân ve bir lahza kalbi hakdan gâfil olmayup teveccüh-i ilallâhda ve ünsiyyet-i Hak'da sâbit oldugındandır anınçün Hâfız-ı kuddise sirruhu kurʿa-yı ʿışk ve ʿameli ben dîvânenin nâmına urdılar taʿbîrin buyurmışdır." [348]

İki şârih de benzer bir yol takip ederek beytin gösterdiği alanı, aynı argümanlarla aydınlatmaya çalışmışlardır. Şiirde gösterilen yerin aynı olması durumunda iki şârihin de yorumları benzeşmektedir.

IV. BEYİT

شکرایزد که میان من واو صلح فتاد ✵ حوریان رقص کنان ساغرشکرانه زدند

ŞÜKR ÎZED Kİ MİYÂN-I MEN Ü Û SULH FÜTÂD

HÛRİYÂN RAKS-KÜNÂN SÂGAR-I ŞÜKRÂNE ZEDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Allâh'a şükr ki benimle cânân ortasında sulh vakiʿoldı ve hûrîler raks iderek sâgar-ı şükrâne içdiler…" [349]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Hüdâ'ya şükr ki benimle anın ortasında sulh düşdi, hûrîler raks iderek şükrâne sâgarını urdılar."[350]

347 " Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istedemedile, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir." Kur'an, Ahzab, 33/ 72

348 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.614

349 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.614

350 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.614

Beyit, tanrı anlamına gelen "Îzed"e şükür ile başlar. Sûdî "sâgar-ı şükrane"nin "şükre mensûb kadeh" olduğunu ve bunun da "bâde" anlamına geldiğini yazar.[351]

Konevî ise, beyitte sevinen kişilerin "dervişler" olduğunu söyleyerek, müridin mürşitle arasının düzelmesinden ötürü semaya kalkıldığını ifade etmiştir:

> "Hak teʿâlaya şükr olsun ki yine kendi tevfîkıyle tevbe ve tedârik ve riyâzât ve mücâhedât ve girye ve âh ve kalb-i âgâh-ı mâsivâdan ve nefs ve hevâdan katʿ-ı ʿalâka eyle, huzûr-ı maʿneviyyesinde dâ'im tazarruʿ ve ibtihâl-i niʿmetlerin bahş ve ihsân eylemek ile dil-i pür derdimizi hâne-i tecellî ve ilhâm ve ünsiyyetiyle ve envâr-ı kudsiyyetiyle müteselli eyleyüp benimle anın ortasında sulh ve âsâr kabûl olmadı, anınçün cennetde bizim içün 'maksûratun fil-hiyâm'[352] olan hûrîler sürûrlarından raks iderek şükrâne şarâb-ı muhabbet sâgarını urdılar ve nûş eylediler ve vuslatımızı temenni eylediler." [353]

V. BEYİT

ما بصد خرمن پندار زره چون نرویم * چون ره آدم بیدار بیک دانه زدند

MÂ BE-SAD HİRMEN-İ PENDÂR Zİ REH ÇÜN NEREVÎM

ÇÜN REH-İ ÂDEM-İ BÎDÂR BE-YEK DÂNE ZEDEND

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Biz yüz hırmen-i pendâr sebebiyle yoldan nice çıkmayalım, yaʿni azmayalım, çünki Âdem-i bîdârın yolını bir dâne-i gendüm sebebiyle urdılar…"[354]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Biz yüz zan hırmeniyle yoldan nice gitmeyelim, varmıyalım, çünki bidâr Âdem ʿaleyhisselâmın yolını bir dâne ile urdılar."[355]

---

[351] "Sâgar-ı şükrâne, şükre mensûb kadeh dimekdir, murâd bâdedir" Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.614
[352] "Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir." Kur'an, Rahman, 55/72.
[353] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.615
[354] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s. 615
[355] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s. 615

Bu beyte kaynaklık eden öykü de Kur'ân'dan alınmıştır. Sûdî, Âdem''in yoldan çıkmasına "şeytan-ı racîm"in; aşığın yoldan çıkmasına da "rakîb-i laʿîn"in sebep olduğunu söylerek Kur'an-ı Kerim göndermeli bu beytin edebî karşılıklarını da not etmiştir:

> "Biz yüz hırmen-i pendâr sebebiyle yoldan nice çıkmayalım, yaʿni azmayalım, çünki Âdem-i bîdârın yolını bir dâne-i gendüm sebebiyle urdılar, yaʿni Hazret-i Âdem ki sâhib-i nübüvvet idi, bir dâne-i gendüm sebebiyle firifte olup cennetden taşra düşdi ve bizdeki bu kadar zünûn ve gaflet-i beşeriyyet var cennet-i kûy-ı cânândan nice taşra düşmiyelim, yaʿni ana şeytân sebeb oldıyse bize rakîb-i dîv sebeb oldı, hâsılı ana şeytân-ı racîm sebeb oldı ise bize rakîb-i laʿîn sebeb oldı."[356]

Vehbî Efendi ise cennetten indirilişte ve "dehşet-âbâd" olarak tabir ettiği dünyaya gönderilişin zemininde, Âdem'in "aşk"ı arzulamasının yattığını söyler:

> "Hak sübhânehu teʿâla ''ene ʿinde zanni ʿabdi bî ve ene maʿâhu izâ zekerenî' buyurmış iken biz yüz dürlü belki bî-hesâb Hazretullâh'a hüsn-i zan niʿmeti elimizde var iken nice bir nefs ve hevâ yollarından taşra gitmeyelim ve dünyâ ve âhiret 'mâ teştehîhi'l-enfus' olan ednâ niʿmete kâsır himmetlik idüp aldanalım. Biz ki halîfetullâh-zâdeyiz, pederimiz eserince gitmesek nâ-halef olmış oluruz. Çünki dânâ-yı ʿışk olan pederimiz Âdem ʿaleyhisselâmın nesîm-i revâyih-i râhmaniyye-i 'li maʿallah' dimâğ-ı cânına irişüp istiğrâk-ı envâr-ı cemâlulallahın devamıyçün dehşet-âbâd olan derd ü belâ-yı ʿışkı ihtiyâr idüp sekr-i cennetin niʿmetini bir dâneye fürûht itmekle Âdem-i bîdârın yolını bir dâne ile urdılar. Bâğ-ı'mâ teştehîhi'l-enfus'den(ve yensevne'n-naʿîme izâ raevhu) sırrınca ravza-i lezzet-i müşâhede-i cemâlullâha irgürdiler metteʿanallâhu bi ittibaʿihi." [357]

VI. BEYİT

جنك هفتاد ودو ملت همه را عذر بنه * چون نديدند حقيقت ره افسانه زدند

CENG-İ HEFTÂD U DÜ MİLLET HEME-RÂ ʿÜZR BENEH

ÇÜN NEDÎDEND HAKÎKAT Ü REH-İ EFSÂNE ZEDEND

---

[356] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.615
[357] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.615

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Yetmiş iki milletin cemiʿan ʿözrini kabûl eyle yaʿni hepsini maʿzûr tut zîrâ çünki hakîkati görmediler, yaʿni hakîkat-i hâle vâsıl ve vâkıf olmadılar, efsâneye ve bâtıla mâil olup dalâlete düşdiler…" [358]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Yetmiş iki milletin cümlesinin cengi ʿözrini kabûl eyle, çünki hakîkati görmediler, efsâne yolun urdılar." [359]

"Millet" sözcüğünü Konevî, peygamberin işaret ettiği "setefreka ümmeti ala selase ve sebʿin firka" hadisindeki yetmiş üç fırka olarak alır. Konevî, bu hadis ışığında beyti şerh ederek bunlardan en son grubun "Fırka-i Nâciye" yani "kurtulmuş grup" olduğunu, geriye kalanların ise "bizim herhangi bir şerîate ihtiyacımız yoktur" diyerek kendi nefisleri peşine düştüklerini belirtir:

"Hazret-i Âdem ʿaleyhisselâm esrâr-ı hakîkate ve ezvâk-ı rûhâniyyete vâkıf olup nefsi ve müştehâ-yı nefsi terk eyledi, kezalik iktifâ-yı eser-i Resûlullâh'da olan mü'minîn-i müteyakkinîn zevk-ı imâna vâsıl olup ihlâs-ı kalp ile şerîʿat-ı Muhammediyye'ye tâbiʿ olup nefs ve hevâlarını ve müştehiyât-ı nefsâniyyelerini terk itmekle esrâr-ı hakîkate dahi vâsıl olup firak-ı nâciyeden oldılar, lakin firek-ı dâlle olan heftâd ü dü millet eser-i peygamberîyeye ve şerîʿat-ı Ahmedîye'ye tâbiʿ olmayup ikâlu'l-mer' olan akl-ı maʿaşlarına gurûr-ı ahsen ve kubh-ı ʿaklîdir, şerʿa ihtiyâcımız yokdır deyüp aʿma'l-kulûb olmağla esrâr-ı hakîkatden mahrûm oldular, anınçün dehrî olup ehl-i İslâm'a ceng ile ʿadû-yı muʿârız oldılar. Sen anların körliğini maʿzûr tutup (ve izâ hâtebehumu'l-câhilun kâlû selâmen) sırrınca anlar ile mücâdele eyle zîrâ anlar hakîkati görmediler efsâne yolın tutdılar." [360]

Sûdî ise bu sözü edilen milletlerin anlamaya erişemedikleri şeyin, "hakka'l-yakîn" olduğunu söyler.

---

358 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.615
359 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.615
360 **a.e.,** s.615-616

“Yetmiş iki milletin cemiʿan ʿözrini kabûl eyle yani hepsini maʿzûr tut zîrâ çünki hakîkati görmediler, yaʿni hakîkat-i hâle vâsıl ve vâkıf olmadılar, efsâneye ve bâtıla mâil olup dalâlete düşdiler, yaʿni her tâife bir gayrı mezheb ve millet ittihâz eyledikleri hakka’l-yakîne muttaliʿ olmadıklarındandır.” [361]

VII. BEYİT

آتش آن نیست که بر شعله او خندد شمع ✽ آتش آنست که در خرمن پروانه زدند

ÂTEŞ ÂN NÎST Kİ BER-ŞUʿLE-Yİ Û HANDED ŞEMʿ

ÂTEŞ ÂN EST Kİ DER HİRMEN-İ PERVÂNE ZEDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Âteş ol degildir ki şemʿanın şuʿlesine güler… Belki âteş oldur ki hırmen-ı pervâneye urdılar…” [362]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Ateş ol değildir ki şemʿ anın şuʿlesi üzre güle, âteş oldur ki pervânenin hirmenine urdılar.” [363]

Sûdî bu metinde, ateşin, mumdan bağımsız bir vaka olarak alındığında ateş olmadığını söyler. Dolayısıyle ateşin yanması edilgen bir eylem iken, yandırması yahut yakmasıyla ateşlik özelliği kazandığı ifade edilir. Zîrâ ateş, ateşliğini kelebeği yakarak edinir.

Mumun yanarken erimesinin ağlayan birine teşbihi, alışılmış bir söz sanatıdır: ama “mumun gülmesi” ifadesi anlaşılması güç bir durumdur. Sûdî bu durum için şunları yazar:

“ …âteş ol degildir ki şemʿanın şuʿlesine güler, yaʿni fetîlesinde yanan âteş kimsenin cân ve tenini yakup yandırmaz belki âteş oldur ki

361 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e,** s.615
362 **a.e.,** s.616
363 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.616

hırmen-i pervâneye urdılar, yaʿni ikisi bir ateşdir ammâ şemʿa nisbet mudî ve pervâneye nisbet muhrikdır. İmdi âteş ol degildir budır buyurdıgı bu maʿnâyadır."[364]

Konevî konunun tasavvûfî boyutunda, yukarda zikredilen sapkın fırkaların da Allah'a aşk beslediğini, yani ilahî bir aşk ile yandıklarını ama Hâfız'ın birinci mısrada bunu reddettiğini yazar:

"Gerçi firak-i dâlle hazret-i Allâh'a ʿışk ve muhabbet daʿvâsın iderler Esteʿîzu billâh (kul in kuntum tuhibbûnellâhe fettebiʿûnî)[365] ilh… âyet-i kerîmesi sırrınca Hazret-i Habîbullâh sallallâhu teʿâlâ ʿaleyhi vesellem efendimize ittibâʿ-ı külli olmadıkça anların Hazret-i Allâh'a ʿışk ve muhabbet daʿvâları sâdık degildir ve ʿışkları muʿteber degildir. Anın çün şemʿ-i envâr-ı ilâhîyyenin mezâhiri vâris-i peygamberîler anları techîl ve tahmîk idüp anlara gülerler. Hakîkatde makbûl olan ʿışk oldur ki ʿâşık-ı sâdıkın vücûdı hirmenini ve nefsini ve taʿallukât-ı mâsivâsını âteşe urup ihrâk eyleye. Bu ʿışk, melâikenin ʿışkından dahi makbûldir." [366]

VIII. BEYİT

✵ نقطهٔ عشق دل گوشه نشینان خون کرد ✵ همچو آن خال که بر عارض جانانه زدند ✵

NOKTA-YI ʿIŞK DİL-İ GÛŞE-NİŞÎNÂN HÛN KERD

HEMÇÜ ÂN HÂL Kİ BER ʿÂRIZ-I CÂNÂNE ZEDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "ʿİşk noktası gûşe-nişînlerin ve ehl-i ʿuzletin yüregini hûn eyledi, yaʿni ʿışk âteşinden muztar ve mutezeccirdir, ol hâl gibi ki ʿârız-ı cânân üzerine komışlar…" [367]

---

364 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.616

365 "De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayndır, çok merhamet edendir." Kur'an, Ali İmran, 3/31

366 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.616

367 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.616

Vehbî Efendi Tercümesi:

> “ Îşk noktası gûşe-nişînlerin gönlini hûn eyledi. Ol hâl gibi ki cânânenin ʿârızına urdılar.” [368]

Beyit, Konevî tarafından “maʿnâ-yı işâreti” adı altında tasavvûfî yoruma tabi tutulmuştur. Vehbî Efendi, metinde geçen “aşk” kavramını bile, “ʿışk-ı sâdık” olarak alacak kadar tasavvûfî bir şerhe sadıktır. Konevî’nin ifadesiyle ‘aşk, âşıkın vücûd-ı beşeriyyesini mahv etmiştir’:

> “ Zîrâ esrâr-ı tevhîd noktasına vâsıl kılıcı ʿîşk-ı sâdıkın derdi gûşe-nişîn olan ʿuşşâkın gönlini hûn eyledi, şol tecelliyyât -ı zât-ı ilâhî gibi ki sübhât-ı vechinden inkişâf vâkiʿ oldıkda “lahteraketi’s-semâvâtu ve’l-ard” sırrınca ʿâşıkın vücûd-ı beşeriyyesin mahv idüp envâr-ı cemâl-i ilâhiyyeyi müşâhedede mütehayyir ve ser-gerdân olub(felemmâ tecellâ rabbuhu li’l cebeli caʿalehu dekken ve harra mûsâ saʿikan)[369] sırrınca Mûsâ ʿaleyhisselâmın gönlini hûn ve mütehayyir eyledigi gibi ve niceler vâdî-i hayretde müstagrak kalmışdır.” [370]

Sûdî bizim tezimizde bahse konu ettiğimiz dil(yürek, gönül) lafzının tercümesinde bu beyit şerhinde de dikkatli davranmaktadır. “Dil”in geçtiği metinde, ‘kan’a ilişkin bir durum söz konusu ise Sûdî, bu lafzı genel tutum olarak “yürek” şeklinde tercüme etmektedir. Bu beyitte görüldüğü üzere “dil” ve “hûn” kelimeleri aynı mısrada kullanıldığı için Sûdî “dil” için Vehbî Efendi gibi “gönül” demek yerine “yürek” demeyi daha uygun bulmuştur.[371] Ayrıca Sûdî edebiyatta sıkça geçen “guşe-nişin” ibaresini de “bucakta oturıcı yaʿni ehl-i ʿuzlet” olarak tercüme ederek beyti şu şekilde toparlamıştır:

> “ʿIşk noktası gûşe-nişînlerin ve ehl-i ʿuzletin yüregini hûn eyledi, yaʿni ʿîşk âteşinden muztar ve mutezeccirdir, ol hâl gibi ki ʿârız-ı cânân üzerine

---

[368] **a.e.,** s.616
[369] “…Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Musa da baygın düştü.” Kur’an, 143/7
[370] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.616
[371] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.616

komışlar, yani vazʿeylemişler, hâsılı ʿışk gûşe-nişînlerin yüregini hûn eyledi, ʿârız-ı cânân üzerinde olan hâl ʿuşşâkın yüregini hûn eyledigi gibi."[372]

IX. BEYİT

کس چو حافظ نکشید از رخ اندیشه نقاب * تا سر زلف عروسان سخن شانه زدند

KES ÇÜ HÂFIZ NE KEŞÎD EZ RUH-I ENDÎŞE NİKÂB

TÂ SER-İ ZÜLF-İ ARÛSÂN-I SÜHÂN ŞÂNE ZEDEND

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Kimse Hâfız gibi ruh-ı endîşeden nikâb çekmedi, söz gelininin ser-i zülfine tarak urduklarından beri…" [373]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Hâfız gibi kimse fikr yüzinden nikâbı çekmedi, ta ki söz gelinlerinin zülfi ucına şâne urdılar."[374]

Sûdî'nin de söylediği gibi şiir, şairin kendini övmesi (temedduhu) hakkındadır.[375] Sûdî'ye göre şairin kendisiyle mukayese ettiği şairler "şuʿarâ-yı ʿacem"dir:

"Kimse Hâfız gibi ruh-ı endîşeden nikâb çekmedi, söz gelininin ser-i zülfine tarak urduklarından beri ki şuʿarâ-yı ʿacem nazm-ı kelâma başladılar. Hâfız gibi kimse latîf nazma mâlik olmadı. Hâce'nin temedduhu mahallindedir ki kimse inkâr idemez…"[376]

Sûdî ve Konevî metinlerinde aynı şekilde geçen beytin ikinci mısrası, Sûdî'nin ek olarak ilave ettiği gibi başka nüshalarda "Tâ ser-i zülf-i sühanrâ be kalem şâne zedend" şeklinde de geçmektedir. Sûdî bu notu düştükten sonra "mahsûl-i mısrâ'' " başlığıyla metni şu şekilde yorumlamıştır:

372 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.616
373 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.616
374 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.616
375 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.616
376 **a.e.,** s.616

تا سر زلف سخن را بقلم شانه زدند

"ol vaktden beri ki sözin ser-i zülfine kalemle şâne urdılar yaʿni kalemle kelimât yazılaldan beri, hâsılı kelâm-ı mevzûn kaleme gelelden beri." [377]

Konevî de benzer ifadeler kullanarak, ellerinde gaybın anahtarlarını bulunduran nice şairin gaybın hazinelerini ele geçirmek için, nice uğraştıklarını ama Hâfız gibi kimsenin buna muvaffak olmadığını yazar:

"Bihamdillâh ve bi ʿavnillâh Hâfız gibi kimse fikr yüzinden ve basîret-i kalb ile müşâhede yüzinden lisân-ı gayb ile esrâr-ı tevhîd mahbûblarının nikâblarını çekmedi ve kimse keşf-i hicâb eylemedi, gerçi mefâtîh-i elsine'-i şu ʿarâ hazâin-i gaybdan niçe niçe feth-i bâb eylediler ve esrâr-ı tevhîdden beyân eylediler, lakin bu kadar letâfetle izhâr eylemediler."[378]

3.9. IX. Gazel

I. BEYİT

یاری اندر کس نمی بینیم یاران را چه شد ❀ دوستی کی آخر آمد دوستداران را چه شد

YÂRÎ ENDER KES NEMÎBÎNEM YÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

DÛSTÎ KEY ÂHİR ÂMED DÛST-DÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Kimsede yoldaşlık görmeziz, yoldaşlara ne oldı, dôstlık kaçan dükendi, dôstlara ne oldı?"[379]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Kimsede yârlık görmeziz yârâna ne oldı? Dôstlık kaçan nihâyet buldı, dûstlara n'oldı? "[380]

---

[377] **a.e.,** s.616
[378] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s .616-617
[379] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.617
[380] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.617

Sûdî, kelimelerin gramatikal açıklamalarını yaparken isimleri de fiil gibi düşünerek mastar olarak karşılıklarını da göstermiş, “yâr”ı “yârîden” şeklinde not etmiştir. “Dûst-dâr”ı ise Arapça “muhib” olarak karşılamayı uygun bulmuştur.[381] Konevî ise “dest-gîr” gibi kelimelere yaklaştığı usulle “dûst-dâr”ı da “dûst tutıcı” olarak çevirmiştir.

Konevî’nin işaret ettiği gibi, şairin içinde bulunduğu durum “hâlet-i inkıbâz”dır:

> “Bu hâlet-i inkıbâzda kimseden teʿâvün ve tezâhür görmeziz, ʿaceb ehl-i himmet olan yârâna ne oldı, ʿacebâ dôstlık kaçan nihâyet buldı ve kalmadı ki dôst tutıcılara ne oldı?” [382]

Sûdî ise beyitte bir yardım talebinde bulunulduğunu ama bu talebin, halkın merhametsizliğinden dolayı karşılıksız kaldığını belirtir:

> “Kimsede yoldaşlık görmeziz, yoldaşlara ne oldı, dôstlık kaçan dükendi, dôstlara ne oldı, ya’nî tarîk-i ʿışkda kimse bize muʿâvenet eylemez oldı, muʿâvinler niçe oldı? Hâsılı halkın merhamet ve şefkatsizliğinden şikâyetdir.” [383]

II. BEYİT

آب حیوان تیره کون شد خضر فرخ پی کجاست * کل بکشت از رنك خود باد بهاران را چه شد

ÂB-I HAYVÂN TÎRE-GÛN ŞÜD HIZR-I FERRUH-PEY KÜCÂST

GÜL BEGEŞT EZ RENG-İ HOD BÂD-I BAHÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: “Âb-ı hayvân bulandı, mübarek îzli Hızır kandadır ki âb-ı havyân böyle oldı? Yaʿnî anın ihmâlinden böyle oldı. Gül de kendi renginden döndü. Bahârlar bâdına ne oldı?...”[384]

---

381 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.617
382 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.617
383 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.617
384 **a.e.,** s.617

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Âb-ı hayvân bulandı, mübârek îzlü Hızır kandadır. Gül kendi renginden döndü, bahârlar yeline ne oldı?"[385]

Tematik bir seyir takip eden gazelin şerhinde, iki şârihin de yaklaşım tarzları birbiriyle örtüşmektedir. Şârihler bu sebepten ötürü beyitleri şerh ederken, önceki beyit yorumlarına göndermelerde bulunurlar.

Konevî bu beyti birinci beyitte belirttiği "hâlet-i inkıbâz" ile şerh eder:

> "İnkişâf ve tecellî inkıbâz ve ihticâbe mübeddel oldı, ol hicâbât-i beşeriyyeyi izâle idüp kalbe infitâh ve yenâbi ͨ-i hikmete inficâr virici mürşid-i ferruh-pey kandadır? Gül gibi hoş-revnak ve nûr-ı Hüdâ'ya müstağrak olan kalb mükedder oldı ve rengi tağyîr buldı. Ol bâd-ı behâr gibi neşv ü nemâ ve revnak virici tevfîk-ı Hüdâ'ya ne oldı ve kanda kaldı?" [386]

Konevî ayrıca Hâfız'ın insanlık durumunu açıklayan bir terkip de kullanmıştır: "hicâbet-i beşeriyyet."[387] Şu da söylenmelidir ki Vehbî Efendi'nin, insânın beşer oluşuyla ilgili kullandığı tamlamalar bir tez konusu olacak kadar fazladır.

Sûdî, "ferrûh-pey"i, "mübarek izli" olarak tercüme ederek önceki beyitte değindiği konuları bu beyitte geliştirerek devam ettirir:

> "Âb-ı hayvân bulandı, mübarek izli hızır kandadır ki âb-ı havyân böyle oldı, yaͨnî anın ihmâlinden böyle oldı, gül de kendi renginden döndi bahârlar bâdına ne oldı, yaͨnî bâd-ı bahâr esmez oldı, hâsılı ahvâl ve etvâr-ı ͨalem mütebeddil ve mütegayyir oldığından şikayetdir."[388]

III. BEYİT

کس نمیکوید که یاری داشت حق دوستی * حق شناسان را چه حال افتاد یاران را چه شد

---

385 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.617
386 **a.e.,** s.617
387 **a.g.e.,** s.617
388 Sûdî-i Bosnevî, **a.e.,** s.617

KES NEMÎGÛYED Kİ YÂRÎ DÂŞT HAKK-I DÛSTÎ

HAK-ŞİNÂSÂN-RÂ Çİ HÂL ÜFTÂD YÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Hiç kimse dimez ki bir yârın dôstlık hakkı vardır, ya̔nî dôstlık hakkını bilür ve anlar bir yâr vardır deyu kimse dimez. Hâsılı bu hükmi kimse eylemez pes imdi hak- şinâslara ne hâl vâkiʿoldı?"[389]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Kimse dimez ki bir yâr dôstlık hakkını tutdı, hak-şinâslara ne hâl vâkiʿoldı, yârâne ne oldı?"[390]

Birinci beyitten beri işlenen tema bu beyitte de sürmektedir. Konevî, beyitte haksızlık olarak nitelenen duruma neden olarak, "ehl-i dünyâ"nın vefasızlığını göstermektedir:

"Erbâb-ı garaz olan dünyâ dôstlarından birisi hakkında kimse dimez ki bir yâr dôstlık hakkını tutdı ve yirine getürdi. Zîrâ ehl-i dünyâ bî-vefâdır. Lakin hak-şinâs olan âhiret dôstlarına ne hâl vâkiʿoldı, te̔âvün ̔ale'l-birri ve't-takvâ idecek sâlik-i âhiret yârâne ne oldı." [391]

Sûdî'ye göre ise Hâfız'ın şikayetinin sebebi, dünyanın gidişatının bozulmasıdır:

"Hîç kimse dimez ki bir yârın dôstlık hakkı vardır, ya̔nî dôstlık hakkını bilür ve anlar bir yâr vardır deyu kimse dimez. Hâsılı bu hükmi kimse eylemez pes imdi hak-şinâslara ne hal vâkiʿoldı ve yârâne ne oldı? Hâsılı ̔âlemin bir hâli hîçbirinde kalmadı." [392]

---

389 **a.e.,** s.617
390 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.617
391 **a.e.,** s.617
392 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.617

IV. BEYİT

کوی توفیق و کرامت در میان افکنده اند * کس بمیدان در نمی آید سواران را چه شد

GÛY-I TEVFİK Ü KERÂMET DER MİYÂN EFKENDEEND

KES BE-MEYDÂN DER-NEMÎÂYED SEVÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Tevfîk ve kerâmet gûyını ortaya atmışlardır, ammâ kimse meydâne girmez. Atlılara ne oldı?"[393]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Tevfîk ve kerâmet tôpını ortaya bırakmışlardır, kimse meydâne gelmez. Süvârlara ne oldı?"[394]

Beytin yapısı, İranlılara özgü gûy(top) ve çevgân (ucu eğri cirit) ile oynanan oyunla ilişkilendirilerek kurulmuştur.

Sûdî'nin tabiriyle başarı ve mutluluk, ortalığa bırakılmışken, gariptir ki hiç kimse bunları istemiyor:

> "…tevfîk ve saʿâdet ortada hâzır ve müheyyâdır, amma tevfîk ve saʿâdete talib yok ki çevgân-ı irâdetle kapup kendiye tahsîs eyleye. Hâsılı her husûsda ve her hâlde evvelki tâlibler ve sâhib-irâdetler kalmadı."[395]

Konevî, buradaki 'meydân'ın "meydân-ı muhabbet" olduğunu ve kimsenin bu 'meydân'a ya cesaret edemediğinden ya da istekli olmadığından gelmediğinin belirterek Sûdî ile benzer ifadelerle beyti şerh etmiştir:

> "Feyyâz-ı mutlak-ı bilâ-ʿillet olan Hazret-i Allâh nefehât ve füyûzât ve tevfîk ve kerâmât-ı bî-nihâyât tôpların meydân-ı muhabbete

393 **a.e.,** s.617
394 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.617
395 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.617

bırakmışlardır. ʿAcebdir ki kimse talib olup meydâne gelmez ve tevfîk tôpun kapayım dimez, ʿacebâ süvârlık daʿvâsın iden ve ʿilme'l yakîn bilen ʿulemâ-i resmiyeler ne oldı?" [396]

V. BEYİT

(صد هزان كل شكفت و بانك مرغى برنخاست * عندليبان را چه پيش آمد هزاران را چه شد

SAD-HEZÂRÂN GÜL ŞÜKÜFT Ü BÂNG-I MÜRGÎ BER-NEHÂST ʿANDELÎBÂN-RÂ Çİ PÎŞ ÂMED HEZÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD [397]

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: " Yüz bin sâhib-i hüsn güzel zuhûr eyledi, ammâ hâl bu ki bir ʿâşık bângı ve âh ve nâlesi peydâ olmadı. Yâʿni yüz bin mahbûb zâhir oldı ammâ bir ʿâşık zahir olmadı. Bülbüllerin önine ne geldi ve hezârlara ne oldı?"[398]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Niçe yüz bin gül açıldı ve bir mürg savt ü terennüm itmedi. ʿAndelîblerin önine ne geldi, hezârlara ne oldı?" [399]

Konevînin genel tutum olarak Farsça kelimeleri tercüme ederken, birebir Türkçeye çevirmeyi daha uygun bulduğuna değinilmişti. İlk beyitte geçen "dûst-dar" ı "dôst tutıcı" olarak çeviren Konevî, bu beyitte de "vuku bulmak" anlamıyla kullanılan "pîş-âmeden" fiilini "önüne gelmek"; 'yükselmek, çıkmak' anlamındaki "ber-hâsten" fiilini de "yukarı kalkmak" olarak tercüme etmiştir. [400]

Buna karşılık Sûdî, Türkçeye çevirirken daha uygun karşılıklar bulmuştur. Yalnız bu beyitteki "pîş-ameden" fiilini Sûdî de "önüne gelmek" olarak çevirmiştir.

---

[396] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.618

[397] Birinci mısrada geçen "hezâran" ifadesi, Vehbî Efendi şerhinin Farsça metin kısmında sehven "hezân" olarak yazılmıştır. **a.e.,** s.618

[398] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.618

[399] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.618

[400] **a.e.,** s.618

“Hezâr” kelimesinin kökeni üzerinde duran Sûdî, ‘hezâr’ üzerine yapılan birtakım yorumları şöyle yorumlar:

> “Baʿzılar hezâr bülbüldir didiler, pes bunda ʿatf-ı tefsîr tarîkıyle vâkiʿdir ve baʿzılar didi ki bülbülden gayrı hoş-nağme bir kuşdır bülbülden irice. Aslında ‘hezâr-âvâ’ ve ‘hezâr-nevâ’dır. Sonra kesret-i istiʿmalle ‘âvâ’ ve ‘nevâ’ terk olındı. ‘Âvâ’ ‘âvâz’ maʿnasına ve ‘nevâ’ ‘nağme’. Bu kuşa ‘hezâr-destân’ da dirler. Envâʿ-ı nagamât eylediğiçün.” [401]

Ayrıca Sûdî beyitte sözü edilen “bülbül” ve “hezârân”ın “ʿuşşâk”tan kinayet olduğunu belirtir.

Konevî, Hâfız’ın şikayetinin, âşıklık ve sûfilik davası edip ortalıkta görünmeyenlerden olduğunu söylemiştir:

> “Selef-i salihînin riyâzât ve mücâhedât ile saʿy iden tâlibân-ı sâdıklarından niçe yüz bin keşf ve kerâmete ve esrâr-ı maʿrifete vâsıl olup gül gibi açılmış ve âsârları ʿâleme zâhir olmuşdır. Ne ʿaceb şimdi böyle bir tâlib zuhûra gelmedi, ʿacebâ ʿandelîbler gibi ve savtı hoş bülbüller gibi sülûk daʿvâsın iden netîcesiz ve ihlâssız zâkirîn ve mücâhidîn olan dervîşân ve sûfîyân-ı sûret-perestlere ne oldı?” [402]

İki şârih yorumda her ne kadar mazmunların işaret ettikleri yerler hususunda ortak bazı kanaatlere sahip iseler de Sûdî, “hezâr” örneğinde görüldüğü üzere, bugün bile Hâfız-şinaslara kaynaklık edebilecek bir takım detayları şerhine eklemiştir.

VI. BEYİT

زهره سازخوش نمی سازد مگر عودش بسوخت
کس ندارد ذوق مستی میگساران راچه شد

ZÜHRE SÂZ HOŞ NEMÎSÂZED MEGER ʿÛDEŞ BE-SÛHT

KES NEDÂRED ZEVK-İ MESTÎ MEY-GÜSÂRÂN-RÂ ÇÎ ŞÜD

---

401 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e., s.**618
402 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.618

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Zühre bir hoş düzen düzmez keennehu ʿûdı yandı ya da ʿûdını yakdı. Hâsılı eflâk ve ʿanâsır erbâbında zevk ve safâ kalmadı…"[403]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Zühre latîf düzen düzmez, var ise ânın ʿûdı yandı. Kimse mestlik zevkini tutmaz, mey-perestlere ne oldı?"[404]

"Zühre"yi "sâzende-i felek" yani "zamanın çalgıcısı" olarak niteleyen Konevî, beyitteki "sâz sâhten" fiilini de "düzen tutturmak" olarak yorumlayarak, "ʿuşşâk-ı ilâhî" lerin mertebelerini, yükseklik açısından "Zühre"ye benzetmiştir:

"Bu cümleden Zühre gibi mertebesi ʿâliye ve cemâlullâhın ʿişkı ve zevk müşâhedesi ve daʿvâsın eyliyen ʿuşşâk-ı ilahîlerin dahî düzeni hoş düzen degildir ve ahvâl-i pesendîdeleri mütegayyirdir. Meger irâdelerini âteş-i ʿişk yakmış ola. Bu sebebden ʿâşıkîn-ı sâdıkînden bir kimse ezvâk-ı rûhâniyyet ile nûr-ı zât-ı ilahîye ile mest ve müstağraklık zevkini tutmaz. Şarâb-ı ʿişkı nûş iden ʿuşşâka ne oldı?" [405]

Sûdî aynı tema etrafında kurulan gazelin şerhinde, önceki ve son zamanlardaki şairlerin evrenin kötü gidişinden yakındıklarına değinir:

" Zühre bir hoş düzen düzmez keennehu ʿûdı yandı ya da ʿûdını yakdı. Hâsılı eflâk ve ʿanâsır erbâbında zevk ve safâ kalmadı. ʿÂlemin ahvâli temâm mütegayyir oldı. Şimdiki hâlde gibi garîb hâldir ki şuʿarâ-yı mütekaddimîn ve müteahhirîn bu gûne şikâyetler idegelmişler. Pes bilmezem ki ʿâlemin hâli ne zemânda muntazam olmuş; yohsa ʿâlemin bî-ser ü sâmânlığı ve nâ-sâzkârlığı cemîʿevkâtde hemân şuʿarâya nisbet mi olurmış?" [406]

403 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.618
404 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.618
405 **a.e.,** s.618
406 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.618

VII. BEYİT

لعلی از کان مروت بر نیامد سالهاست * تابش خرشید و سعی باد و باران راچه شد *

LAʿLÎ EZ KÂN-I MÜRÜVVET BER-NEYÂMED SÂLHÂST

TÂBİŞ-İ HURŞÎD Ü SAʿY-I BÂD Ü BÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

Sûdî Tercümesi:

> Mahsûl-i beyt: "Mürüvvet kânından bir laʿl çıkmaz oldı yıllardır. Pes güneş ziyâsı ve bâd ü bârân saʿy ve kûşişi ne oldı?..."[407]

Vehbî Efendi Tercümesi:

> "Niçe yıllardır mürüvvet maʿdeninden bir laʿl zâhir olmadı, âftâbın yaldızlamasına ve bâd ü barânın saʿyine ne oldı?"[408]

Sûdî'nin "sahib-i mürüvvet"[409], Konevî'nin "ehl-i kerâmet" dediği insanlar kalmamıştır. Konevî'nin deyimiyle meydana "müddeʿiyân ve müzevvirân-ı bî-hayâlar" çıkmıştır.[410]

Sûdî, gazelin tamamına hakim olan, karamsarlık denebilecek Hâfız'ın ruh haline tercüman olmuş ve şiiri nesre çevirmekle iktifa etmiştir: "…yaʿni ehl-i ʿâlemde mürüvvet ve ihsân dükendi kalmadı. İmdi sâhib-i mürüvvet ü ihsân ne oldı."[411]

Vehbî Efendi de ma'na-yı işâreti kısmında, beyitte yol gösterici durumundaki mürşidlerin keramet ehli insanların yokluğundan şikayet olunduğunu kaydetmiştir:

---

407 **a.e.,** s.618
408 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.618
409 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.618
410 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.619
411 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.618

“ Şefkat li-halkillâh iden hulk-ı ʿazîm sâhibi kân-ı kerem ü mürüvvet ve maʿden-i ʿilm ü kerâmet olan evliyâ-ı kirâm ve ʿârifân-ı zevi’l-ihtirâmdan mahcûbîn olanları irşâd içün niçe yıllardır esrâr ve kerâmet dahî zâhir olmadı. Sâdıkîn olan ehl-i kerâmet ve kerâmetleri dahî mestûr olup müddeʿiyân ve müzevvirân-ı bî-hayâlar meydâne çıkdı. ʿAcebâ âfitâb-ı hakîkînin envâr-ı kudsiyyesi kendülerde tâbân olan mazhar-ı tevfîk-ı rabbânî ve menbaʿ-ı ʿulûm-ı ledünnî sâhib-i kerâmet ʿârif-billâhlara ne oldı?”[412]

VIII. BEYİT

شهر یاران بود وجای مهربانان این دیار ❋ مهربانی کی سرامد شهر یارانرا چه شد

ŞEHR-İ YÂRÂN BUD Ü CÂY-I MİHR-BÂNÂN ÎN DİYÂR

MİHR-BÂNÎ KEY SER ÂMED ŞEHR-YÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: “Bu diyâr, Şîrâz pâdişâhları yeri idi ve şevkatliler türâbı ve ehl-i muhabbet toprağı. Pes mihr-bânlık kaçan dükendi ve pâdişâhları ne oldı?...”[413]

Vehbî Efendi Tercümesi:

“Bu diyâr yârların şehri ve mihr-bânların yeri idi. Mihr-bânlık kaçan nihâyet buldı, şehr-yârlare ne oldı?”[414]

Sûdî, beyitte geçen “diyâr” ile kastedilenin “Şîrâz şehri” ya da “diyâr-ı pars” olduğunu söyler. Bu diyardan nice nice adaletli, şevkatli yöneticiler geçmiştir; ama şimdi onlardan eser yoktur:

“Bu diyâr, Şîrâz padişahları yeri idi ve şevkatliler türâbı ve ehl-i muhabbet toprağı. Pes mihr-bânlık kaçan dükendi ve pâdişâhları ne oldı? Yaʿnî bu diyârdan pâdişâhlar peydâ olmaz oldı ve ehl-i merhamet ve muhabbet dükendi ve memleket halî bu gûne dahî oldı.” [415]

---

[412] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.619
[413] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.619
[414] Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.619
[415] Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.619

Sûdî bu yorumdan sonra bir noktaya dikkat çekerek, iğneleyici üslubuyla bazı şârihleri şöyle tenkit eder:

> "…şehr-yârlar var idi ve şevkatlüler toprağı bu diyarda' diyen ve bu diyâr yaʿnî Şîrâz-yârlar ve mihr-bânlar diyârıdır' diyen ʿaceb indîcilerdir."[416]

Vehbî Efendi ise 'bir şehrin' bazı Allah dostlarının dualarıyla ayakta kaldığı inancından hareketle beyte yaklaşarak metinde sözü edilen şehir hakkında herhangi bir yorumda bulunmaz:

> "Bu ʿâlem-i dünyâ diyârı, halk-ı ʿâleme yâr ü muʿîn ve ʿâlem kendüler ile kâim ve sâbit olan evliyâ-ı maʿdûdîn va aktâb-ı zahîr-i dîn ve mihr-bânân-ı mü'minîn olan zevât-ı ʿâlîlerin yeri ve mahalli idi. Bu devletlulerin mihr-bânlıkları kaçan nihâyet buldı ve niçe oldı ve mutasarrıf-ı ʿâlem olan sultânlara ve aktâb-ı devrânlara ne oldı?" [417]

Görüldüğü üzere beyitte geçen 'în diyâr' ifadesinin nereye yönelik olduğu konusunda Vehbî Efendi Sûdî ile büsbütün ters düşmektedir. "Diyâr" için Sûdî coğrafi bir yere işaret ederken; Vehbî Efendi'de bu işaret, "ʿâlem-i dünya diyârı" denerek daha belirsiz bir şekilde yorumlanmıştır. Şarap, kadeh, aşk gibi kavramlar tasavvûf diline kolayca aktarılabilir. Buna karşın metinde söze konu edilen daha lokal bir durum olduğunda tasavvûfî yorum, metni tamamen göz ardı edebilmektedir.

IX. BEYİT

حافظ اسرار الهی کس نمیداند خموش ✲ از که می پرسی که دور روزگاران را چه شد

HÂFIZ ESRÂR-I İLÂHÎ KES NEMÎDÂNED HÂMUŞ

EZ Kİ MÎPÜRSÎ Kİ DEVR-İ RÛZGÂRÂN-RÂ Çİ ŞÜD

---

416 **a.e.,** s.619

417 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.619

Sûdî Tercümesi:

Mahsûl-i beyt: "Ey Hâfız, esrâr-ı ilâhiyyeye kimse bilmez, epsem ol, tınma. Kimden sorarsın ki rüzgârlar devrine ne oldı?..."[418]

Vehbî Efendi Tercümesi:

"Ey Hâfız, esrâr-ı ilahiyyeyi kimse bilmez hâmûş, ol. Kimden suâl eylersin ki rüzgârların devrine ne oldı?"[419]

Hâfız, bu gazeli retorik soru cümleleriyle inşa ettikten sonra makta beyitte söyleyişi daha da çarpıcılaştırmak için şiirde bahsettiği konunun muhatabının kendi devrinde olmadığını söylemektedir. Sûdî'ye göre şair bu beyitte aniden kendine gelmişir:

"Ey Hâfız, esrâr-ı ilahîyeye kimse bilmez, epsem ol, tınma. Kimden sorarsın ki rüzgârlar devrine ne oldı, yaʿnî memâlik-i tegayyurât ve tebeddülâtını Allâh'ın gizli işinden bir sırr-ı garîb ve emr-i ʿacîb bilüp sükût eyle. Zîrâ bunın hakîkatine Hüdâ'dan gayrı kimse vâsıl ve vâkıf değil ve dünyâ böyle gelüp gitmişdir. El-ʿâlem mütegayyirun kaziyesini okumadın mı?" [420]

Hâfız'ın sorduğu sorular Konevî'nin tabiriyle bir "sırr-ı mektûm"dur:

"Gerçi esteʿîzu billâh (innellâhe lâ yugayyiru mâ bikavmin min hatta yugayyirû mâ bienfusihim)[421] sırrı görinür lakin bu kadar tegayyurâtda ve bu kadar kabziyyet ve mestûriyyetde ne gûnâ esrâr-ı ʿacîbe-i Hüdâ vardır. Kimse bilmez hemân hâmûş olup siʿa-ı râhmetullâha ümîd ve kerem ihsânına ilticâdan gayra tarîk yokdır. Kimden suâl eylersin ki rüzgârların devrine ne oldı deyü. Bu bir sırr-ı mektûmdur ki ilmi Hüdâ-yı teʿâlâya mufavvaddır…" [422]

---

418 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e.,** s.619
419 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.619
420 Sûdî-i Bosnevî, **a.g.e., s**.619
421 "Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez." Kur'an, Ra'd, 13/11
421 Vehbî-i Konevî, **a.g.e.,** s.619
422 **a.e.,** s.619

SONUÇ

Doğuda ve batıda dini metinleri anlama ve koruma çabasıyla ortaya çıkmış şerh kitapları edebiyat için olduğu kadar felsefe, tarih ve diğer bilim dalları için her zaman başvurulan kıymetli kaynaklar olagelmişlerdir. Anlaşılması güç yahut yanlış yorumlanmaya müsait eserlerin şerhi, bilginin durağanlaşmasına neden olduğu yollu eleştiriler, şerhlerin işlevinin yeterince bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. İster tasavvufî perspektifle ister rasyonel yaklaşımlarla yorumlanmış olsun, bütün şerhlerin dikkatle tekrar inceleme konusu yapılması gerektiği fikrindeyiz.

Edebiyat tarihinde en az şerh ettikleri metinler kadar itibar gören şerhler mevcuttur. Hatta bazen bir metnin şerhi, metnin kendisinden daha fazla kabul görebilmektedir

Üzerinden büyük bir zaman geçmesine rağmen hâlâ eleştirmenlerce hallolunmayan ve polemik konusu yapılan metinleri olan Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanı, edebiyat araştırmacılarının her çağda ilgilendikleri metinler olagelmiştir. Dolayısıyla, Türk edebiyatındaki etkisi yüzyıllarca süren bu şairin divanının, ilmi kıstaslar gereğince tahlile tabi tutulması ilmi bir disiplini şart kılmıştır. Bu şart, şârihlerin kişisel tercihleri istikametinde her asrın kendi anlayışına göre şekillenmiştir.

Biri 16. diğeri 19. asırda yaşamış iki şârihin, Hâfız'ın şerhinde takip ettikleri metodun özellik arz eden şerhlerini konu aldığımız tezimizde ilk göze çarpan husus, Vehbî Efendi şerhinin Sûdî'nin gölgesinde kalışıdır. Sûdî 'nin metinleri şerhindeki tutumundan, onun Türk edebiyat tarihindeki en önemli eleştirmenlerden biri olduğuna hükmedebiliriz. Şerhi dikkatle okunduğunda bu Osmanlı şârihinin bugün bile kabul edilen bilimsel ölçütlere, büyük ölçüde uyduğu görülecektir.

İki şerh arasındaki göze çarpan farkların en başında şârihlerin kelimeleri analiz ederken sözcüklere ya da ıstılahlara buldukları Türkçe karşılıklardır. İki şârih de bu konuda özenli davranmakla birlikte; Sûdî'nin kelimeleri tercümede, daha seçici olduğu görülmektedir. Vehbî Efendi kelimelerin tercümesinde birebir Türkçe

karşılığını yazmaktadır. Bu tür kelime tahlil metodu, geleneksel medrese anlayışının bir sonucu olabilir. Zira iki şârihin de şerhleri medreselerde sıkça başvurulan kaynaklardandır.

Şârihlerin yorumlarının çeşitlenmesinin en önemli sebeplerinden birinin, metinlerin kendileri olduğu kanaatindeyiz. Hâfız'ın bir gazel içinde dahi değişiklikler arz eden ruh hali doğal olarak şârihlerin metnin işaret ettiği anlamı takiplerinde zorluklara yol açmıştır. II numaralı gazel bunun tipik bir örneğidir. Gazelin başında Zülfü âşüfte, terlemiş, sarhoş, gömleği yırtık, gazeller okuyan ve elinde şarap sürahisi taşır bir halde aşığının yastığa ucuna gelip kulağına 'uykun mu var?' diye fısıldayan bir sevgili imajı çizen şair; hemen sonraki beyitte "arif" kişiyi anmıştır. Gözle görülür bir anlam kırılmasının görüldüğü metin adeta iç içe iki gazel gibidir. Dolayısıyla denebilir ki metinde "arif-zâhit" gibi kavramların geçmesi şârihleri tasavvufî bir dil kullanmaya sevk etmiştir.

Hâfız'ın şiirlerinin yorumlarındaki çetinlik, karışık ama manidar bir rüyayı yorumlamak gibi olmasındandır. Rüya tabirlerinin de geleneksel kültürümüzde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Özellikle Vehbî Efendi'nin şerhleri bu tür rüya tabirlerine oldukça benzemektedir. Aslında Vehbî Efendi'nin şerhi, dile transfer edilen hayalleri "maʿna-yı işâreti" adı altında reel gerçekliğe dönüştürme çabasıdır. Bu çaba, şârihi bir sanat eseriyle karşı karşıya olduğundan dolayı, çok zaman zor durumda bırakmıştır.

Şerh geleneğinde tefsir usulünün dışına çıkarak, şerhettiği metinden bağımsız bir şekilde eserini okunur kılan unsur, Sûdî'nin alan araştırması denebilecek yaptığı ilmi seyahatlerdir. Bu şârih, zihninde şerhini düşündüğü metinlerin anlam dünyasına vakıf olabilmek için sayısız yolcuklar yapmış; muhtelif edebî meclislerde hazır bulunmuştur. Gazellerin şerhinde ansiklopedik sayılabilecek nice açıklamalarda bulunan Sûdî, kelime tahlillerinde eskilerin 'efrâdını câmiʿ ağyârını maniʿ'' dedikleri kaideye ihtimamla uymuştur. Öte yandan bu şârih, sözcüklerin gösterdikleri alan doğrultusunda metni şerhe tabi tutmamış; bilakis zihninde anlam taslağı olarak hazırladığı plana göre kelimelerin analizine girmiştir. Bir takım aşırı yorumları

olmasına rağmen Sûdî şerhi metne sadakat açısından Vehbî Efendi'nin şerhine nazaran daha tutarlı bir yol takip eder.

Esasında bir takım ilmi nezaketi aşan tenkitlere maruz kalan Vehbî Efendi şerhinin gölgede kalmış kısımları aydınlatıldığı takdirde bu şerhin Türk edebiyatı için bir kazanç olacağı düşüncesindeyiz. Vehbî Efendi, şerhinde metinleri aynı kalıba sokup, Hâfız'ı bir Mevlevî dervişi olarak gösterdiği fikrine kuşkuyla bakılması gerekmektedir. Esasında Vehbî Efendi'nin mukaddimesi dikkatle incelendiğinde bu şârihin böylesi bir şerh metodunu son derece bilinçli tercih ettiği görülecektir. Dahası bu tercih, kişisel bir seçim olmanın ötesinde metinleri 'irfânî' düzlemde ele alan bir geleneğe aidiyeti tercihtir. Vehbî Efendi şerhine ancak böyle bakıldığı takdirde şerh geleneğindeki yerinin anlaşılabileceğini düşünmekteyiz.

Vehbî Efendi aslında metinlerin işaret ettikleri alanın değişkenliğinden haberdardır. Bundan haberdar oluşu mukaddimesinden rahatlıkla anlaşılabilir. Bununla birlikte Vehbî Efendi şerhinin eleştiriye ve tashihe muhtaç birçok eksiği de vardır. Biz tezimizin konusunu aşacağından ötürü bu tür eksikliklere sadece işaret etmekle yetindik. Örneğin Vehbî Efendi, şerhinde şerhe uygulanacak metin adeta ikinci plandadır. Şerh ettiği bölüme 'maʿnâ-yı işâreti" ismini koyan şârih aslında kendisine ucu açık bir alan yaratarak, bu alanda ıstılahların sûfiyane çağrışımı denebilecek bir takım fikirler ileri sürmüştür. Vehbî Efendi şerhinde çoğu zaman esas olan metnin kendisi değildir. Dolayısıyla şârih, beyti tercüme edip kelime tahlilinden hemen sonra bir "âyet-i kerîme" yahut 'hadîs-i şerîf'ten yola çıkarak şerhe koyulmuştur. Sûdî de ayet ve hadislere göndermeler yapan notlar düşmekle birlikte, tutum olarak İranlı ve Türk şairlerin şiirlerinden örnekler sunmaktadır. Vehbî Efendi'nin beyitlerde sunduğu şiir örneklerinin büyük çoğunluğu ise Mevlana'dandır.

Vehbî Efendi'nin şerh bölümünü "Maʿnâ-yı işâreti" olarak adlandırması da göz ardı edilmemelidir. Metnin işaret ettiği anlam, çoğu yerde metnin kendisinden oldukça uzağa düşebilmekte; hatta bazen tasavvufî bakış açısıyla da ters düşen fikirler ortaya konmaktadır. Vehbî Efendi'nin, konuya metnin sosyal ve edebî

bağlamından bağımsız olarak yaklaşması, bir bakıma metin şerhi tekniğinde bir imkân olabileceği kanaatindeyiz. Bu imkân, bu ve benzeri beyitlerin yorumunda okuyucuyu belli bir takım detayları bilmekten alıkoymasının olumsuzluğu yanında, metnin çerçevesini genişletmektedir. Dolayısıyla yazarın elinden çıktıktan sonra okuyucuya mal olan edebî metnin anlam dünyası da zenginleşmektedir. Böyle bir şerh metodu, metni tarihsel olarak durağan bir nesne olmaktan kurtarırken, metnin tasavvuf gibi değişik ilmi sahalara konu olmasını da kolaylaştırmaktadır

Bu şârihin şerhine yapılan itirazların yoğunlaştığı nokta, bütün metinlerin işaret ettiği alanların aynı olması sebebiyledir. Öte yandan yer yer tasavvufî terimlerle gazelleri şerhe tabi tutan Sûdî için ise, salt irfânî bir şerh metodu yoktur. Sûdî, bazen sûfiyane terimlerin en fazla kullanıldığı metinleri, referans vermeden aktardığı bir rivayete dayandırarak tahlil etmiş; bazen de tasavvufî dile ait kavramların hiç ya da çok az geçtiği metinleri de ifrânî bir yaklaşımla şerhetmiştir.

Esasında bütün metinler Vehbî Efendi gibi bir şârih için tasavvuf öğretisini açıklamak için adeta bir bahanedir. Bu şârihin, metin karşısında takındığı tavır ve takip ettiği yol her ne kadar eleştiriye açık ise de metnin kendileri de böylesi bir şârihe bazen bol miktarda malzeme sunabilmektedir. Vehbî Efendi şerhi, yer yer dini kaideleri zorlar gibi görünen gazelleri adeta bir "tevcih"tir. Metnin "yoruma müsaade ettiği alan" denebilecek alan şârih tarafından kolayca göz ardı edilebilmektedir. Bu tür sorunlar, ham maddesi dil olan şiirin malzemesinin, yani kelimelerin işaret ettikleri yerlerin sabitlenmesiyle halledilemez.

Bizim tezimize konu ettiğimiz iki şârihten biri olan Sûdî'nin şerhinden, İranlı saygın edebiyatçılar da sitayiş ile bahsetmektedirler. Vehbî Efendi'nin Hâfız şerhi bugüne kadar Sûdî'nin şerhinin gölgesinde ve ilmi olmayan bir takım aşırı tenkitlere maruz kaldığı için edebiyatımızda görmezden gelinmiş bir şerhtir. Daha ilmi ve tarafsız bir bakışla ele alındığında, Vehbî Efendi şerhinin en az Sûdî şerhi kadar edebiyat araştırmacılarına yol göstereceği düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

Ahmed Sûdî-i Bosnevî. (1288/ 1871), **Şerh-i Sûdî,** İstanbul, Matbaa-i Amire, c.I (**Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'**ın kenarında).

Brown, Edward.(hş.1368) **Târih-i Edebiyât-ı İran**, Çev.Gulam Hüseyin, Tahran, İntişarat-ı Mürvarîd.

Bursalı Mehmet Tahir.(2000) **,Osmanlı Müellifleri,** İstanbul, Meral Yayınları.

Ceylan, Ömür.(2000) **Tasavvûfi Şiir Şerhleri**, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Devellioğlu, Ferit.(1997)**Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,** İstanbul, Aydın Kitabevi Yayınları

Ekber Bihrûz, **Şerh-i Sûdî ber Bûstân,** Tebrîz, h.ş.1352, C I.II

Dihhuda, Ali Ekber.(1958) **Lügatnâme,** Tahran, 28C.

Hoca, Nazif M.(1980) **Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalenin Metni**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İbn-i Manzur.(1990). **Lisânü'l-Arab,** Beyrut, Dâru Sadr.

Cevat İzgi(1994): "**Osmanlı Medreselerinde Riyâzî ve Tabiî İlimlerin Eğitimi"**, İstanbul Üniv.**Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Gölpınarlı, Abdulbaki. (1985) **Hafız Divanı**, İstanbul, Milli Eğitim Baskı Evi.

Herevi, Hüseyinali. (1999) **Şerh-i Gazelha-yı Hafız**, 5. baskı, Tahran, Neşr-i Tenvir.

Hürremşahi, Behau'd-din.(1987) **Hâfıznâme**, 1.baskı, Tahran, İntişarat-ı Süruş.

Hürremşahi, Behau'd-din.(2000) **Zihn ve Zebân-ı Hâfız**, 6.baskı, Tahran, İntişarat-ı Nahid.

Hürremşahi, Behau'd-din. (2004) **Hafız Hafıza-i Mast**, 2.baskı, Tahran, Neşr-i Katre.

Karahisâri, Mustafa b. Şemseddin.(1321) **Ahter-i Kebîr,** İstanbul, Matbaa-i Amire.

Akyüz, Kenan.(1995) **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.

Kirmani, Said Niyaz. (1987) **Hafızşinasi**, 2.baskı, Tahran, Enteşarat-e Pajeng,

Muhammed Vehbî b. Hasan b. Konevî, 1288/ 1871**Şerh-i Dîvân-ı Hâfız,** İstanbul, , Matbaa-i Amire, c.I

Pekolcay,Necla - Sevim, Emine.(1991) **Yunus Emre Şerhleri**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Rehber,Halil Hatîb,(1377) **Dîvan-ı Gazeliyyât -ı Hâfız**, Tahran, Safi Alişah Yay

Rehber, Halîl Hatîb **Gülistân-ı Sa'dî,** Tahran, İntişârât-ı Safîalişâh, h.ş.1368,

Saadetpur, Ali.(2003) **Cemal-ı Afitab, "Şerhi Ber Divan-ı Hafız"** 3. baskı, Tahran,

İntişarat-ı İhya-ı Kitab,

Sürûrî. **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız,** Süleymaniye küt., Halet Efendi, no.716-717

Nevʿizâde Atayî, (1989) **Hadaikü'l- Hakayık fi Tekmiletü'ş-Şakâyık,** haz. Abdulkadir Özcan.

Şem'i, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız,** Süleymaniye kütüphanesi, Halet Efendi, no.716-717

Şemseddin Sami.(1978) **Kâmus-ı Türkî,** İstanbul, Bedir Yayınları

Purnamdariyan, Taki. (2003) **Gümşüde-i Leb-i Deryâ**, 1.baskı, Tahran, İntişarat-ı Sühan.

Yazıcı, Tahsin, **İslam Ansiklopedisi,** TDV, Hâfız-ı Şirâzî mad.